

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ

Кафедра психології

На правах рукопису

АНДРІЯШ ВІКТОРІЯ ОЛЕГІВНА

ВИЯВЛЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЗНАЧУЩОСТІ ЦІННОСТЕЙ
СУБ'ЄКТА ТА ЇХ ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Спеціальність: 053 «Психологія»
(код) (назва спеціальності)
Освітня програма Психологія
(назва)
Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра

Науковий керівник: Пашко
Антоніна Олександрівна
канд. психол. наук, доцент

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ
Протокол засідання кафедри психології
№ 10 від 15.01.24
Завідувач кафедри психології
Людмила ПРИСНЯКОВА

Нормоконтроль
Наталія СЕРГІЄНКО

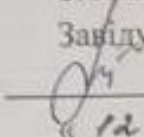
Дніпро, 2024

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ**

Кафедра психології
Освітній ступінь магістр
Спеціальність 053 «Психологія»
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри психології

 Людмила ПРІСНЯКОВА

« 12 » 02 2024 року

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
АНДРІЯШ Вікторія Олегівна

1. Тема роботи: «Виявлення психологічної значущості цінностей суб'єкта та їх впливу на формування особистості».
2. Науковий керівник роботи: Пашко Антоніна Олександрівна канд. психол. наук, доцент
Затверджені наказом вищого навчального закладу від « 10 » 2023__ року
3. Строк подання роботи на кафедру: 12.02.2024
4. Мета кваліфікаційної роботи: теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити трансформацію та формування ціннісних орієнтацій у старших підлітків та їх психологічні особливості.
5. Завдання кваліфікаційної роботи
 - виділити теоретичне значення поняття ціннісних орієнтацій особистості;
 - виявити основні чинники, які впливають на ціннісні орієнтації старшокласників;
 - підібрати психодіагностичні методики для проведення емпіричного дослідження;
 - провести емпіричне дослідження, логічний та математико-статистичний аналіз отриманих результатів.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН ВИКОНАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

№ з/п	Назва етапів дипломного проекту (роботи)	Строк виконання етапів проекту (роботи)	Примітка
1.	Вступ	жовтень	виконано
2.	I Розділ	листопад	виконано
3.	II Розділ	грудень	виконано
4.	III Розділ	січень	виконано
5.	Робота в цілому	лютий	виконано

Науковий керівник ПАШКО А.О.

Здобувач вищої освіти АНДРІЯШ Л.М.

Дата видачі завдання 16.09.2023р.

АНОТАЦІЯ

У сучасних умовах розвитку освіти в Україні пріоритетними завданнями навчально-виховного процесу є формування у підростаючого покоління загальнолюдських цінностей у процесі їх соціалізації.

Як відзначають вчені (В. Алексєєв, Б. Волков, І. Кон та ін.) в кризові періоди стану суспільства підлітки виявляються найнестійкішими, морально непередготовленими і незахищеними. Сучасні підлітки відчувають гостру кризу в процесі формування їх ціннісних орієнтацій. Перш за все, кризовий стан проявляється за відсутності базових цінностей (сенси життя, поняття про життя, духовність, патріотизм і багато іншого). Практично всі психологи збігаються на тому, що підлітковий вік є абсолютно особливим етапом розвитку особистості.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити трансформацію та формування ціннісних орієнтацій у старших підлітків та їх психологічні особливості.

Досягнення мети дослідження передбачало розв'язання таких завдань:

- виділити теоретичне значення поняття ціннісних орієнтацій особистості;
- виявити основні чинники, які впливають на ціннісні орієнтації старшокласників;
- підібрати психодіагностичні методики для проведення емпіричного дослідження;
- провести емпіричне дослідження, логічний та математико-статистичний аналіз отриманих результатів.

Об'єкт дослідження: цінності як чинник формування особистості.

Предмет дослідження: виявлення психологічної значущості цінностей суб'єкта та їх впливу на формування особистості.

Концептуальна гіпотеза: полягає у припущенні, що ціннісні орієнтації старших підлітків трансформуються в період їх соціалізації. Показники значущості типів цінностей залежать від статевої приналежності старшокласників.

Методи дослідження: в дослідженні були використані методи:

теоретичні(аналіз, узагальнення); емпіричні (спостереження, бесіда, психодіагностичні методики (опитувальник, тест-опитувальник)); математично-статистичні(метод середніх значень та кореляційний аналіз).

У роботі використовувалися наступні методики:

1. «Вивчення ціннісних орієнтацій ранжуванням списку цінностей» (опитувальник) М. Рокича.
2. «Вивчення цінностей особистості» Ш. Шварца і М. Рокича.
3. «Ціннісні орієнтації» О. Моткова, Т. Огневої.
4. «Діагностування реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» С.С.Бубнова.
5. «Тест дослідження культурно-ціннісних орієнтацій» Дж.Таусенд.
6. «Діагностика особистості на мотивацію до успіху» та «Діагностика особистості на мотивацію до уникнення невдач» Т.Елерса.
7. Методика С. Бем «Визначення ступеня андрогінності, маскулінності та фемінінності особистості».

Наукова новизна та практичне значення отриманих результатів:

- *вперше:* обґрунтовано на емпіричному рівні динаміку формування ціннісних орієнтацій у гендерному аспекті старшокласників. Впровадження методичного забезпечення моніторингу стану розвиненості ціннісних орієнтацій у школярів ,сформульовані у роботі висновки і пропозиції можуть бути використані у практичній діяльності шкільних психологів, педагогів, соціальних працівників.

- *удосконалено:* проблеми трансформації ціннісних орієнтацій старших підлітків, теоретичні і емпіричні дані отримані в дослідженні доповнюють уявлення про значущість формування вікових цінностей підлітків.

- *набуло подальшого розвитку:* результати емпіричного дослідження, можуть бути використані у практичній діяльності шкільних психологів, педагогів, соціальних працівників та батьками.

Структура роботи. Кваліфікаційна магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, підрозділів, висновків, списку використаних джерел.

ANNOTATION

In modern conditions of development of education in Ukraine, the priority tasks of the educational process are the formation of universal human values in the younger generation in the process of their socialization.

As scientists note (V. Alekseev, B. Volkov, I. Kon, etc.), during periods of crisis in the state of society, adolescents turn out to be the most unstable, morally unprepared and unprotected. Modern children feel an acute crisis in the process of forming their value orientations. First of all, a crisis state manifests itself in the absence of basic values (the meaning of life, the concept of life, spirituality, patriotism and much more). Almost all psychologists agree that adolescence is a very special stage of personality development.

Study purpose: to theoretically substantiate and empirically study the transformation and formation of value orientations in older adolescents and their psychological characteristics.

Achieving the research goal involved solving such **tasks:**

- highlight the theoretical significance of the concept of value orientations of the individual;
- identify the main factors influencing the value orientations of high school students;
- select psychodiagnostic methods for conducting empirical research;
- conduct empirical research, logical and mathematical-statistical analysis of the results obtained.

Study object: values as a factor in personality formation.

Study subject: identifying the psychological significance of the subject's values and their influence on the formation of personality.

The conceptual hypothesis is the assumption that the value orientations of older adolescents are transformed during the period of their socialization. characteristics of the significance of types of values depend on the gender of high school students.

Research methods: the following methods were used in the study: theoretical (analysis, generalization); empirical (observation, conversation, psychodiagnostic

techniques (questionnaire, test questionnaire)); mathematical and statistical (method of average values and correlation analysis).

1. "Study of value orientations by ranking the list of values" (questionnaire) by M. Rokych.
2. "Study of personality values" by Sh. Schwartz and M. Rokych.
3. "Value orientations" by O. Motkov, T. Ogneva.
4. "Diagnosing the real structure of the value orientations of the individual" S.S. Bubnova.
5. "Test of the study of cultural and value orientations" by J. Thousand.
6. "Personality diagnosis for motivation to succeed" and "Personality diagnosis for motivation to avoid failure" by T. Ehlers.
7. Methodology of S. Bem "Determining the degree of androgyny, masculinity and femininity of an individual."

Scientific novelty and practical significance of the results obtained:

- **firstly:** the dynamics of the formation of value orientations in the gender aspect of high school students is substantiated at an empirical level. The introduction of methodological support for monitoring the state of development of value orientations in schoolchildren, the conclusions and proposals formulated in the work can be used in the practical activities of school psychologists, teachers, and social workers.
- **improved:** problems of transformation of value orientations of older adolescents, theoretical and empirical data obtained in the study complement the idea of the importance of the formation of age-related values of adolescents.
- **received further development:** the results of empirical research can be used in the practical activities of school psychologists, teachers, social workers and parents.

Work structure. The qualifying master's work consists of an introduction, three chapters, subsections, conclusions, a list of sources used, numbering 136 items, and 11 appendices.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	11
РОЗДІЛ 1 ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ТА ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПОНЯТЬ.....	13
1.1 Теоретичне значення понять «цінності», «ціннісні орієнтації» особистості, трансформація ціннісних орієнтацій.....	13
1.2. Структура ціннісних орієнтацій	15
1.3. Причини виникнення конфлікту.....	41
РОЗДІЛ 2 ПРОБЛЕМАТИКА ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ.....	37
2.1 Психологічні особливості підліткового віку.....	37
2.2. Чинники, які впливають на формування ціннісних орієнтацій старшокласників	41
2.3. Соціалізація особистості	42
РОЗДІЛ 3 ЕМПІРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТАРШОКЛАСНИКА: ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ, РЕЗУЛЬТАТИ.....	61
3.1 Мета, задачі та організація емпіричного дослідження.....	61
3.2. Методи і методики дослідження	66
3.3. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження.	70
ВИСНОВКИ.....	112
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ДЖЕРЕЛ.....	114

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасних умовах розвитку освіти в Україні пріоритетними завданнями навчально-виховного процесу є формування у підростаючого покоління загальнолюдських цінностей у процесі їх соціалізації.

Як відзначають вчені (В. Алексєєв, Б. Волков, І. Кон та ін.) в кризові періоди стану суспільства підлітки виявляються найнестійкішими, морально непередготовленими і незахищеними. Сучасні підлітки відчувають гостру кризу в процесі формування їх ціннісних орієнтацій. Перш за все, кризовий стан проявляється за відсутності базових цінностей (сєнс життя, поняття про життя, духовність, патріотизм і багато іншого). Практично всі психологи збігаються на тому, що підлітковий вік є абсолютно особливим етапом розвитку особистості [8; 36; 41; 48; 54].

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити трансформацію та формування ціннісних орієнтацій у старших підлітків та їх психологічні особливості.

Досягнення мети дослідження передбачало розв'язання таких завдань:

- виділити теоретичне значення поняття ціннісних орієнтацій особистості;
- виявити основні чинники, які впливають на ціннісні орієнтації старшокласників;
- підібрати психодіагностичні методики для проведення емпіричного дослідження;
- провести емпіричне дослідження, логічний та математико-статистичний аналіз отриманих результатів.

Об'єкт дослідження: цінності як чинник формування особистості.

Предмет дослідження: виявлення психологічної значущості цінностей суб'єкта та їх впливу на формування особистості.

Концептуальна гіпотеза: полягає у припущєнні, що ціннісні орієнтації старших підлітків трансформуються в період їх соціалізації. показники значущості типів цінностей залежать від статевої приналежності старшокласників.

Методи дослідження: в дослідженні були використані методи: теоретичні(аналіз, узагальнення); емпіричні (спостереження, бесіда, психодіагностичні методики (опитувальник, тест-опитувальник)); математично-статистичні(метод середніх значень та кореляційний аналіз).

У роботі використовувалися наступні методики:

8. «Вивчення ціннісних орієнтацій ранжуванням списку цінностей» (опитувальник) М. Рокича.
9. «Вивчення цінностей особистості» Ш. Шварца і М. Рокича.
10. «Ціннісні орієнтації» О. Моткова, Т. Огневої.
11. «Діагностування реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» С.С.Бубнова.
12. «Тест дослідження культурно-ціннісних орієнтацій» Дж.Таусенд.
13. «Діагностика особистості на мотивацію до успіху» та «Діагностика особистості на мотивацію до уникнення невдач» Т.Елерса.
14. Методика С. Бем «Визначення ступеня андрогінності, маскулінності та фемінінності особистості».

Наукова новизна та практичне значення отриманих результатів:

- *вперше:* обґрунтовано на емпіричному рівні динаміку формування ціннісних орієнтацій у гендерному аспекті старшокласників. Впровадження методичного забезпечення моніторингу стану розвиненості ціннісних орієнтацій у школярів ,сформульовані у роботі висновки і пропозиції можуть бути використані у практичній діяльності шкільних психологів, педагогів, соціальних працівників.

- *удосконалено:* проблеми трансформації ціннісних орієнтацій старших підлітків, теоретичні і емпіричні дані отримані в дослідженні доповнюють уявлення про значущість формування вікових цінностей підлітків.

- *набуло подальшого розвитку:* результати емпіричного дослідження, можуть бути використані у практичній діяльності шкільних психологів, педагогів, соціальних працівників та батьками.

Структура роботи. Кваліфікаційна магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, підрозділів, висновків, списку використаних джерел,

який налічує 136 позицій, та 11 додатків.

РОЗДІЛ 1

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ТА ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПОНЯТЬ

1.1 Теоретичне значення понять «цінності», «ціннісні орієнтації» особистості, трансформація ціннісних орієнтацій

Цінності – це ідеї, ідеали та мета до якої прагне людина та суспільство. Для людини цінністю є все, що має для неї певну значущість, особистісний або суспільний сенс. Цінність – це уявлення про те, що є святим для людини, групи, суспільства в цілому; упередження, уподобання які виражені в поведінці людини [8, с.117].

В науковій літературі існує безліч різних визначень поняття «цінність». Їх настільки багато, що на думку Н. Решера, «...пристрасне бажання різних авторів навести концептуальний лад у області вивчення цінностей, виявилось, схоже, єдиною вирішальною згодою між ними» [7, с. 84].

Більшість авторів виділяють дві важливі характеристики цінностей:

1) значимість (Тугарінов В .П, Архангельський Л. М., Фролов І. Т., Щепанський Я., Наумов Н.Ф.);

2) вторинний, похідний від людського буття характер (Фролович Л. Н., Архангельський Л. М., Здравомислов А. Г., Ядов В. А., Рубінштейн С.Л).

Формування особистісної ціннісної структури індивіда виступає важливим чинником процесом соціалізації, посередництвом якої людина стає повноправним членом суспільства у всій повноті взаємовідносин.

Як правило, для особистісних цінностей характерна висока усвідомленість, яка відображається в свідомості у формі ціннісних орієнтацій і слугує важливим чинником соціальної регуляції стосунків між людьми і поведінкою індивіда [13, с. 28]. Що ж таке ціннісні орієнтації? Ціннісні орієнтації – найважливіші елементи внутрішньої структури особистості, закріплені життєвим досвідом

індивіда, всією сукупністю його переживань та обмежувань значущого, істотно для даної людини від незначного та неістотного [26, с.96].

В соціальній психології поняття «Ціннісні орієнтації» використовують у двох значеннях, як:

1) «ідеологічні, політичні, моральні, естетичні та інші, як основа оцінок суб'єктом дійсності та орієнтації в ній;

2) спосіб диференціації об'єктів за їх значущості. Формуються при засвоєнні соціального досвіду та й виявляються в цілях, ідеалах, упередженнях, інтересах та інших проявах особистості» и[98, с.124]. Тільки соціально зріла особистість може свідомо зробити свій вибір.

Спрямованість особистості виражає одну із найсуттєвіших її характеристик, визначальну соціальну та моральну цінність особистості. Зміст спрямованості – перш за все домінуюча соціально зумовлених відносин особистості до навколишньої дійсності. Саме через спрямованість особистості її ціннісні орієнтації знаходять своє реальне вираження в активній діяльності людини, тобто повинні стати стійкими мотивами діяльності й перетворитися в упередження [89, с.312].

Сучасна молода людина живе в суспільстві, яке характеризується глибинними трансформаційними змінами, які визначають основні напрями і шляхи формування цінностей та ціннісних орієнтацій, власного життєвого шляху. Людський спосіб життя зумовлює таке існування цінностей, коли найвищою постає цінність, яка визначає сенс особистості, всю мотивацію її існування. Внаслідок цього всі трансформації, які відбуваються у суспільстві, впливають на соціалізацію молодого покоління, а як наслідок уявляються як багатофакторна властивість соціального процесу, в якому відбуваються якісні перетворення і зміни всіх структур та інститутів суспільної системи.

Поняття трансформації стало широко використовуватися в суспільних науках у другій половині ХХ століття. Воно трактувалося як процес подолання істотних елементів старого порядку та досягнення нової якості певної системи. У сучасних дослідженнях цей термін використовується дуже широко і застосовується для позначення всіх типів істотних змін основних структур та

систем того чи іншого суспільства, але серед науковців не існує єдності щодо розуміння сутності цього процесу. У найзагальнішому трактуванні цей процес визначається як зміна, перетворення, виду форми, істотних властивостей того чи іншого об'єкта, видозміна соціальних інституцій та структур, що часом супроводжуються їх докорінним оновленням. Ціннісні орієнтації є складовою внутрішнього світу особистості які спрямовують і одночасно регулюють її діяльність[10,с.154].

1.2 Структура ціннісних орієнтацій

Досить суперечливими серед науковців є питання класифікації ціннісних орієнтацій, їх формування та значення для розвитку особистості.

Розробляючи проблему структури ціннісних орієнтацій особи, підкреслює І. Бех, необхідно виходити з принципу єдності їх динамічного і змістовного боків. Акцент на змістовному боці особистісних цінностей свідчить про відстоювання у психологічній науці позиції, яка передбачає науково обгрунтовану віру в людський розум, людську свідомість, переконаність у тому, що структура людських цінностей формується не на основі вроджених і підсвідомих, сліпих внутрішніх тенденцій, а свідомого, осмисленого відображення людської дійсності. У зв'язку з цим важливо підкреслити, що перспективним є підхід, згідно з яким в основу структури цінностей покладаються не генетично ранні сполуки фізіологічного характеру, а генетично пізні утворення, які, будучи “вторинними” в генетичному плані, є “первинними” у структурному. Тому одним із факторів формування особистісних цінностей вважається свідомо інтелектуальна робота людини по все більш глибокому і широкому відображенню дійсності, а не внутрішньо-спонтанне розгортання визначених динамічних тенденцій [14, с.124].

Аналіз теоретичних засад проблеми ціннісних орієнтацій, їх природи та змісту став підґрунтям для обґрунтування психологічної структури ціннісної орієнтації, яку подає у своїх дослідженнях П. Ігнатенко. Схематично її можна відобразити наступним чином: потреби-настанови (налаштованість, ставлення)

інтереси-мотиви-цілі-ідеали-свідомість (самосвідомість) – переконання-вибір-цінності. Взаємодія цих психологічних структур та соціальних умов, у яких відбувається діяльність людини, і складає, на думку вченого, соціально-психологічний механізм ціннісних орієнтацій особистості [40].

Отже, процес формування ціннісних орієнтацій відбувається від конкретного до абстрактного. „Онтологічно спочатку формується ставлення до конкретних людей, а потім на цьому ґрунті утверджується ставлення людини в принципі: конкретна людина – конкретна група людей – тип людей– людина як така. При цьому, що істотно, остання ланка присутня в усіх попередніх, є найвищою виховною метою” [44].

Системі цінностей та ціннісних орієнтацій властивий динамічний, рухливий, мінливий характер розвитку, який ґрунтується на взаємодії двох суперечливих тенденцій: тенденції до збереження та тенденції до зміни системи. Тенденція до збереження проявляється у соціальному наслідуванні соціокультурної системи цінностей; тенденція до змінення задається змінами історичних та соціальних умов, мінливістю соціального середовища. Тому в системі та ієрархії цінностей можна виділити як базові цінності, які тяжіють до вічного, нетлінного, незмінного в існуванні людської цивілізації, нації, соціуму, так і цінності-інновації, поява яких пов'язана із зміною соціокультурної парадигми, якісно новою економіко-політичною ситуацією, але цілісність системи цінностей забезпечує духовність як об'єднуюче начало системи цінностей загалом та кожного її структурного компоненту [62].

Система ціннісних орієнтацій є важливим регулятором активності людини, оскільки вона дозволяє співвідносити індивідуальні потреби і мотиви з усвідомленими та прийнятими особистістю цінностями й нормами соціуму. З погляду В. Алексєєвої, ціннісні орієнтації є формою включення суспільних цінностей у механізм діяльності і поведінки особистості. За її словами, система ціннісних орієнтації – це „основний канал засвоєння духовної культури суспільства, перетворення культурних цінностей у стимули і мотиви практичної поведінки людей” [1, с. 63].

Подібну думку висловлює О. Здравомислов, який стверджує, що завдяки контрольним функціям ціннісних орієнтацій „дія потреб будь-якого роду може обмежуватися, затримуватися, перетворюватися” Механізм дії системи ціннісних орієнтацій, за його словами, зв'язаний з вирішенням конфліктів і протиріч у мотиваційній сфері особистості. Регулятивна функція ціннісних орієнтації особистості охоплює всі рівні системи збудників активності людини. Як зауважує в цьому зв'язку О. Здравомислов, „специфіка дії ціннісних орієнтацій полягає в тому, що вони функціонують не тільки як способи раціоналізації поведінки, їхня дія поширюється не тільки на вищі структури свідомості, але і на ті, котрі позначаються зазвичай як підсвідомі структури. Вони визначають спрямованість волі, уваги, інтелекту” [39, с.221].

У дослідженнях Є. Клімова, В. Сержантова, В. Шадрікова та інших ціннісні орієнтації виступають як важливий механізм регуляції діяльності. Н. Наумова як і А. Донцов також виділяє ціннісні орієнтації як один з механізмів цілепокладання, оскільки вони орієнтують людину серед об'єктів природного і соціального світу, створюючи упорядковану, осмислену й таку, що має для людини значення, картину світу. За її словами, ціннісні орієнтації дають підставу для вибору з наявних альтернатив цілей і засобів, для порядку переваг відбору й оцінки цих альтернатив, визначаючи „межі дії”, тобто не тільки регулюють, але і спрямовують ці дії [12, с. 53].

Тому, тим самим, система ціннісних орієнтацій визначає життєву перспективу, „вектор” розвитку особистості, будучи найважливішим внутрішнім його джерелом і механізмом. Одночасно з цим система ціннісних орієнтацій особистості, будучи відображенням цінностей соціального середовища, сама може впливати на групові норми і цінності. Індивідуальні ціннісні орієнтації окремих членів групи взаємодіють, а через міжособистісні взаємини впливають на колективні.

Таким чином, система ціннісних орієнтацій особистості є багатофункціональною. Ця система виконує одночасно функції регуляції поведінки і визначення її мети, яка зв'язує в єдине ціле особистість і соціальне середовище. Тому можна зробити висновок, що в процесі соціалізації

відбувається засвоєння соціального досвіду та його „перерозподіл” до рівня особистісних установок і орієнтацій, тобто, особистість набуває певної свободи у виборі тих чи інших цінностей відповідно до власних задатків і нахилів, а також завдяки регулятивному впливу середовища.

Враховуючи охарактеризоване вище, визначальними в цьому процесі стають активність особи та варіативність її поведінки, що пов'язане з поширенням, ускладненням соціальних зв'язків і відносин та з певною спрямованістю соціальної діяльності.

Отже, особистість, соціалізуючись, поступово проходить шлях від засвоєння традицій своєї сім'ї, малих груп, в оточенні яких перебуває, до засвоєння системи традицій народу, що виступає фактором формування ціннісних орієнтацій особистості. Щоб охарактеризувати зміни, які відбуваються в ціннісній сфері особистості, нами враховано думку Д.Леонт'єва про те, що „необхідне звернення до всіх трьох класів мотиваційних факторів, а саме: до потреб як джерела спонукання, до мотивів як до предметів, які визначають спрямованість поведінки, і до установок як психологічних механізмів, що „з середини” управляють перебігом діяльності згідно із заданою мотивом спрямованістю” [56, с.20].

Отже, основними механізмами становлення ціннісних орієнтацій особистості є:

- соціальні (інтеріоризація та екстеріоризація культурного досвіду суспільства як системи соціальних цінностей, яка опредмечена у різних формах матеріального втілення);

- психологічні (ставлення як єдність пізнавально-оцінних утворень у процесі розвитку свідомості і самосвідомості людини; взаємодія соціально-психологічних компонентів особистості (установка, інтереси, мотиви, цілі, переконання) із суспільними умовами) в процесі утворення ціннісних орієнтацій);

- педагогічні (учіння, виховання та діяльність особистості ум нерозривному зв'язку).

Проведений нами вище аналіз психолого-педагогічної та філософської літератури з проблематики змісту, структури та закономірностей формування ціннісних орієнтацій дає підстави для таких висновків: поняття “ціннісні орієнтації” розглядаються нами як психологічні новоутворення особистості, що складають систему світоглядних орієнтацій особистості і проявляються у ставленні до себе, інших людей, суспільства в цілому як найвищої цінності, високий рівень поваги однієї людини до іншої, визнання її самостійності, високого призначення, віру в її можливості та надання права на вільний розвиток та самореалізацію, піклування про умови її існування (середовище, що оточує її).

Здійснений аналіз сутнісних характеристик досліджуваної категорії доводить, що процес формування ціннісних орієнтацій особистості в цілому детермінований загальними закономірностями становлення його особистості: через пізнання, почуття до усвідомлення, а потім до дії.

Дослідження ціннісних орієнтацій відіграє непересічну роль у визначенні змісту психолого-педагогічного супроводу молоді особистості у процесі життєвого, зокрема, професійного становлення, що знаходить підтвердження у незгасаючому інтересі науковців і практиків до цієї проблематики. Через те, що ціннісні орієнтації виявились предметом дослідження з точки зору різних теоретико-методологічних підходів і за допомогою різних концептуальних засобів, теоретичні уявлення про них є досить неоднорідними.

Під ціннісними орієнтаціями розуміють цілі, прагнення, бажання, життєві ідеали, систему певних норм (В. Б. Ольшанський, А. І. Титаренко), установки на ті чи інші цінності матеріальної або духовної культури суспільства (А. Г. Здравомислов, В. О. Ядов), вияв потреби (В. А. Злотніков), ставлення до навколишнього середовища (В. В. Водзинська), детермінанти прийняття рішень (Ю. М. Жуков), складні узагальнені системи ціннісних уявлень (І. М. Попова, А. А. Ручка), основний канал перетворення культурних цінностей у стимули і мотиви практичної поведінки людини (В. Г. Алексеєва), типи пізнавальних реакцій людини (Е. Шпрангер).

Тому поняття “ціннісні орієнтації” усе ще потребує конкретизації, визначення структури, видів ціннісних орієнтацій та їх місця у загальній системі

ціннісно-смислових утворень особистості. З психологічної точки зору ціннісні орієнтації є компонентом структури особистості, який відображає життєвий досвід, накопичений особистістю в індивідуальному розвитку, та являє собою серцевину свідомості, з огляду на яку особистістю приймаються рішення щодо важливих життєвих питань. У ціннісних орієнтаціях виявляється стійке, соціально-зумовлене, вибіркоче ставлення людини до сукупності матеріальних і духовних суспільних благ та ідеалів.

Отже, здійснений аналіз вітчизняних та зарубіжних досліджень ціннісних орієнтацій засвідчив, що у сучасній психологічній і педагогічній науці, незважаючи на великий обсяг теоретичних та практичних досліджень, усе ще не вироблено єдиного розуміння поняття “ціннісна орієнтація”.

Проблема ціннісних орієнтацій потребує більш детальної і ретельної методологічної та практичної розробки, зокрема у таких аспектах, як концептуальне визначення ціннісної орієнтації у зв'язку зі спорідненими поняттями (“цінність”, “ціннісні уявлення”, “ціннісна привабливість”, “установка”, “мотив”, “структура ціннісної орієнтації”, “види ціннісних орієнтацій”). Ми вчинили першу спробу проаналізувати погляди різних авторів на зазначену проблематику і вбачаємо за доречне в подальшому продовжити дослідження змісту, структурних компонентів та видів ціннісних орієнтацій [26, с.97].

Аналіз наукової літератури засвідчує, що проблема цінностей займає одне з чільних місць у вивченні процесів формування та розвитку особистості. Цінності зорієнтовують діяльність особистості, а також істотно впливають на процес її становлення. Вони безпосередньо пов'язані з мотиваційною сферою особистості, виступають в якості регулюючого фактора життєдіяльності та виявляються й розкривають себе в практичній поведінці людини.

Категорія “цінність” є предметом теоретичних досліджень багатьох наук: філософії, соціології, етики, естетики, історії, релігії, педагогіки, політології, економіки, психології тощо. Кожна наука по-своєму розглядає поняття “цінності”, але більшість досліджень присвячено просоціальним цінностям, що впливають на функціонування людини в соціумі. Малодослідженими

залишаються несвідомі аспекти функціонування цінностей суб'єкта, які детермінують поведінку особистості. Витоки поняття “цінності” сягають у філософію, відображаючи один з найсуттєвіших моментів взаємодії людини з навколишнім середовищем та іншими людьми.

Цінності – специфічні соціальні визначення об'єктів навколишнього світу, що виявляють їх позитивне чи негативне значення для людини і суспільства (благо, добро, зло, прекрасне і потворне). Стосовно суб'єкта (людини) цінності є об'єктом її інтересів, виконуючи роль орієнтирів у соціальній дійсності, позначаючи практичне ставлення до навколишніх предметів і явищ. Цінностями виступають також деякі явища суспільної свідомості, які виражають інтереси людини в ідеальній формі (поняття добра й зла, справедливості й несправедливості, ідеали, моральні норми, принципи. Зазначимо, що у соціології проблему цінностей започаткував М. Вебер [21, с.232]. Він обґрунтував тезу, згідно з якою осмислені дії організуються системою цінностей, котрі визначають людську поведінку. Аналізуючи дії індивіда, М. Вебер відштовхувався від неокантіанської передумови, за якою кожний людський акт стає осмисленим лише у співвіднесенні з цінностями, у світлі яких визначаються норми поведінки людей та їх мета. Людина надає смислового значення своїй діяльності через співвідношення з цінністю, що дає змогу визначати індивідуальні цілі й унормувати цінності. М. Вебер убачав підвалини переорієнтації суспільства в зміні ціннісних механізмів соціальної інтеграції, тобто в раціоналізованні світоглядних уявлень та етичних норм, започаткованих світоглядом протестантизму. Учений, виходячи з кантіанського протиставлення “царини цінностей” і “царини буття”, відстоював апріорність цінностей щодо діяльності (розбіжність між ціннісним і раціональним) і домінування останнього в західному суспільстві, що зафіксувалося у “втраті цінностей”, а не у зміні їхнього змісту. Водночас автор доводив необхідність регулювання суспільної життєвої практики виключно ціннісно-нейтральними – науково-технічними – принципами і вимагав вирізнення носіїв цінностей (моралі й релігії) в окрему, суто приватну сферу. Як бачимо, М. Вебер запозичив у неокантіанців уявлення

про цінності як норму, способом буття якої є значимість для суб'єкта, і застосував її до інтерпретації соціальної дії та соціального знання.

Проблема також цінностей широко представлена у релігії. Як відомо релігія – це форма суспільної свідомості, в якій ілюзорно відображаються сили, що панують над людиною в її повсякденному житті і трансформуються в її свідомості у формі неземних сил. Будь-яку релігію характеризує віра в реальне існування надприродного і система опосередкованих зв'язків з ним. Важливу роль у релігії відіграє ствердження гуманістичних загальнолюдських духовних цінностей. У релігієзнавчому словнику за редакцією А. Колодного релігійні цінності визначаються як сукупність ідей, норм поведінки, дій, за допомогою яких відбувається задоволення духовних потреб віруючої людини. Релігія як аксіологічна система виконує функцію інтеграції цінностей. Інтегративним началом є віра в надприродне. Серед релігійних цінностей виділяють два класи понять: до перших відносяться такі поняття, як “Бог”, “віра”, “молитва” тощо (на них базується релігія); друга група – це реальні ціннісні відносини, які інтегрувалися в релігійну систему. Центральною цінністю розвинутої релігійної системи визнається Бог, що постає як абсолютне начало, об'єкт аксіологічного відношення.

Релігія ілюзорно, тобто в уяві самого віруючого, надає йому того, чого бракує в реальному житті: щастя, життєвих благ, здоров'я, захисту від життєвих негараздів. Релігія втішає людину в її стражданнях, “обіцяє” вічне життя й райське блаженство, закликає покладати всі надії на “наймилостивішого” Бога. Важливе значення при цьому має психологічний аспект компенсації – зняття стресу, катарсис, духовна насолода, надія на милосердя Боже. Релігія через систему декларованих духовних цінностей, норм і правил впливає на приватне й суспільне життя людини, багато в чому визначаючи її поведінку, життєву позицію, весь уклад існування.

Вивчення сучасного стану проблеми цінностей свідчить про термінологічну і сутнісну неоднозначність вказаної категорії. У психологічних дослідженнях спостерігається взаємозаміна та недиференційованість понять “цінності”, Категорія цінностей у психології та її термінологічна визначеність.

“ціннісні орієнтації”, “установка”, “спрямованість особистості”, “позиція”. Тому дослідження проблеми цінностей потребує визначення та аналізу вищезазначених категорій.

Цінності в психологічних дослідженнях співвідносяться з бажаннями, потребами та ідеалами. Цінності – це те, що людина особливо цінує в житті, навколишньому світі, людях, матеріальній і духовній культурі; те, чому вона надає особливого значення. У психологічному словнику зазначається, що для особистісних цінностей характерна висока усвідомленість; вони відображаються у свідомості як ціннісні орієнтації і є важливим фактором регуляції соціальних взаємовідносин людей і поведінки індивіда.

Таке визначення ще раз засвідчує, що цінності, за традиційним визначенням, розглядаються як основа свідомого вибору суб’єктом цілей та засобів їх досягнення.

Світ цінностей людина будує у процесі предметно-практичної діяльності. Будь-який акт діяльності охоплює ідеальний момент, у період якого складаються задум, дії, його ідеальна мета, а також життєвий сенс діяльності, тобто, заради чого здійснюються всі дії. Саме такий момент діяльності й характеризує поняття “цінності”. Таким чином, основна форма існування цінностей – ідеал. Ідеал являє собою ціннісну характеристику певного явища у вигляді належного і виконує роль стратегічного орієнтира на шляху досягнення мети. Ідеал не тотожний меті, плану або нормі, тому що він є цінністю. Ідеали виражаються в емоційно-насичених образах або уявленнях, в яких синтезуються вищі досягнення людини. На відміну від норм, ідеали не стільки результат досвіду минулого, вираження необхідності, скільки передбачення майбутнього, його бажана модель.

Цінностями можуть бути світоглядні норми, уявлення, ідеали; окремі риси людини, зокрема доброта, співчуття, ніжність, прояв турботи; житло, домашній комфорт, одяг, успіх, кар’єра, здоров’я, улюблена праця, сім’я; діти в нашому суб’єктивному розумінні також виступають як певні цінності. Таким чином, до цінностей може бути віднесено все, що пов’язане із задоволенням найрізноманітніших потреб: матеріальних, психологічних, фізіологічних, естетичних, моральних.

На основі цінностей формуються індивідуальні установки особистості. Як елемент структури особистості установки становлять діалектичну єдність загального, особливого й індивідуального: думок, почуттів і практичної поведінки. Ціннісні установки зорієнтовують особистість стосовно законів, правил і норм певної культури. Жодна діяльність не починається без готовності до певної форми реагування – без установки. Установка – стан готовності чи схильності індивіда до діяльності чи певної активності, спрямованої на задоволення тієї чи іншої потреби.

У соціальній психології розглядається поняття соціальної установки, котре використовується для визначення суб'єктивних орієнтацій індивіда як члена групи (суспільства) на ті чи інші цінності. Ці орієнтації диктують індивідові певні, соціально прийнятні способи поведінки. На основі установки виникає певною мірою зорієнтована і організована діяльність. Термін “установка” був уведений німецьким психологом М. Ланге [55, с.103], який експериментально довів, що швидкість реакцій індивіда на зовнішню ситуацію залежить від схильності до сприйняття даної ситуації. Загально-психологічна концепція установки найбільш глибоко розроблена школою грузинського психолога Д. М. Узнадзе та його послідовниками (І. Т. Бжалава, Ш. Надирашвілі, Р. Г. Натадзе, В. Г. Норакидзе А. С. Прангішвілі та ін.). Д.М. Узнадзе експериментально довів наявність загально психологічної готовності до реалізації актуальної у даній ситуації потреби (актуальна установка) та виявив закономірності закріплення такої готовності при неодноразовому повторенні ситуацій, які дають змогу задовольняти дану потребу (фіксує установка). Згідно з теорією Д.М.Узнадзе, установка, акумулюючи минулий досвід, опосередковує стимулюючу дію зовнішніх умов і зрівноважує відношення між суб'єктом і середовищем. Д. М. Узнадзе вказував, що в результаті наявності певної потреби і конкретної ситуації її задоволення в суб'єкта виникає установка, яку можна охарактеризувати як схильність, як готовність до задоволення цієї потреби. Таким чином, установка є структурою відносин, що стимулює до активності і проявляється в діяльності, включаючи в себе як момент мотивації, так і момент спрямованості.

У дослідженнях Д. М. Узнадзе стверджується, що поведінка людини регулюється на двох рівнях: імпульсивному й вольовому. У першому випадку джерело активності – біологічна потреба, яка при наявності актуальних умов її задоволення формує так звану актуальну установку – готовність діяти в напрямку до задоволення даної потреби. Остання призводить до імпульсивної поведінки. На вольовому рівні, який відрізняє поведінку людини від поведінки тварини, готовності діяти передуює осмислення певної ситуації та алгоритму дії. Установку, яка виникає на основі об'єктивації, Д. М. Узнадзе називає фіксуною. За його словами, такі установки є основою спрямованої поведінки людини. Фіксуючі установки виробляються індивідом у процесі формування особистості на основі багатьох актуальних установок – тих, які повторюються найбільш часто і найбільш відповідають стандартизованим умовам діяльності певного індивіда. Представниками школи Д. М. Узнадзе установки розглядаються як сполучна ланка між потребами й мотивами, урівноважуючи відносини індивіда з середовищем [110, с.309] .

Соціологічна концепція установки пов'язана з поняттям “ціннісна орієнтація” особистості, обґрунтована У. Томасом і Ф. Знанецьким. Згідно з їх поглядами, система ціннісних орієнтацій являє собою певні правила (норми) поведінки, завдяки яким суспільство чи певна група здійснює контроль за поведінкою людей. У розумінні У. Томаса і Ф. Знанецького соціальна установка означає певний психічний стан переживання індивідом цінності, значення або смислу соціального об'єкта. Зміст цього переживання визначається зовнішніми, тобто локалізованими в соціумі, об'єктами. Розбіжність між установкою і поведінкою пояснювали Л. Доб та М. Фішбайн. Установку вони розглядали як схильність індивіда до реакції, засвоєної у процесі навчання. Зрештою Л. Доб показав, що індивід може засвоювати потрібні реакції відповідно до кожної ситуації: за умови позитивного підкріплення установки було б більше відповідності між нею та поведінкою. М. Фішбайн у дослідженнях підтвердив той факт, що поведінка людини значною мірою перебуває під контролем змінних, які відрізняються від установки індивіда стосовно конкретного об'єкта, тобто змінних мотиваційного, нормативного й ситуативного характеру. Крім

того науковець дослідив вплив поведінки на установку. Його модель прогнозувала не поведінку, а поведінковий намір суб'єкта щодо реалізації певного акту. Цей намір стосувався саме дії, а не об'єкта – стимулу установки. Таким чином, у працях вищезазначених дослідників установка як така втрачає свій соціальний зміст і перетворюється на індивідуальну поведінкову реакцію, засвоєну за схемою “стимул-реакція”. У цьому підхід Л. Доба та М. Фішбайна виявляє свою близькість до ідей біхевіористів.

Таким чином, основною формою функціонування цінностей є ціннісні орієнтації, які виступають ступенем переходу цінностей у діяльність. Проблема цінностей у дослідженнях вітчизняних психологів. Дослідженням цінностей у вітчизняній психології займалися Б. Г. Ананьєв, М. Й. Боришевський, З. С. Карпенко, С. Л. Рубінштейн, В. О. Ядов, Т. С. Яценко та інші. Зокрема, Б. Г. Ананьєв, В. Отрут, С. Л. Рубінштейн, М. Рокіч зазначають, що оволодіння системою цінностей тісно пов'язане із спрямованістю діяльності особистості. Дослідники вказують, що цінності, як одне з центральних особистісних утворень, виражають свідоме ставлення людини до соціальної дійсності й завдяки цій якості визначають широку мотивацію її поведінки та впливають на всі грані діяльності. З цього приводу С. Л. Рубінштейн зауважував, що в діяльності людини із задоволення безпосередніх суспільних потреб проявляється суспільна шкала цінностей. У задоволенні особистісних і індивідуальних потреб за посередництвом суспільно-корисної діяльності реалізується ставлення індивіда до суспільства і, відповідно, до самого себе як частини соціуму. М. Рокіч розглядає цінності як абстрактні ідеї, позитивні чи негативні, не пов'язані з певним об'єктом або ситуацією, що виражають людські переконання про типи поведінки й актуальні цілі та не мають самостійної спонукальної сили. Згідно з дослідженнями М. Рокіча, цінності особистості поділяються на дві групи: термінальні цінності (цінності-цілі) та інструментальні цінності (цінності-засоби). Термінальні цінності визначають довготривалі перспективи життя та усталені норми поведінки, що будуються на соціально визнаних еталонах. Інструментальні – характеризують засоби (інструменти) реалізації та досягнення термінальних цінностей. Найважливішими є термінальні цінності, тобто цілі, які

визначають сенс життя людини, вказуючи, що для неї є особливо важливим та значущим. Зміст та ієрархія цих цінностей визначає рівень соціальної зрілості особистості або соціальної групи, регулюючи їх поведінку й діяльність у конкретних життєвих ситуаціях [130].

Вирішальна роль цінностей у саморегуляції поведінки підтверджена дослідженнями В. О. Ядова [125, с.99]. Автор стверджує, що індивідуальні цінності – це різновид соціальних установок чи інтересів. Дослідник виділяє чотири рівні регуляції соціальної поведінки, пов'язаної із суспільним оточенням, які, у свою чергу, збігаються з диспозиційною концепцією регуляції соціальної активності особистості В. Отрута та Д. М. Узнадзе:

1) елементарні фіксовані установки (виникають на основі вітальних потреб у звичних ситуаціях і регулюють елементарні реакції суб'єкта);

2) атитюди (формуються на основі потреби людини в спілкуванні в малій групі);

3) базові соціальні установки (суспільно спрямований інтерес особистості щодо конкретної сфери активності);

4) ціннісні орієнтації особистості, що реалізуються в її поведінці в найбільш значущих ситуаціях і обставинах.

Досліджуючи феномен цінностей, М. Й. Боришевський [16, с. 49] стверджує, що це значною мірою проблема ставлення суб'єкта до об'єктивних матеріальних і духовних результатів людської діяльності. У поняття цінностей учений включає оцінку суб'єктом суспільних явищ та їх об'єктивного значення у певних історичних умовах. Цінності розкривають спосіб бачення світу, його прийняття чи заперечення. Цінності є світоглядними, ідеологічними орієнтирами, котрі визначають сенс, зміст та цілі життя особистості.

М. Й. Боришевський розглядає цінності як джерело розвитку саморегуляції поведінки суб'єкта, указуючи, що “спрямованість саморегуляції поведінки особистості у значній мірі визначається змістом провідних цінностей”. При цьому науковець зазначає, що важливим моментом у дослідженні генезису саморегуляції поведінки є реалізація індивідуального підходу до особистості, що дає можливість проникати у внутрішній суб'єктивний світ людини. Дослідник

стверджує: “особистість, як суб’єкт регуляції власної активності, на певному етапі розвитку самостійно обирає цілі і задачі власної поведінки і діяльності, планує свої дії і вчинки, контролює і оцінює їх результати...”. Таким чином, згідно з дослідженнями М. Й. Боришевського, саморегуляція поведінки розуміється як “переважно усвідомлюване, цілеспрямоване планування суб’єктом власних дій і вчинків відповідно до особистісно значущих цілей, актуальних потреб”, а, отже, і цінності розглядаються переважно у контексті свідомої сфери психіки.

М. Й. Боришевський, у своєму підході до проблеми цінностей, особливу увагу звертає на моральні цінності людини. На його думку, структура моральних цінностей розвиненої особистості являє собою цілісну систему взаємопов’язаних і взаємодоповнювальних цінностей, які виступають для конкретної людини важливими, суб’єктивно значущими орієнтирами, котрі визначають основну, гуманістичну сутність та спрямованість життєдіяльності. Феномен моральності, за словами М. Й. Боришевського, може бути наявним у будь-яких проявах життєдіяльності людини: все, що вона думає, творить, може бути одухотвореним і служити високій меті. Автор стверджує, що цінності особистості тісно пов’язані з цінностями суспільства, держави. Система громадянських цінностей особистості, виражаючи її моральну спрямованість, є основою поведінки індивіда. Науковець слушно зазначає, що в морально розвиненої особистості відсутні розходження між її переконаннями і поведінкою, думками та вчинками, словом і справою. У цьому розумінні погляд М. Й. Боришевського є близьким до показників відкоригованої особистості, але при цьому він не вказує шляхів розвитку моральної особистості. Показником моральності автор вважає внутрішню цілісність та узгодженість системи розуміння людиною добра й зла, сенсу життя та ідеалу, щастя й почуття власної гідності, совісті й справедливості, честі й відповідальності, єдність моральних якостей, які знаходять своє втілення в діяльності та поведінці особистості. Науковець також підкреслює, що формування моральних звичок успішно відбувається там, де має місце повторення не тільки зовнішніх форм поведінки, а й пов’язаних з ними переживань. Завдяки цьому ситуативні позитивні емоційні спонукання

узагальнюються, стають стійкими мотивами моральної поведінки особистості. Учений зазначає, що “свідоме ставлення громадянина на основі власних переконань до моральних ідеалів, норм, принципів дозволяє йому свідомо контролювати свої почуття, емоційні психічні переживання. У свою чергу, розвиваючись, моральні почуття, сприяють зростанню свідомого ставлення індивіда до морального вибору, допомагають йому виробити моральні принципи та ідеали, активну громадянську позицію”.

М. Й. Боришевський доводить, що важливими особливостями потребово-мотиваційної сфери є її нерозривний зв'язок зі світом людських цінностей та поведінкою особистості. Цей зв'язок реалізується через її ціннісні орієнтації – вибірковість свідомості й поведінки, їх детермінованість уявленням про цінності життя в різних його проявах. Ціннісні орієнтації особистості, за М. Й. Боришевським, – складний соціально-психологічний феномен, у якому поєднуються цільова і мотиваційна спрямованість поведінки та діяльності. Ціннісні орієнтації – це цінності, які певною мірою вже інтеріоризувались у свідомість індивіда і почали відігравати суттєву спонукальну роль у його життєтворчості. Цей факт свідчить про те, що відбувся перехід цінностей із суспільних орієнтирів у цінності суб'єктивно значущі для самої особистості.

Згідно досліджень науковця, суспільні цінності, засвоювані особистістю в процесі навчання та виховання, стають основою вироблення в неї громадянської свідомості та самосвідомості, перетворюються на ціннісні орієнтації, потреби, мотиви поведінки. Власне потребово-мотиваційний аспект громадянської свідомості та самосвідомості особистості передбачає характеристику структури її ціннісних орієнтацій.

М. Й. Боришевський наголошує, що суспільна свідомість вміщує в собі соціальні стереотипи, якими особистість повинна оволодіти протягом усього життя. Засвоєння створених суспільством поглядів, переконань та норм моралі, культурних багатств, надбань історичної спадщини формує певні світоглядні орієнтації. Усе, що дитина здобуває з культурно-історичної спадщини суспільства, стає її внутрішнім світом. Згідно з дослідженнями М. Й. Боришевського, світоглядні орієнтації особистості виконують функції

посередника, за рахунок якого індивід вступає у відношення зі світом, у процес соціалізації. Засвоєння особистістю одних соціальних моделей дає поштовх до становлення певних світоглядних орієнтацій, які змінюються на інші під впливом нових соціальних моделей.

Дослідник також зазначає, що людина може відчувати себе “господарем” особистого життя, маючи в собі достатньо сил для того, щоб здійснювати вільний вибір і будувати життя відповідно до своїх уявлень про його цілі та сенс. Але водночас є люди, які не можуть контролювати події особистого життя, бо не вірять у свої сили. У такому разі спостерігається відхилення від вчинку, який людина вважає гідним з позиції моралі, але відмовляється від його здійснення лише тому, що його наслідки можуть бути неприємними. Ми можемо погодитися з автором у тому, що людина не завжди може контролювати події власного життя, але причину цього вбачаємо в особистій невідкоригованості, у наявності особистісної проблематики суб’єкта, яка часто зумовлюється умовністю цінностей [16].

У сучасних дослідженнях підкреслюється, що цінність є тим, що має для людини велику значущість, що відповідає її актуальним потребам, ідеалам. Але цінність – не просто об’єкт потреб, а опосередкований культурою еталон бажаного в досягненні цих потреб, що виходить за межі індивідуальної свідомості. При цьому цінності особистості завжди мають об’єктивну і суб’єктивну сторони. Їх можна умовно поділити на суспільні цінності (об’єктивовані в культурі й закріплені в різних формах суспільної свідомості) і особистісні цінності (властиві окремій конкретній людині). Саме особистісні цінності входять у структуру особистості. Особистісні цінності можуть включати в себе як індивідуалізовані суспільні цінності, так і цілком індивідуальні, унікальні для кожної конкретної особистості.

Ціннісні орієнтації є складовою внутрішнього світу особистості які спрямовують і одночасно регулюють її діяльність. Вони визначають загальну спрямованість інтересів і прагнень особистості; ієрархію індивідуальних вподобань; цільові і мотиваційні програми; рівень вподобань; міру готовності і рішучості реалізації власного проекту життя тощо. Цілісність, несуперечливість

та усталеність системи ціннісних орієнтацій є показником стійкості і автономності особистості. Проблема ціннісних орієнтацій суттєвого переосмислення в умовах сучасних динамічних трансформаційних змін, які передбачають одночасне самовизначення людини у різних аспектах своєї життєдіяльності. Сучасна молодь перебуває в складних умовах: зміни в соціально-економічному, політичному, культурному житті супроводжуються світовими кризами-ціннісної свідомості, духовності, економічною тощо. Тому молоді доводиться самій вирішувати, що для неї є цінним, а що ні [9, с.89].

Деяка неоднозначність в трактуванні цінностей в психології призвела до спроб привести до ладу цю проблематику. Найсуттєвішу спробу зробили Н. Рокіч та Ш. Шварц [135].

Ними запропонована теорія універсального змісту структури цінностей, де і цінності трактуються як уявлення людей про цілі, які служать керівними принципами в житті. Такою постановою питання цінності неминуче пов'язуються з проблемами соціального пізнання: вони є деякі уявлення, тобто категорії за допомогою яких людина позначає ті чи інші явища світу.

За визначенням Л. М. Ніколенко [76, с.162] спрямувати дитину на моральні орієнтири здатен лише той дорослий, для якого ці орієнтири є власними цінностями. Актуальною і практичною необхідністю вивчення проблеми ціннісних орієнтацій є завданням корекційних педагогів, оскільки ці орієнтації виступають базисною основою трансформації сучасної системи освіти в цілому. Аналіз останніх досліджень та публікацій вказує на те, що поняття ціннісних орієнтацій особистості почало активно цікавити вчених у 20-ті роки ХХ ст. У науковий обіг його ввели засновники емпіричної соціології Ф. Знанецький та У. Томас, які розглядали ціннісні орієнтації як соціальну установку, що регулює поведінку особистості. У такому значенні ціннісні орієнтації стали предметом досліджень інших галузей гуманітарного знання, таких як філософія (В. Андрущенко, І. Надольний, В. Пазенок, В. Тугаринов, С. Щерба та інші), психологія (Б. Ананьєв, Ю. Козелецький, В. Мясіщев, Т. Пороховська, М. Рокич, С. Рубінштейн та інші), педагогіка (І. Бех, Л. Божович, І. Сіданіч,

В.Сухомлинський, А.Шиделко та інші), політологія(М.Головатий, Н.Ефтені, О.Рудакевич) та інші галузі гуманітарного знання.

Серед соціологів найбільш відомим дослідником ціннісних орієнтацій є В. Ядов [125, с.88], у диспозиційній концепції особистості якого ціннісні орієнтації виступають вищою системою диспозицій, що має два рівні: цінність – мета (термінальні цінності) та цінність – засоби (інструментальні цінності). Термінальний рівень є більш стійким, він тісно пов'язаний із системою суспільних цінностей і є важливим регулятором суспільної поведінки індивіда. З точки зору Д. Леонтьєва [56, с.20], представника екзистенційної гуманістичної психології, ціннісні орієнтації – усвідомлені уявлення суб'єкта про власні цінності, про те, що є цінним для нього. Педагоги розглядають ціннісні орієнтації з точки зору їх ролі у процесі формування особистості і означають як соціальні цінності, що виступають для особистості як цілі життя та основні засоби досягнення цих цілей і через це набувають функції важливих регуляторів соціальної поведінки індивідів; спрямованість індивіда на моральні, соціальні, політичні, життєві, родинні та інші цінності . Вагомими є дослідження В. Алексєєвої [1, с.63], з точки зору якої ціннісні орієнтації є формою включення суспільних цінностей у механізм діяльності і поведінки особистості. За її словами, система ціннісних орієнтацій – це «основний канал засвоєння духовної культури суспільства, перетворення культурних цінностей у стимули і мотиви практичної поведінки людей». Важливим є погляд Є. Подольської [87], яка визначає ціннісні орієнтації як генеральну лінію життя людини через сукупність трьох компонентів: когнітивного (сміслового), завдяки якому відбувається пізнання реальності й, відповідно, вироблення ціннісного ставлення; емоційного, що виявляє переживання, ставлення до цінностей, і поведінкового, який означає готовність особистості до дії. З педагогічної точки зору взаємозумовленість цих трьох компонентів у процесі становлення ціннісних орієнтирів дітей має визначальне значення, оскільки емоційна сфера у них є найбільш збереженою і сприятливою до педагогічних впливів. Аналіз вищезгаданих та інших літературних джерел, дозволив виокремити основні підходи до визначення змісту ціннісних орієнтацій. Науковці подають їх як:

1) ставлення особистості до носія життєвих цінностей (Л. Лотар, С. Щерба, В. Щедрін та ін.);

2) ставлення особистості до об'єктів навколишньої дійсності (С. Бубнова, М. Дьомін, Р. Шакуров та ін.);

3) прагнення особистості до життєвих цінностей (В. Ольшанський, А. Опенгейм та ін.);

4) спрямованість особистості на цінності (Б. Ананьєв, Т. Бутківська, В. Отрут, Є. Яблоков та ін.);

5) уявлення особистості про життєві цінності (В. Алексєєва, К. Клакхон, Д. Леонтєєв та ін.);

6) стійку установку особистості на життєві цінності (В. Водзинська, К. Давидова, А. Здравомислов, І. Кон, Є. Подольська, В. Ядов та ін.);

7) регулятор життєдіяльності людини (М. Боришевський, Г. Олпорт, М. Федоренко та ін.).

Таким чином, у сучасних гуманітарних науках (філософії, психології, педагогіці і соціології) існують різні концепції і підходи до вивчення проблеми ціннісних орієнтацій особистості, але незважаючи на знайдені відмінності у поглядах різних науковців, розуміння ними поняття «ціннісні орієнтації» має багато спільного: загальна тенденція полягає у розумінні їх як пріоритетних гуманістичних орієнтирів на загальнолюдські цінності. Відповідно, соціальна значущість ціннісних орієнтацій особистості визначається роллю, яку вони відіграють у житті кожної людини і суспільства у цілому. Науковці протягом тривалого часу вивчення проблеми ціннісних орієнтацій звертають увагу на особливість цього конструкту і надають йому різного функціонального значення. На думку Т. Парсонса, ціннісні орієнтації особистості виконують консолідуєчу роль (виступають якістю, яка об'єднує людей) і визначають специфіку соціальної діяльності особистості. Як зазначав Г.Олпорт, а за ним і А. Здравомислов, ціннісні орієнтації відокремлюють важливе для певної людини від несуттєвого. Сукупність ціннісних орієнтацій утворює своєрідну вісь свідомості, яка забезпечує стабільність особистості, спадкоємність певного типу поведінки і діяльності, виражену у спрямованості її потреб та інтересів. Внаслідок цього

саме ціннісні орієнтації є важливим фактором, що зумовлює мотивацію дій і вчинків особистості [79].

Серед вітчизняних науковців дослідженням трансформаційних процесів цінностей та ціннісних орієнтацій займаються Л. Аза, В. Алексеева, В. Андрущенко, Т. Артемова, Н. Бабенко, О. Балакірева, В. Василенко, О. Вишневський, Н. Левковська, М. Лукашевич, І. Мигович, Л. Морозова, Л. Панченко, В. Піддубний, А. Ручка, Н. Сорокіна, О. Цимбал та інші.

У полі зору трансформації ціннісних орієнтацій молоді людини знаходяться соціальні, політичні, культурні, духовні, інформаційно-комунікативні аспекти. За результатами досліджень західних науковців на розвиток і формування цінностей молоді впливає низка зовнішніх і внутрішніх факторів. До зовнішніх факторів відносяться елементи мікросередовища (групи, референтні групи тощо) і макросередовища (соціальні ролі, засоби мас-медіа, соціальні інститути); до внутрішніх факторів – особливості темпераменту, задатки, здатності, рівень розвитку самосвідомості, вік особи тощо. Особливо ці фактори впливають на формування системи ціннісних орієнтацій молоді як активної багаточисельної генерації суспільства. Тому дослідження процесів, які відбуваються в середовищі молоді, є особливо актуальним, оскільки молодь є найбільш мобільним прошарком суспільства, від якого залежить не тільки процес відтворення населення країни, але й збереження та розвиток суспільства. Адже зрушення, котрі відбуваються нині, безпосередньо впливають на ціннісну свідомість молоді [10, с.154].

Таким чином, можна зробити наступні висновки:

1. Цінності – це духовні та матеріальні феномени маючі особистісний сенс є мотивом діяльності. Цінності є метою та основою виховання. Вивчення протиріч між цінностями поколінь, виявлення цінностей різних соціальних груп, створення науково зумовленої прагматичної школи – такі основні напрямлення наукового пошуку.

2. Ціннісні орієнтації – складний соціально - психологічний феномен характеризує спрямованість та зміст активності особистості, який є складовою частиною системи відносин особистості, визначає загальний підхід людини до

світу, що надає сенс і напрямок особистої позиції поведінці та вчинкам. Система ціннісних орієнтацій виражає внутрішню основу відносин особистості з дійсністю.

3. Представлений у першому розділі аналіз теоретичного матеріалу з проблеми цінностей засвідчує увагу вітчизняних та зарубіжних дослідників до категорії цінностей та ґрунтовне вивчення даного феномену. Сутність поняття цінностей розкрито у наукових працях Б. Г. Ананьєва, М. Й. Боришевського, З. С. Карпенко, О. Д. Леонтьєва, А. Маслоу, Г. Олпорта, К. Роджерса, С. Л. Рубінштейна, Д. М. Узнадзе, В. Франкла, Е. Фромма, Е. Шпрангера, В. О. Ядова та інших.

Серед вітчизняних науковців дослідженням трансформаційних процесів цінностей та ціннісних орієнтацій займаються Л. Аза, В. Алексєєва, В. Андрущенко, Т. Артемова, Н. Бабенко, О. Балакірєва, В. Василенко, О. Вишневський, Н. Левковська, М. Лукашевич, І. Мигович, Л. Морозова, Л. Панченко, В. Піддубний, А. Ручка, Н. Сорокіна, О. Цимбал та інші.

Аналіз наукових джерел з теми дослідження дозволяє констатувати відсутність у науковій літературі єдиного підходу до трактування проблеми цінностей, термінологічну і сутнісну неоднозначність даної категорії. Незважаючи на численні дослідження з означеної проблеми та розбіжності в трактуванні понять “цінності”, “ціннісні орієнтації”, “установка”, “спрямованість особистості”, “позиція”, спільним для цих категорій є те, що вони мають переважно соціальний зміст і є проявом нормативного змісту свідомості.

4. Учені М. Рокич та Ш. Шварц зробили найсуттєвішу спробу упорядкувати теорію універсального змісту та структури цінностей, де цінності трактуються як уявлення людей про цілі, які слугують керівними принципами в житті.

5. Формування ціннісних орієнтацій особистості являється для різних дослідників предметом детальної уваги та різнопланового вивчення. Дослідження подібних питань набувають особливого значення в підлітковому віці, оскільки саме з цим період онтогенезу пов'язаний той рівень розвитку ціннісних орієнтацій, який забезпечує їх функціонування як особливої системи,

надає визначальний вплив на спрямованість особистості, її активну соціальну позицію.

6. Картина ціннісних орієнтацій має такий вигляд: все більшого значення набувають матеріальні цінності(матеріальний добробут, успіх у житті, високий зарібок, престижна робота),а духовні і культурні відходять на другорядні місця. Зберігається первинна орієнтація на сім'ю. Деяко змінилося ставлення до освіти, а престиж такої цінності як робота почав стрімко знижуватися. Базовими цінностями залишаються сім'я, вірні друзі, любов. На вищі місця в шкалі ціннісних орієнтацій піднімаються зарібок і службова кар'єра. Таким чином, ціннісні орієнтації української молоді органічно пов'язані із проблемами кожної людини і виступають в якості головного компонента детермінації її поведінки.

РОЗДІЛ 2

ПРОБЛЕМАТИКА ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

2.1 Психологічні особливості підліткового віку

Психологи розрізняють такі вікові межі підлітків: 10-12 років-молодші підлітки; 13-16 років-підлітки; 17-19 років – старші підлітки [36, с.29].

Сутність перехідного періоду в розвитку дитини відображено в назвах: «перехідний», «переломний», «важкий», «критичний». Перехід від дитинства до дорослості складає основу змісту та специфіку відмінності усіх сторін розвитку в цей період – фізичного, розумового, морального, соціального.

Основні психологічні потреби підлітка - прагнення до спілкування з однолітками, прагнення до самостійності і незалежності, емансипації від дорослих, до визнання своїх прав з боку інших людей.

Почуття дорослості - це психологічний симптом початку підліткового віку.

За визначенням Д.Б. Ельконіна, почуття дорослості є новоутворення свідомості, через яке підліток порівнює себе з іншими (дорослими або товаришами), знаходить зразки для засвоєння, будує свої відносини з іншими людьми, перебудовує свою діяльність. Перехідність підліткового віку, звичайно, включає біологічний аспект. Це період статевого дозрівання, інтенсивність якого підкреслюється поняттям гормональна буря. Фізичні, фізіологічні, психологічні зміни, поява сексуального потягу роблять цей період виключно складним, в тому числі і для самого себе стрімко росте у всіх сенсах підлітка.

Розвиваючи ідеї Л.С. Виготського [24], Д. Б. Ельконін запропонував розглядати кожен психологічний вік на підставі таких основних критеріїв, як соціальна ситуація розвитку, провідний тип діяльності, основні новоутворення розвитку та кризи.

Кожен вік характеризується своєю, специфічною для нього соціальною ситуацією розвитку, яка -є, за висловом Л.С. Виготського, висхідним

моментом для всіх динамічних змін, які відбуваються в розвитку протягом даного періоду. Вона визначає ті форми і той шлях, йдучи по якому, дитина набуває нових якостей особистості, беручи їх з середовища, де соціальне стає індивідуальним. З життям дитини в даній соціальній ситуації виникає провідний тип діяльності. В ній розвиваються новоутворення, властиві для даного віку, які приходять в суперечність зі старою соціальною ситуацією розвитку, руйнують її та будують нову, яка, в свою чергу, відкриває нові можливості для психічного розвитку дитини в наступному віковому періоді. Така перебудова соціальної ситуації розвитку і складає основний зміст критичних періодів.

Хронологічно вікові кризи визначаються межами стабільних періодів: криза новонародженого (до 1 міс.), криза одного року, криза трьох років, криза семи років, підліткова криза (11 — 12 років), юнацька криза.

За Д.Б. Ельконіним дитинство ділиться на 7 періодів:

1. вік немовляти — до 1 року;
2. раннє дитинство — 1—3 роки;
3. молодший і середній дошкільний вік — 3—4—5 років;
4. старший дошкільний вік — 4 (5—6) 7 років;
5. молодший шкільний вік — 6 (7—10) 11 років;
6. підлітковий вік — 10(11—13) 14 років;
7. ранній юнацький вік — 13 (14—16) 17 років.

Весь процес дитячого розвитку ділиться на 3 етапи:

- 1) дошкільне дитинство (0—6) 7 років;
- 2) молодший шкільний вік (6—11 років);
- 3) середній і старший шкільний вік (12—17 років).

Кожен з етапів складається з двох періодів, які відкриваються міжособистісним спілкуванням як провідним типом активності, яка спрямована на розвиток особистості дитини, і завершується предметною діяльністю, пов'язаною з інтелектуальним розвитком, формуванням знань, умінь і навичок та реалізацією операційно-технічних можливостей дитини

Перехід від одного етапу до іншого супроводжується кризами, тобто невідповідністю між рівнем досягнутого особистісного розвитку і

операційно-технічними можливостями дитини. 3 роки і 11 років — це кризи відносин, за ними виникає орієнтація в людських відносинах. 1 рік і 7 років знаменуються кризами світогляду, які відкривають орієнтацію в світі речей [122].

Концепцію Д.Б. Ельконіна розвинув і деталізував Д.І. Фельдштейн [112]. У його роботах акцент робиться на розвитку особистості, а не пізнавальних процесів, який він розглядає як підйом з однієї щаблини на іншу.

Д.І. Фельдштейн вважає, що в процесі соціального розвитку дитини як особистості проявляються певні закономірності. Однією з них є зміна соціальної позиції особистості. Переходи з одного рівня розвитку на інший можуть відбуватися плавно і швидко зі значними якісними змінами в особистості.

Під час плавних перехідних періодів дитину мало турбують питання свого становища серед інших, при різких змінах соціальної позиції особистості на перший план в самосвідомості дитини виходять саме ці питання.

В середині кожного періоду процес розвитку проходить 3 стадії:

1. Розвиток певної сторони діяльності.
2. Максимальна реалізація, кульмінація розвитку даного типу провідної діяльності.
3. Насичення цією діяльністю і актуалізація другої її сторони (під сторонами мають на увазі предметний і комунікативний аспекти).

Підсумовуючи, ми бачимо, що більшість існуючих на сьогодні концепцій психічного розвитку не протирічать, а взаємодоповнюють одна одну, і, що головне, дозволяють пояснити виникнення, розвиток та прояви складного психічного життя людини в різних сферах її життєдіяльності.

Основні ідеї, які й сьогодні складають ядро психології підліткового віку, були викладені у праці С. Холла «Дорослішання». Холл сформулював уявлення про перехідності, проміжності підліткового віку, періоду бурі і натиску. Він розробив змістовно-негативні характеристики даного етапу розвитку (важке виховування, конфліктність, емоційна нестійкість) і позначив позитивне придбання віку - почуття індивідуальності.

Левін К. говорив про своєрідну маргінальність підлітка, що виражається в

його становищі між двома культурами - світом дітей і світом дорослих. Підліток вже не хоче належати до дитячої культури, але ще не може увійти до спільноти дорослих, зустрічаючи опір з боку реальної дійсності, і це викликає стан когнітивного дисбалансу, невизначеність орієнтирів, планів і цілей в період зміни життєвих просторів.

Розвиток особистості підлітка було проаналізовано в психоаналітичному ключі А.Фрейд і З. Фрейдом [113]. У підлітковий період статеве дозрівання, прилив сексуальної енергії розхитує сформоване раніше рівновага між структурами особистості, і дитячі конфлікти відроджуються з новою силою.

Е. Еріксон [120] розглядав підлітковий вік і юність як центральний період для вирішення завдання особистісного самовизначення, досягнення ідентичності. У вітчизняній психології основи розуміння закономірностей розвитку в підлітковий вік закладені в роботах Л.С. Виготського, Д.Б. Ельконіна, Т.В. Драгуновой, Л.І. Божович, Д.І. Фельдштейна, Г.А. Цукерман та ін. Часто весь підлітковий період трактують як кризовий, як період нормальної патології, підкреслюючи його бурхливий перебіг, складність і для самого підлітка і для спілкуються з ним дорослих. Д.Б. Ельконін, навпаки, сам підлітковий вік розглядає як стабільний вік і виділяє кризи. Підлітковий вік як етап психічного розвитку характеризується виходом дитини на якісно нову соціальну позицію, пов'язану з пошуком власного місця в суспільстві. Завищені претензії, не завжди адекватні уявлення про свої можливості призводять до численних конфліктів підлітка з батьками і вчителями, до заперечної поведінки. Навіть в цілому нормально протікаючого підліткового періоду властиві асинхронність, стрибкуватість, дисгармонічності розвитку. Спостерігається як інтеріндивідуального, так і інтраіндивідуальний (наприклад, інтелектуальна сторона розвитку може досягати високого рівня, а рівень довільності порівняно низький).

У підлітковому віці продовжується інтелектуалізація всіх психічних процесів. Вчителі та батьки більше апелюють до розуму дитини, ніж до почуттів. Продовжує інтенсивно розвиватися теоретичне мислення. Підліток уже вміє оперувати гіпотезами, розвиваються такі мислительні операції, як класифікація,

аналогія, узагальнення. Це дозволяє підлітку аналізувати абстрактні ідеї. Проявляється рефлексивний характер мислення. Саме завдяки інтенсивному інтелектуальному розвитку з'являється здатність до самоаналізу. Самостійність мислення проявляється в незалежності вибору способу поведінки, схильності до експериментування.

2.2 Чинники, які впливають на формування ціннісних орієнтацій старшокласників

Почуття дорослості стає центральним новоутворенням підліткового віку. Воно зв'язано з етичними нормами поведінки. З'являється моральний кодекс, який диктує підліткам стиль поведінки і взаємин з ровесниками. Моральний розвиток набуває суттєвих змін саме у підлітковому віці. Інтелектуальні зміни дозволяють розвиватися власній ієрархії цінностей, яка починає впливати на поведінку підлітка. Розвиток ціннісних орієнтацій старшокласника характеризується їх ускладненням, збільшенням лібералізації, зростанням особистісної незалежності. Ціннісні орієнтації починають складатися в складну і стійку систему, яка визначає становлення активної життєвої позиції.

Підлітковий період - сензитивний для розвитку потреб, спрямованості особистості, оформлення ідеалів.

Основні потреби підліткового віку:

- 1) потреба у самовираженні;
- 2) потреба уміти щось робити;
- 3) потреба щось значити для інших;
- 4) потреба рівноправного спілкування з дорослими;
- 5) посилення статевої ідентифікації.

Підлітковий період - це період інтенсивного формування самооцінки, бурхливого розвитку самосвідомості як здатності спрямовувати свідомість на власні психічні процеси, включаючи і складний світ своїх переживань, потреби пізнати себе як особистість. На межі молодшого шкільного віку і підліткового відбувається криза самооцінки. Помічено різкий зріст незадоволеності собою.

Було встановлено, що в підлітковий період формується уміння оцінювати себе не тільки через вимоги авторитетних дорослих, але і через власні вимоги.

До кінця підліткового періоду самооцінка може стати значним регулятором поведінки індивіда. Змінюється, порівняно з молодшим шкільним віком, значущість різних якостей особистості. У молодших підлітків ще зберігається орієнтація на якості, які проявляються в учбовій діяльності, але основним критерієм оцінки себе та іншого стають морально-психологічні особливості особистості, що проявляються у взаєминах з іншими. Основним критерієм оцінки себе стають морально-психологічні аспекти взаємовідносин. Зміст і характер уявлення про себе безпосередньо залежить від міри включеності школяра в різні види діяльності та від досвіду спілкування з ровесниками і дорослими.

2.3 Соціалізація особистості

Останнім часом фахівці прийшли до думки, що людина навчається і переучується усе своє життя. Такі вимоги сучасного суспільства. Цей процес одержав назву соціалізації. Соціалізація являє собою процес становлення особистості, поступове засвоєння нею вимог суспільства, придбання соціально значимих характеристик свідомості і поведінки, які регулюють її взаємини із суспільством. Які ж механізми соціалізації? Уже З.Фрейд [113] виділив психологічні механізми соціалізації: імітацію, ідентифікацію, почуття сорому і провини. Імітацією називається усвідомлена спроба дитини копіювати визначену модель поведінки. Зразками для наслідування можуть виступати батьки, родичі, друзі і т.д. Ідентифікація - спосіб усвідомлення приналежності до тієї чи іншої спільності. Через ідентифікацію діти приймають поведінку батьків, родичів, друзів, сусідів, і т.д., їхньої цінності, норми, зразки поведінки як свої власні.

Імітація й ідентифікація є позитивними механізмами, оскільки вони націлені на засвоєння визначеного типу поведінки. Сором і провини являють собою негативні механізми, тому що вони придушують чи забороняють деякі

зразки поведінки. З. Фрейд відзначає, що почуття сорому, і провини тісно зв'язані один з одним і майже нерозрізнені. Однак між ними існують визначені розходження. Сором звичайно асоціюється з відчуттям, що вас викрили і зганьбили. Це почуття орієнтоване на сприйняття вчинків індивіда іншими людьми. Відчуття ж провини зв'язано з внутрішніми переживаннями, із самооцінкою людиною своїх учинків. Покарання тут відбувається само собою, що контролюється формою виступає совість. Т. Парсонс і С. Бейлз застосовували поняття, введені З. Фрейдом до теорії соціальної дії і соціальних систем. Вони визначають імітацію як процес, за допомогою якого засвоюються специфічні елементи культури, особливі знання, уміння, обряди і т.д. На їхню думку, імітація не припускає ніякого тривалого відношення з “моделлю”. Ідентифікація ж для них означає внутрішнє освоєння цінностей людьми і являє собою процес соціального навчання.

Ступінь ідентифікації визначається характером прихильності до “іншого”. Оскільки найбільш сильні прихильності в родині, тому вона вважається основною формою соціалізації. У соціології звернена увага на той факт, що цінність родини як соціального інституту довгий час недостатньо враховувалася. Більше того, відповідальність за виховання майбутнього індивіда намагалися деякою мірою зняти з родини, переклавши на школу, трудовий колектив, громадські організації. Приниження ролі родини принесло великі втрати, в основному морального порядку, але які згодом обернулися великими втратами в трудовому і суспільно-соціальному житті. Соціалізація особистості припускає, що об'єктом дослідження є не одна чи декілька, а весь комплекс суспільно значимих якостей людини в їхній тісній єдності і взаємодії. Вони охоплюють усю сукупність рис свідомості і поведінки: знання, переконаність, працьовитість, культуру, вихованість, прагнення жити за законами краси, фізичну підготовку, і т.д.

Основні етапи соціалізації особистості:

Соціалізація особистості починається з перших років життя і закінчується періодом громадської зрілості людини, хоча, зрозуміло, повноваження, права й обов'язки, набуті нею, не говорять про те, що процес соціалізації цілком

завершений: по деяких аспектах він продовжується все життя. Для успішної соціалізації, по Д. Смелзеру, необхідна дія трьох фактів: сподівання, зміна поведінки і прагнення відповідати цим сподіванням.

Процес формування, на його думку, відбувається на трьох різних стадіях:

- стадії наслідування і копіювання дітьми поведінки дорослих;
- ігрової стадії, коли діти усвідомлюють поведінку як виконання ролі;
- стадії групових ігор, на якій діти учаться розуміти, що від них чекає ціла група людей.

Французький психолог Ж. Піаже, зберігаючи ідею різних стадій у розвитку особистості, наголошує на розвитку пізнавальних структур індивіда і їхній наступній перебудові в залежності від досвіду і соціальної взаємодії. Ці стадії переміняють одна іншу у визначеній послідовності: сенсорно-моторна (від народження до 2 років), операційна (від 2 до 7), стадія конкретних операцій (з 7 до 11), стадія формальних операцій (з 12 до 15). Багато психологів і соціологів підкреслюють, що процес соціалізації продовжується протягом усього життя людини, і стверджують, що соціалізація дорослих відрізняється від соціалізації дітей декількома моментами. Соціалізація дорослих скоріше змінює зовнішню поведінку, у той час як соціалізація дітей формує ціннісні орієнтації. Соціалізація дорослих розрахована на те, щоб допомогти людині набути визначені навички, соціалізація в дитинстві в більшій мірі має справу з мотивацією поведінки.

Дитинство. У дитинстві приблизно на 70% формується людська особистість, закладається фундамент соціалізації, і в той же час це самий незахищений її етап. Діти ізольовані від суспільства, у соціальному плані програють, хоча багато дорослі свідомо шукають самотності й ізоляції, щоб віддаватися заглибленим міркуванням і спогляданню. Частіше коли дорослі потрапляють в ізоляцію мимо своєї волі і на тривалий термін, вони духовно і соціально не гинуть. Навпроти, переборюючи труднощі, вони розвивають свою особистість, пізнають у собі нові грані.

Таким чином, початкова соціалізація і продовжена - якісно різні етапи. Соціалізація - акумулятивний процес, у ході якого накопичуються соціальні навички.

Діти і дорослі розрізняються безліччю ознак: ростом, фізичною силою, розумовими здібностями й умінням їх з вигодою застосовувати, відношенням до небезпеки і ризику, співвідношення розумових і емоційних компонентів, обсяг придбаних знань, здатністю учитися на власних помилках, умінням приймати правильні рішення в складних ситуаціях, прагненням брати на себе додаткову відповідальність.

Проте головного ми не назвали - виконання соціальних ролей. Діти - єдина категорія населення, що не мають соціальних статусів і соціальних ролей, якщо не вважати статусів «дитина», «чоловіча / жіноча стать», «син / донька», «племінник» і т.п., які вони ще не осмислюють повною мірою. Тому що діти не є виробниками матеріальних благ і не відносяться до категорії економічно самостійного населення, у них не може бути професійних, економічних і політичних статусів і ролей. Їм не знайоме те, з чого складається суть статусів - коло прав і обов'язків. Вони не знають обов'язків інженера, листоноші, парламентарія, чи парафіянина. Вони не знають, що таке відповідальність. Діти не знають, що таке соціальні норми, хоча багато з цього їм дорослі розповідали.

Теоретичні і дуже приблизні знання про соціальні ролі не дозволяють стверджувати, що діти опанували ними чи засвоїли їх. У ролі вони грають, але не поводяться відповідно до вимог соціальної ролі. У дітей тільки ігрове освоєння соціального світу: хлопчиська грають у війну, а дівчиська – у дочці-матері. Дорослі ніколи не грають у ролі, якщо не вважати ігровий метод навчання в бізнесі.

Отже, два світи - дитячий і дорослий розрізняються з погляду соціалізації.

Вони знаходяться на різних кінцях цього процесу. Головне розходження – ступінь оволодіння соціальними ролями.

Юність. Юність завершує активний період соціалізації. До юнаків звичайно відносять підлітків і молодих людей у віці від 13 до 19 років. Їх ще називають тінейджерами. У цьому віці відбуваються важливі фізіологічні зміни (одне з них - настання статевої зрілості), яке спричиняє визначені психологічні зрушення: поява потягу до протилежної статі, агресивність, яка нерідко невмотивована, виявляється схильність до необміркованого ризику і не уміння

оцінити ступінь його небезпеки, підкреслене прагнення до незалежності і самостійності.

Психофізіологічні зміни не можуть не вплинути на хід і зміст соціалізації. Схильність до інновацій і творчості, невизнання всіх і всяких авторитетів, з одного боку, підкреслена автономія і незалежність - з іншої, породжують особливе явище, яке називається молодіжною субкультурою. Вона асоціюється з трьома головними негативними рисами, явищами-символами: наркотиками, сексом і насильством.

Підлітковий період називають «важким віком», «переломним періодом». Його зміст полягає в зміні поведінкових характеристик: від майже повної слухняності, властивої малим дітям, юнаки переходять до стриманої слухняності - схованій непокорі батькам. Якщо раніше, будучи дітьми, вони дивилися на світ очима своїх батьків, то тепер вони ведуть як би подвійний рахунок: у підлітків і юнаків вибудовується рівнобіжна система цінностей і поглядів на світ, що частково перетинається позицією батьків, а частково - з поглядами однолітків.

У цей період закінчується формування фундаменту особистості, добудовуються їхні верхні - світоглядні - поверхи. Усвідомленням свого «Я» відбувається як осмислення свого місця в житті батьків, друзів, що оточує соціуму. Одночасно спостерігається постійний пошук моральних орієнтирів, зв'язаних з переоцінкою сенсу життя. Підлітки і юнаки більш сприйнятливі до негативних оцінок навколишніх, особливо якщо вони стосуються одягу, зовнішнього вигляду, манер поведінки, кола знайомств, тобто всього того, що складає соціальне середовище і соціальну символіку «Я». Гіпертрофована самостійність знаходить вираження в підкресленій різкості власних оцінок: для багатьох тінейджерів «добре» і «правильне» тільки те, що їм подобається.

Труднощі соціалізації в цей період зв'язані з трьома головними обставинами:

- розбіжністю між високим рівнем домагань (прагнення стати героєм, прославитися) і низьким соціальному статусом, який заданий їх віком;
- розбіжністю старого стилю батьківства, орієнтованого на те, що для матері син і дочка завжди залишається дитиною, і нових потенційних

можливостей тинейджерів, заданих їх психофізіологічним подорослішанням;

- протиріччя між орієнтацією, що підсилилася, на самостійність і залежність, яка підсилилася від думки і поведінки однолітків.

Психофізіологічне подорослішання практично нічого не змінює в соціально економічному положенні тинейджерів. Соціальні статуси батьків і юнаків як і раніше несумісні: батьки заробляють на життя, несуть моральну і правову відповідальність за дітей і недоторканність майна, беруть участь у суспільному і виробничому житті. Дорослі - власники, розпорядники опікуни, виробники, законодавці, споживачі, захисники і т.д. А тинейджери економічно несамотійні, вони усе ще вимагають соціального захисту і не виступають учасниками правопорушень. Їхній рольовий діапазон вкрай обмежений. Вони не є власниками, розпорядниками, виробниками, законодавцями. Вони - лише споживачі. Хоча в правовому змісті вони можуть приймати життєво важливі рішення, у психологічному плані тинейджери дозріли для них. Але батьки обмежують їх. У цьому і полягає протиріччя.

У зв'язку з цим соціологи говорять про рольове безправ'я тинейджерів – меншому обсязі прав і обов'язків у порівнянні з дорослими. Володіючи меншими можливостями, тинейджери зіштовхуються з таким глобальними світоглядними і моральними проблемами, що у зрілому віці вирішені. Недолік життєвого досвіду змушує їх робити набагато більше помилок, чим це роблять дорослі, чи діти. Але головне не в кількості, а як помилки, серйозності їхніх наслідків: злочинність, уживання наркотиків, алкоголізм, полова розбещеність, насильство над особистістю.

Багато хто з тинейджерів кидає школу, у результаті порушується природний процес соціалізації. Недоодержання знань відразу позначається на економічному становищі, підлітки на економічному становищі, підлітки і юнаки виявляються в гіршій ситуації на ринку праці. У розвинутих країнах рівень безробіття серед 18-літніх у 3 рази вище, ніж у дорослих.

Соціологи думають, що сексуальна розбещеність, зловживання алкоголем і молодецтво - не що інше, як спроба відігравати роль дорослих. Можливо, що та ж сама причина спонукує багатьох кидати школу. Статус школяра вважається

«недорослим». Він не сприяє досягненню життєвого успіху, а разом з ним і визнанню в групі однолітків. Тінейджери шукають визнання своєї психологічної дорослості за рамками школи і родини - інститутів, де їх продовжують вважати дітьми.

Отже, ми розглянули труднощі соціалізації в період юності і встановили, що головною проблемою серед них є рольовий конфлікт, чи рольове безправ'я підлітків.

Батьківство. Взаємини, що складаються між батьками (матір'ю і батьком) і дітьми, є вирішальним моментом соціалізації. Вони виявляють себе в самий відповідальний момент - коли людина найбільш сприйнятлива до добра і зла, коли вона найбільш довірлива і відкрита усьому новому, а саме в період дитинства. Друга характерна риса - взаємини продовжуються все життя і, отже, роблять найбільш тривалий вплив. Третя риса – батьківсько-дитячі відносини є самими тісними і близькими відносинами, які тільки можуть існувати в людському суспільстві. Багато хто переконаний, що батьківські почуття передаються біологічно і пробуджуються з появою першої дитини. Дійсно, у всіх живих істот - від птахів і до ссавців батьківська турбота запрограмована генетично. Однак для людських істот це справедливо на половину.

Батьківство - насамперед відношення, яке соціально здобувається. Практично тільки в людей є можливість дітей підкинути чи передати на виховання в іншу родину або віддати під опіку держави. Тільки людські істоти придумали спеціальні установи для дітей, що залишаються, і систему санкцій, за допомогою яких або карають за порушення, або заохочують за дотримання відносин батьківства.

Зрілий вік. У зрілому віці переборюється рольовий конфлікт (рольове безправ'я). Психофізіологічне по дорослішання збігається із соціальним і економічним дорослішанням, домагання, амбіції і надії юності одержують задоволення пропорційне витраченим зусиллям і придбаним знанням.

Доросле життя - самий активний період соціалізації, тому що саме в цей час спостерігається освоєння соціальних ролей не в ігровий, а в реальній ситуації. Уперше вирівнялися обсяги прав і обов'язків, потреб і засобів їхнього

задоволення. Зрілий вік характеризує розквіт людської особистості.

Старість. Конкретний вік, у тому числі літній, визначає придатність чи непридатність, до виконання соціальних ролей і видів діяльності. З виходом на пенсію завершується активний період соціалізації, зменшується потреба тарших у родині. Літня людина перестає виконувати найголовнішу функцію – бути виробниками матеріальних цінностей. Фахівці знайшли закономірність: з віком знижується здатність адаптуватися до соціальних змін. Чим старша людина, тим більше вона незадоволена різними сторонами життя. Припинення роботи і вихід на пенсію ведуть до негативних наслідків: змушене збільшення і побутові навантаження, матеріальна залежність від родичів, зменшення авторитету і престижу, почуття ізольованості, острах самотності. Спосіб життя і дозвілля стають пасивними, малорухомими й одноманітними. Відчуття наближення старості і почуття безперспективності виникають тому, що в старих губиться те, що властиво іншим віковим групам, а саме - наявність життєвих планів. Життєвий план - ідеалізована картина майбутнього життя, стрижнем якого служить передбачувана траєкторія соціальної кар'єри і сума можливих досягнень. У молодому віці життєві плани приймають форму невизначеної мрії, неясних бажань, у зрілому - чітко вибудованої посадової кар'єри, а в літньому віці вони зникають. Переважають пасивні форми діяльності і стихійне пристосування до нових соціальних ролей[106].

Л.Е.Орбан-Лембрик [105] стверджує,що соціалізація особистості у різні вікові періоди, яким відповідають етапи її розвитку і становлення, характеризується специфічними соціально-психологічними особливостями.

Особистість підлітка - доволі складний феномен. Важливими соціально-психологічними новоутвореннями підліткового віку є особистісне самоутвердження, дорослість, потреба у спілкуванні, інтенсифікація контактів, перегляд попередніх переконань та уявлень, формування нового світогляду, засвоєння цінностей і норм підліткового середовища тощо. У різноманітних міжособистісних стосунках підліток намагається з'ясувати, як до нього ставляться інші. У ставленні до батьків виявляє ознаки емансипації (відстоювання своєї точки зору, втеча з дому тощо). У старшому підлітковому

віці він виходить на спілкування із суспільством, внаслідок чого з'являються авторитети, які підліток знаходить не тільки в середовищі безпосередньої взаємодії, а й у пресі, комп'ютері тощо. Надходження у кров гормонів, що виробляються органами внутрішньої секреції, викликають у підлітків то загострене, то послаблене сприймання навколишнього світу, спад чи піднесення працездатності й енергії, що супроводжується перепадами настрою, надмірними переживаннями. Внутрішній світ підлітка, постійно ускладнюючись, вимагає інтимності та відмежування від будь-яких, іноді навіть доброзичливих, зовнішніх впливів. Перебування наодинці зі своїми проблемами може сприяти як зміцненню його самостійності, так і виникненню певної відчуженості. В цей період виникають статеві потяги і пов'язані з ними нові переживання. До того ж змінюється стан деяких нервових центрів, що робить для нього значущою інформацію сексуального характеру. Це спонукає розвиток потреби у визнанні себе представниками протилежної статі. У класі з'являються закохані пари, культивуються дружні стосунки.

Для соціальної психології значний інтерес становлять характерні для підліткового віку явища акселерації та інфантилізму.

Акселерація (лат. *acceleratio* — прискорення) — прискорений соматичний розвиток і фізіологічне дозрівання підлітка, що виявляється у збільшенні маси тіла, ранніх термінах статевого дозрівання.

Ці особливості нерідко породжують різноманітні психологічні колізії — смислові бар'єри, конфлікти, афективні форми поведінки тощо.

Інфантилізм (лат. *infantilis* — дитячий) — збереження в психіці й поведінці підлітка особливостей, притаманних дитячому віку.

Такий підліток вирізняється незрілою емоційно-вольовою сферою, що проявляється у несамотійності рішень і вчинків, почутті незахищеності, заниженій критичності щодо себе тощо. Посилюють інфантилізм не лише різні аномалії діяльності мозку та залоз внутрішньої секреції, а й недоліки освіти та виховання. Йдеться про такі стилі впливу дорослих на підлітків, як диктат, опіка та вседозволеність. Намагання батьків нав'язати дітям свою думку, віддалити від товариства однолітків, в усьому потурати може призвести до негативних

наслідків — затримки у формуванні не тільки рухових умінь та навичок, недостатньої фізичної сили, а й до невміння спілкуватися, стримувати свої емоції, бажання. Цілком можлива поява й іншої проблеми: тяжіння до молодших, якими можна керувати і серед яких легше маскувати свою неспроможність.

У зв'язку з нерівномірним прискоренням росту, непропорційним розвитком кісток і м'язів у підлітків настає тимчасова дисгармонія в координації рухів, що викликає серйозні емоційні переживання, адже їм хочеться подібатися собі та іншим, мати привабливу зовнішність. Важливою умовою самосвідомості підлітка є самооцінка своєї зовнішності. Необразливий на перший погляд жарт на його адресу може спричинити або гострий конфлікт, або глибокі переживання. Підлітки, які за своїми фізичними особливостями виділяються серед однолітків, більше схильні до несприятливого впливу соціально-психологічного середовища, що сприяє формуванню негативної „Я-концепції”, залежності від оточення чи боротьби з ним.

Важливим соціально-психологічним новоутворенням підліткового віку є дорослість. Виявляється вона як новий рівень домагань, що прогнозує майбутній стан, якого підліток фактично ще не досяг. Це породжує типові вікові конфлікти та їх відображення в самосвідомості підлітка. Почуття дорослості вступає у суперечність з реальним статусом у сім'ї та школі, що провокує негативні форми самоутвердження: якщо підліток неспроможний проявити себе і довести іншим свою дорослість загально визнаними соціально-моральними нормами і схвалюваними способами, він намагається робити це будь-яким шляхом, іноді не вдаючись до аморальних чи асоціальних вчинків, манер спілкування.

У підлітковому віці втрачають свою актуальність стосунки з батьками, вчителями, а найважливішими стають стосунки з однолітками. Так виявляються глибинні потреби підлітків у розгортанні соціально-моральних зв'язків. У спілкуванні з ровесниками у них формується не лише перше, серйозніше, порівняно з ранніми віковими зв'язками, товариство, в якому вони отримують підтримку і можуть досягти самовираження, а й реалізується потреба в суспільному визнанні їх соціальної значущості. Стосунки з однолітками психологічно зорієнтовані на майбутні взаємини в дорослому товаристві, є

однією з форм засвоєння його норм. Наштовхуючись на байдужість, роздратування дорослих, підлітки змушені розширювати свої контакти з ровесниками, інтенсивно формувати свій соціум, жорсткі закони якого часто стають своєрідним протестом проти дорослої спільноти.

Потреба в соціальних контактах і є передумовою створення численних підліткових угруповань. Неусвідомлювана мета взаємин з однолітками полягає в намаганні підлітка соціально актуалізуватися, не залишитися непоміченим, звернути на себе увагу. Кожен із них по-своєму інтегрується в суспільство. Це може виявлятися в індиферентній, активній чи напруженій поведінці. У свідомості сучасних підлітків, які здебільшого орієнтуються у соціальних контактах на дорослих, домінують не школа, не навчання, не відпочинок, а товариство та суспільство. Вони мотиваційно готові до засвоєння норм і цінностей суспільства, виявляючи водночас недостатню здатність до самореалізації.

Потреба підлітка досягти у своєму розвитку рівня, на якому перебуває суспільство, зумовлює зміну його ставлення до оточення. Однак цю потребу та її реалізацію відмежовує грань, що визначається соціально закріпленими позиціями дитинства і дорослого світу. Ця "зона відчуження" проявляється в агресивності й страху підлітків, в роздратуванні й тривозі дорослих. Найпоширенішими є два стійкі типи позицій підлітка, що мають принципово різний соціально-психологічний зміст — проміжні "Яв суспільстві" та вузлові "Я і суспільство". За реального поєднання цих позицій на передній план виходить то одна, то інша. Практика взаємин засвідчує вирішальну роль позиції "Я і суспільство", адже підлітковий етап соціалізації вирізняється найбільш вираженою індивідуалізацією, само детермінацією, самоуправлінням підростаючої людини, яка не просто стає суб'єктом, а й усвідомлює себе ним. Підліток критично ставиться до сказаного співрозмовником, написаного в книгах, засобах масової комунікації, що вимагає від дорослих цілеспрямованої роботи щодо формування об'єктивних оцінок соціуму. Ця вікова особливість сприятиме соціалізації підлітків, накопиченню ними позитивного соціально-психологічного та морального досвіду за умови, що їх вчитимуть знаходити в

реальних явищах позитивне й негативне, об'єктивно оцінювати їх, передбачати розвиток і коректно виражати своє ставлення до них. Інакше неминучим буде розрив між свідомістю і вчинком, між словом і ділом, нерозвинутість досвіду поведінки, невміння співвідносити моральні норми з реальною діяльністю. Внаслідок цього моральна-свідомість підлітків не стане регулятором їх індивідуальної поведінки.

Чим гірші стосунки підлітка з дорослими, тим частіше він звертається до однолітків і більше від них залежить. Значну роль у становленні та особистісному самовизначенні підлітків відіграють референтні групи як інститути соціалізації.

Референтна група — реальна чи умовна соціальна спільність, з якою індивід співвідносить себе як еталоном, орієнтуючись у своїх вчинках і самооцінці на її норми та цінності.

Ціннісні орієнтації референтної групи значною мірою визначають соціально-психологічне обличчя підлітка. Наскільки група реалізує себе як єдина площина соціально-психологічного досвіду, в якій підліток може себе виявити, настільки вона є формуючою силою його соціалізації.

Нині соціалізація підлітка характеризується прискоренням його фізичним, статевим дозріванням, що вказує на необхідність зниження початкової межі юнацького віку, а необхідність подовження періоду навчання дещо відстрочує настання соціальної зрілості, тим самим розширюючи межі підліткового віку, створюючи передумови для виникнення і збереження інфантилізму, соціальної, моральної та громадянської несамостійності.

Останніми роками помітно змінилася і система духовних цінностей підлітків. У їх свідомості, моральних орієнтирах чітко проглядаються як елементи оновлення духовних сфер особистості на основі оволодіння загальнолюдськими цінностями, так і негативні тенденції, що існують у суспільстві. Очевидним у соціалізації сучасного підлітка є процес відторгнення міфологізованих цінностей минулої соціальної епохи і формування якісно оновленої свідомості.

Зміни ціннісних орієнтацій підлітків зумовлені трансформацією

політичної, економічної систем, соціально-психологічної ситуації в суспільстві. Їм властиві спрямованість у майбутнє, стурбованість соціальними проблемами (війни і миру, екології тощо), пошук свого "Я", а також "вакуум" віри, пасивність, дефіцит духовних контактів, гуманістичних начал особистості. Тому важливо уберегти їх від соціальної фрустрації, сприяти зростанню. Інакше вони сконцентрують у собі соціально-психологічні характеристики "маргіналів", що створюватимуть їм труднощі при інтеграції в соціальні інститути та соціальні відносини.

У взаєминах між дорослими й підлітками з точки зору української культури та етнопсихології домінує традиція передавати соціально-психологічний досвід від старших до молодших. Однак сучасні підлітки вибірково ставляться до цінностей історичної спадщини, вносять елементи новизни в соціальне життя, чим збагачують соціум. Соціально-психологічною особливістю сьогодення стали більш гнучкі, рухливі, рівноправні стосунки батьків і дітей. Підлітки намагаються автономно вирішувати свої справи, менше радяться з дорослими. Суттєвою є розбіжність у сприйнятті одного покоління іншим: дорослим здається, що діти недооцінюють їх і переоцінюють себе, а підлітки нарікають на нерозуміння, несправедливість дорослих. Це засвідчує таку тенденцію в соціалізації: чим більше відбувається за одиницю часу соціально значущих змін, тим помітнішими стають розбіжності між поколіннями, тим складнішими є механізми передавання культури від старших до молодших, тим вибірковішою є позиція підлітків до соціальної та культурної спадщини. Водночас помилково розглядати старше покоління тільки як носія всього позитивного, а молодше — негативного чи навпаки. Межу між старим і новим, між прогресивним і регресивним слід шукати не між поколіннями, а між передовими і відсталими їх представниками.

Традиційні взаємини між людьми вважають найважливішими етнопсихологічними та соціально-психологічними механізмами регуляції спілкування та діяльності в суспільстві. Вони детермінують вироблення системи моральних взаємин, впливів і виховання підростаючої зміни загалом. Однак це не страхує від усіх проблем. Однією з них є те, що підліток вихований у дусі

глибокої шани до традицій, моральних норм, які інколи пов'язані з досить специфічними культурними умовами, володіє відносно унікальною, соціально обмеженою сукупністю стереотипів і уявлень. Потрапляючи в інноваційну систему соціалізації, в інші умови становлення й виховання, що вимагає високої адаптивності, готовності сприймати і засвоювати багато стереотипів і уявлень, які можуть суперечити засвоєним раніше, він може розгубитися, виявитись нездатним самотійно усе осмислити. За відсутності кваліфікованої допомоги це може спричинити його девіантну (лат. — відхилення) поведінку.

Багато соціально-психологічних рис " маргінальної людини" породжено розмитістю і двоякістю норм і стереотипів поведінки. Така ситуація (підліток потрапляє в нову систему соціалізації) може виникнути, наприклад, коли школяр із села переїздить до міста або переходить з одного інституту соціалізації в інший (із сім'ї в школу, із школи в коледж, університет). "Свобода міста" часто обертається для підлітка з сільської місцевості дискомфортом, самотністю. І чим більшим є місто, тим частішою є ця тенденція. Це зобов'язує вихователя допомогти вихідцю з села адаптуватися до нових умов, а мешканцю міста певною мірою прилучитися до сільських стереотипів, ритуалів, уявлень. Процес такої адаптації пов'язаний із втратою деяких індивідуальних властивостей з обох боків.

Підліткам властива акцентуація характеру (поняття запроваджене німецьким психіатром і психологом Карлом Леонгардом (1904—1988)).

Акцентуація характеру - надмірне вираження окремих рис характеру та їх поєднань, що є крайніми варіантами норми.

Оформляючись до підліткового віку, більшість із них пізніше згладжується, компенсується. Залежно від ступеня вираження розрізняють явні і приховані акцентуації характеру, які можуть переходити одна в одну під впливом різних чинників - особливостей сімейного виховання, соціального середовища та ін. За складних психогенних ситуацій, які тривалий час впливають на "слабку ланку" характеру, вони можуть спричинити неврози, психопатії.

Отже, підлітковий вік - це пора специфічних психологічних контрастів, що характеризують як внутрішній світ індивіда, так і сферу його міжособистісних

стосунків.

У ранній юності на основі прагнення до автономії формується структура самосвідомості старшокласника, яка дає змогу оцінювати свої здібності, особистісні якості та займатися самовдосконаленням. Посилення інтересу до своєї особистості у цей період є умовою цілеспрямованої самоосвіти та самовиховання. Для старшокласників провідним центром розвитку стає особистісне самовизначення, а центром життєвої ситуації, навколо якого починають обертатись уся їх діяльність та інтереси, вибір життєвого шляху. Високого ступеня зрілості, диференціації та стабільності досягає моральна свідомість, яка характеризується переходом на конвенціональний рівень: старшокласники починають усвідомлювати морально-етичні проблеми, над якими задумуються дорослі, їх моральне самовизначення опосередковане не тільки процесами пізнання, а міжособистісними відносинами, виникненням інтимних стосунків з особами протилежної статі.

Соціально-психологічна специфіка юності полягає в тому, що саме в ці роки розгортається активний процес набуття досвіду спілкування, становлення світогляду, завершується формування соціальних установок, їх когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів. І хоча погляди старшокласників не завжди правильні, зате вони часто вирізняються стійкістю та послідовністю. У ранній юності вже не такими гострими є міжособистісні конфлікти, менше проявляється негативізм у ставленні до інших, поліпшується фізичне й емоційне самопочуття, підвищується комунікабельність, знижується рівень тривожності, нормалізується самооцінка. У спілкуванні простежується яскраво виражена статево-рольова диференціація, яка межує з інфантильно-рольовою негнучкістю. Бувають випадки загостреного відчуття самотності. Соціалізуючись, старшокласник розвиває свій світогляд, самосвідомість, ставлення до дійсності, характер, особистісні та комунікативні якості, психічні процеси, накопичує соціально-психологічний досвід, набуває самостійності, впевненості у собі, стійкості до стресів тощо. Діяльність його як суб'єкта навчання наділена якісно іншим змістом, ніж у середніх класах, адже поряд із внутрішніми пізнавальними мотивами засвоєння знань з предметів, що мають особистісну смислову цінність,

у старшокласника з'являються соціальні та особистісні зовнішні мотиви, передусім мотиви досягнення. Поряд з навчанням провідною стає особлива діяльність із встановлення інтимно-особистісних стосунків - діяльність спілкування. Побудовані на основі певних морально-етичних вимог і соціальних норм взаємини роблять міжособистісне спілкування старшокласників діяльністю, всередині якої формуються спільні погляди на життя, на майбутнє.

У старшому шкільному віці триває розвиток особливого виду діяльності - спілкування, основним партнером у якому є ровесник або значущий друг. У контексті соціалізації спілкування постає як засвоєння старшокласником соціокультурних цінностей під час навчання і як його самореалізація у процесі соціальної взаємодії з учителями, однокласниками та іншими людьми. Старший шкільний вік особливо загострює проблему спілкування, і саме в цей час помітною є тенденція до задоволення потреби у спілкуванні на всіх рівнях, інтенсивність якої може бути настільки високою, що стає центром життєвих прагнень юнацтва. Спілкування реалізується в побудові взаємин з ровесниками на основі певних етичних норм, що визначають вчинки старшокласників; у формуванні загальних поглядів на життя, стосунків між людьми, тобто особистісних смислів; в оформленні самосвідомості; у створенні передумов для виникнення нових завдань і мотивів подальшої власної діяльності тощо.

Важливою соціально-психологічною особливістю цього періоду є розвиток соціальної компетентності як основної складової здатності старшокласника в процесі спілкування та взаємодії знаходити нових друзів і зберігати давніх. Цей розвиток базується частково на здатності старшокласників до соціального порівняння, що дає змогу виявити й оцінити характерні риси інших. Спираючись на ці оцінки, юнаки та дівчата обирають друзів і визначають своє ставлення до різних груп і компаній, які становлять оточення їх ровесників. Вони також шукають друзів за принципом схожості, заміщуючи їх кількістю якістю дружби з ровесниками, що поділяють їх погляди і цінності. При цьому інтимність стає обов'язковим атрибутом дружби з ровесником однієї статі.

Значна роль у теорії соціалізації належить розвитку і примноженню контактів старшокласника з іншими людьми в умовах суспільно значущої

спільної діяльності. Йдеться про провідну референтну групу в житті старшокласників, у якій міжособистісні стосунки зумовлюються змістом спільної діяльності. Саме в групі виникає найсприятливіша ситуація для їх соціалізації: вона пов'язує суспільство й учня, презентуючи загальнолюдські цінності в емоційно закріпленій формі. Спільна групова діяльність передбачає систему взаємодії між однокласниками, між конкретним старшокласником та класом як спільним суб'єктом, умовою і засобом формування якого є спілкування. Відповідно до цього складається система взаємодій індивідуальних та колективних потреб, інтересів, цінностей, мотивів і цілей, які регулюються виробленням певних правил та норм поведінки. І якщо ядром спрямованості колективної діяльності є цілі, значущість яких усвідомлюється всіма, і домінуючі мотиви діяльності, то джерелом колективних цілей і мотивів - ціннісні орієнтації, що формуються в процесі прийняття групою цінностей суспільства. Група найбільше сприяє встановленню комунікативних відносин між індивідами, створює для них можливості особистісного росту й ефективної спільної діяльності, є засобом розширення соціальних контактів старшокласників та їх успішної соціальної адаптації.

Успішна соціалізація учнів у школі без успішної соціалізації в сім'ї неможлива. Тісна взаємодія цих інститутів у процесі соціалізації завжди дає позитивний ефект. Труднощі соціалізації старшокласників у сім'ї виникають через те, що в міру дозрівання їх погляди і розуміння суспільних подій змінюються, часто не збігаючись із батьківськими. За звичних для ранньої юності швидких особистісних змін вірогідність розходжень у поглядах старшокласників та батьків різко зростає порівняно з попередніми періодами розвитку. Якщо при цьому вони наштовхуються на спротив батьків, то це може призвести до конфліктів, що породжує проблему перегляду батьками своїх ролей. За таких умов важливо, щоб батьки діяли стосовно дітей спільно, оскільки тісний зв'язок дитини з одним із батьків і "виключення" іншого призводять до того, що "виключений" перестає бути посередником соціалізації та авторитетною фігурою. Найчастіше проблеми соціалізації виникають у неповних сім'ях. Зумовлені вони тим, що старшокласник у процесі особистісного

самовизначення може розкритикувати батьківський авторитет. Слід враховувати і те, що реакція старшокласників на ровесників зумовлюється звичаями і традиціями культури, тісно пов'язаними а економічним статусом, професією, етнічною та релігійною належністю їх батьків тощо. Виникає неминуча суперечність у поглядах на світ, яких дотримується сім'я та ровесники: багато старшокласників, які проживають у містах, змушені вибирати між культурою ровесників, які понад усе ставлять, наприклад, меркантильні інтереси, і цінностями батьків, які підкреслюють важливість праці в самоутвердженні людини. Старшокласники, котрі перебувають на стадії особистісного самовизначення, схильні або різко розмежовувати світи ровесників і батьків, або наслідувати групу однолітків своєю поведінкою, манерою вдягатися, говорити тощо.

У структурі соціалізації старшокласників проміжною ланкою, яка регулює відповідність між їх поведінкою, діями, інтересами, потребами та інтересами суспільства, є цінності. Виходячи з цього, соціально-психологічним феноменом старшого шкільного віку можна вважати вибір особистісних цінностей та індивідуальної лінії поведінки.

Цінність — феномен, який має для людини велике значення і відповідає її актуальним потребам та ідеалам; опосередковане культурою поняття, яке є еталоном належного у досягненні потреб.

Значною мірою зміст юнацьких цінностей залежить від культурного контексту й історичного періоду. Соціальні події, що відбуваються в світі й країні, змушують юнаків і дівчат самостійно робити вибір, особисто орієнтуватись у всьому. Порівняно з минулими поколіннями сучасні старшокласники раціональніше сприймають життя, більш самостійні.

Різні соціально-психологічні чинники (матеріальні умови життєдіяльності, індивідуально-типові риси особистості, нахили, здібності, комунікативні вміння, якість навчально-виховного впливу школи, сім'ї, інших інститутів соціалізації) впливають на процес формування ціннісних орієнтацій.

Ціннісні орієнтації - спрямованість інтересів і потреб особистості на певну ієрархію життєвих цінностей, схильність надавати перевагу одним цінностям і

заперечувати інші, спосіб диференціації особистісних об'єктів і явищ за їх особистісною значущістю.

У старшокласників вони набувають стійких мотивів спілкування і діяльності, трансформуючись у переконання. Отже, рівень розвитку суспільства зумовлює кількісний і якісний зміст потреб, соціальну і моральну цінність яких визначає спрямованість, що сприяє вияву ціннісних орієнтацій. Ефективну соціалізацію можна розглядати і як процес набуття, засвоєння і формування найбільш сприятливих для розвитку суспільства й особистості цінностей старшокласника.

Основним новоутворенням ранньої юності є особистісне самовизначення, від якого залежать усі інші види самовизначення юнаків і дівчат.

Самовизначення - усвідомлений вибір особистістю позиції у певній життєвій ситуації, підкреслене ставлення до чогось чи когось.

Визначальну роль в особистісному самовизначенні старшокласника відіграє самосвідомість, що є основою ставлення особистості до себе та взаємодії з іншими людьми. До основних соціально-психологічних детермінантів особистісного самовизначення юнаків і дівчат, що мають смислове значення, належать: значущість проблем, що обговорюються з однолітками; коло референтних осіб; ціннісні орієнтації; цілеспрямованість взаємин; сфери самореалізації; ставлення до соціуму й осмислення себе в ньому; майбутні плани, їх конкретний зміст; вибір професії, орієнтація в ньому на соціально чи особистісно значущі чинники; міра впевненості у виборі лінії поведінки.

Феномен особистісного самовизначення для старшокласників є провідним центром соціалізації. Виникнення цього феномену можливе тільки на певному рівні розвитку самосвідомості - коли в особистості з'являється здатність до внутрішнього діалогу. Формування особистісного самовизначення забезпечується об'єктивними умовами соціальної дійсності, системою цілеспрямованих виховних впливів, суб'єктивною підготовленістю підростаючого покоління до спілкування і взаємодії в соціумі. Об'єктивними передумовами його виникнення є незадоволення відсутністю належної довіри і взаєморозуміння з боку дорослих, неоднакова готовність до участі в соціально

необхідній взаємодії й слабка готовність до реального соціального життя загалом. Суб'єктивними передумовами цього процесу стає виникнення внутрішньої потреби у формуванні певної смислової системи, розвиток ціннісно-орієнтаційної діяльності й почуття відповідальності за сказане, вчинене, стабілізація мотиваційної сфери.

Виокремлюють такі найважливіші психологічні чинники соціалізації старшокласників:

- соціально-психологічні (характеризують мікросередовище школярів, його інститути соціалізації, норми, цінності);
- ефективні умови взаємодії (взаєморозуміння, сприймання людьми одне одного);
- механізми впливу на особистість (розвиток її потреби в спілкуванні тощо);
- психолого-педагогічні та соціально-педагогічні (виявляються у вибірково-активному ставленні старшокласників до сфери спілкування, педагогічних впливів сім'ї, школи, суспільних інститутів, соціально-моральних цінностей і норм, представлених на мікрорівні).

Показником результативності соціалізації старшокласників у мікросоціумі є новий характер самовизначення та сформованість їх ціннісних орієнтацій, які мають тенденцію до пріоритету вітальних (важливих для життя) цінностей, а також цінностей матеріального достатку й умов життя [20; 21; 48].

Соціалізація-це стадійний процес, який починається з народження людини і продовжується все життя. Стадійність означає, що одні періоди розвитку послідовно змінюються іншими, до того ж ця послідовність носить незворотний і водночас непередбачуваний характер. Стадійність процесу соціалізації означає те, що кожний віковий етап розвитку людини характеризується появою специфічних новоутворень, які знаменують перехід до іншої системи цінностей. Новий стан готується попереднім і змінюється наступним. Кожен з цих станів, періодів триває певний час, протягом якого відбуваються якісні і кількісні зміни, і, разом з тим, в кожному періоді зберігаються відносно стійкі, характерні саме для нього якості, що відрізняють його від інших [68].

Таким чином:

1. Підліток - ще не цільна зріла особистість. Особистісна нестабільність проявляється у боротьбі протилежних рис, прагнень. Для підлітків характерні: реакція емансипації (тип поведінки, за допомогою якої підліток хоче вийти з-під опіки дорослих), реакція захоплення (захоплення в цей період дуже різноманітні: інтелектуально-естетичні; тілесно-мануальні; накопичення; азартні; лідерські), реакція групування з ровесниками (бажання належати до певної групи), реакція відмови (пасивно-оборонний тип реакції опозиції).

2. Система ціннісних орієнтацій старшокласника складає основу відносин до оточуючого світу, до інших людей, до себе самого, основу світогляду, основу життєвої концепції та стилю життя кожного соціального шару і, в свою чергу, впливає на соціалізацію молоді, яка належить до певного прошарку суспільства.

3. Соціалізація являє собою процес становлення особистості, поступове засвоєння нею вимог суспільства, придбання соціально значимих характеристик свідомості і поведінки, які регулюють її взаємини із суспільством. Фрейд виділив психологічні механізми соціалізації: імітацію, ідентифікацію, почуття сорому і провини. Багато психологів і соціологів підкреслюють, що процес соціалізації продовжується протягом усього життя людини, і стверджують, що соціалізація дорослих відрізняється від соціалізації дітей декількома моментами. Соціалізація дорослих скоріше змінює зовнішню поведінку, у той час як соціалізація дітей формує ціннісні орієнтації. Соціалізація дорослих розрахована на те, щоб допомогти людині набути визначені навички, соціалізація в дитинстві в більшій мірі має справу з мотивацією поведінки.

Отже, соціалізація - акумулятивний процес, у ході якого накопичуються соціальні навички.

Таким чином:

1. Підліток - ще не цільна зріла особистість. Особистісна нестабільність проявляється у боротьбі протилежних рис, прагнень. Для підлітків характерні: реакція емансипації (тип поведінки, за допомогою якої підліток хоче вийти з-під опіки дорослих), реакція захоплення (захоплення в цей період дуже різноманітні: інтелектуально-естетичні; тілесно-мануальні; накопичення; азартні; лідерські),

реакція групування з ровесниками (бажання належати до певної групи), реакція відмови (пасивно-оборонний тип реакції опозиції).

2. Система ціннісних орієнтацій старшокласника складає основу відносин до оточуючого світу, до інших людей, до себе самого, основу світогляду, основу життєвої концепції та стилю життя кожного соціального шару і, в свою чергу, впливає на соціалізацію молоді, яка належить до певного прошарку суспільства.

3. Соціалізація являє собою процес становлення особистості, поступове засвоєння нею вимог суспільства, придбання соціально значимих характеристик свідомості і поведінки, які регулюють її взаємини із суспільством. Фрейд виділив психологічні механізми соціалізації: імітацію, ідентифікацію, почуття сорому і провини. Багато психологів і соціологів підкреслюють, що процес соціалізації продовжується протягом усього життя людини, і стверджують, що соціалізація дорослих відрізняється від соціалізації дітей декількома моментами. Соціалізація дорослих скоріше змінює зовнішню поведінку, у той час як соціалізація дітей формує ціннісні орієнтації. Соціалізація дорослих розрахована на те, щоб допомогти людині набути визначені навички, соціалізація в дитинстві в більшій мірі має справу з мотивацією поведінки. Отже, соціалізація - акумулятивний процес, у ході якого накопичуються соціальні навички.

РОЗДІЛ 3

ЕМПІРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТАРШОКЛАСНИКА: ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ, РЕЗУЛЬТАТИ

3.1 Мета, задачі та організація емпіричного дослідження

Метою емпіричної частини роботи визначено: дослідити трансформацію та формування ціннісних орієнтацій у старших підлітків та їх психологічні особливості.

Концептуальною гіпотезою виступило припущення, що ціннісні орієнтації старших підлітків трансформуються в період їх соціалізації.

Для досягнення поставленої мети та підтвердження гіпотези виокремлено наступні завдання:

1. Підібрати психодіагностичні методики для проведення емпіричного дослідження.
2. Провести емпіричне дослідження, логічний та математико-статистичний аналіз отриманих результатів.

Вибірка: для перевірки основної концептуальної гіпотези в емпіричному дослідженні взяли участь 70 осіб: I група (молодший за віком 13-14 років) - 35 чоловік, серед яких 15 дівчат та 20 хлопців та II група (старші за віком 15-16 років) - 35 чоловік, серед яких 19 дівчат та 16 хлопців.

В дослідженні було використано методи: теоретичні (аналіз, узагальнення); емпіричні (спостереження, бесіда, психодіагностичні методики).

Для підбору адекватного інструментарію був проведений аналіз технік і методик спрямованих на вивчення ціннісних орієнтацій підлітків. Слід відзначити, що їх в теперішній час існує достатньо багато.

Дослідники використовують різні методики для вивчення ціннісних орієнтацій молоді. Соціологи, як правило, проводять: анкетування, поглиблене інтерв'ю, використовують метод фокус-груп. У психологічних дослідженнях використовуються такі методики, як

- тест-дослідження психологічних особливостей ціннісних орієнтацій, як механізму ціннісних орієнтацій поведінки (Ю. Н. Семенко)
- анкета дослідження ціннісних орієнтацій (Л. Н. Мурзич, А. В. Тарасова)
- вивчення ціннісних орієнтацій ранжуванням списку цінностей за допомогою анкети – дослідження (М. Рокич)
- дослідження цінностей особистості розробленої з використанням типів цінностей М.Рокича, але охоплює більш широке коло цінностей (Ш. Шварц)
- «Ціннісні орієнтації» (О. І. Моткова, Т. А. Огнева)
- тест дослідження культурно-ціннісних орієнтацій (Дж. Таусенд)
- діагностика ціннісних орієнтацій старшокласників (В.Ф. Сопов, Л.В. Карпушина)
- вивчення ціннісних орієнтацій «Чарівна золота рибка» (модифікація для 5-6 класів (Т. Г. Хомякова, модифікація Д.А.Тулинов
- методика Сандри Бем для визначення ступеня андрогінності, маскулінності та фемінності особистості та багато інших.

3.2 Методи і методики дослідження

Виходячи з мети дослідження вибрані наступні методики:

1. «Вивчення ціннісних орієнтацій ранжуванням списку цінностей»М. Рокич.
2. «Вивчення цінностей особистості» Ш. Шварц і М. Рокич.
3. «Ціннісні орієнтації» О. Мотков,Т. Огнева.
4. «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» С. С. Бубнова.
5. «Тест дослідження культурно-ціннісних орієнтацій» Дж. Таусенд.
6. «Діагностика особистості на мотивацію до успіху» та «Діагностика особистості на мотивацію до уникнення невдач» Т. Елерса.
7. «Методика Сандри Бем для визначення ступеня андрогінності, маскулінності та фемінності особистості».

Методика 1. "Вивчення ціннісних орієнтацій ранжуванням списку

цінностей " М. Рокича.

Система ціннісних орієнтації визначає змістовну сторону спрямованості особистості і складає основу її відносин до навколишнього світу, до інших людей, до себе самої, основу світогляду і ядро мотивації життєдіяльності, основу життєвої концепції і "філософії життя". Найбільш поширеною в даний час є методика вивчення ціннісних орієнтацій М.Рокича, заснована на прямому ранжуванні списку цінностей, її результат сильно залежить від адекватності самооцінки випробуваного. Тому дані, отримані за допомогою тесту М. Рокича, як правило, підкріплюють даними інших методик.

М. Рокич розрізняє два класи цінностей: термінальні – переконання в тому, що кінцева мета індивідуального існування коштує того, щоб до неї прагнути; інструментальні – переконання в тому, що якийсь образ дій або властивість особистості є кращим у будь-якій ситуації. Цей поділ відповідає традиційному діленню на цінності – цілі і цінності – засоби.

Перед початком тестування з дітьми був проведений інструктаж: "Зараз Вам буде пред'явлений набір з 18 карток з позначенням цінностей «Т» (термінальні цінності) та 18 карток з позначенням цінностей «І» (інструментальні цінності). Ваше завдання – розкласти їх по порядку значимості для Вас як принципів, якими Ви керуєтеся у Вашому житті. Уважно вивчіть таблицю і, вибравши ту цінність, яка для Вас найбільш значима, помістіть її на перше місце. Потім виберіть другу за значимістю цінність і помістіть її слідом за першою. Потім виконайте те ж з усіма рештою цінностями. Найменш важлива залишиться останньою і займе 18 місце. Кінцевий результат повинен відбивати Вашу справжню позицію".

Обробка отриманих результатів проводилася по кожній цінності окремо для всіх учасників; по кожній цінності окремо для дівчаток і хлопчиків. Для визначення змісту типів ціннісних орієнтацій зазвичай вдаються до факторного або таксономічного аналізу. В роботі використовували групування даних за схожими ознаками і провели наступну процедуру обробки отриманих матеріалів: взявши результати ранжування учнями запропонованих цінностей в залежності від ступеня їх диференціації виявили тих школярів, у яких збіглися оцінки одних

і тих же цінностей. Мінімальним числом виявився збіг по 12-ти цінностях при розходженні однієї з них в один бал. Згрупувавши на цій підставі результати ранжирування, вирахували середній бал по кожній з вісімнадцяти цінностей. Середній бал визначається шляхом ділення суми всіх оцінок з цієї цінності на число школярів даної групи.

Для одержання загальної картини ціннісних орієнтацій підлітків і окремо для дівчаток і для хлопчиків, отримані результати зведені в загальну табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Аналіз результатів дослідження за методикою М. Рокича «Середні показники значущості типів цінностей серед старшокласників»

Список термінальних цінностей	По групі в цілому	Дівчата		Хлопці	
		I гр.	II гр.	I гр.	II гр.
1	2	3	4	5	6
Активна життєдіяльність	3,66	3,80	3,80	3,50	3,50
Здоров'я	4,14	4,00	3,50	4,28	4,78
Краса природи і мистецтва	3,32	3,65	4,00	3,20	2,85
Матеріально забезпечене життя	3,46	3,45	3,55	3,47	3,37
Спокій у країні, світі	3,15	3,30	3,15	3,00	3,15
Пізнання, інтелектуальний розвиток	3,87	3,60	3,80	4,35	4,15
Незалежність суджень і оцінок	3,60	3,20	3,40	3,80	3,60
Щасливе сімейне життя	4,35	4,55	5,00	4,20	3,75
Впевненість у собі	3,48	3,40	3,22	3,52	3,70
Життєва мудрість	3,18	3,18	3,20	3,18	3,16
Цікава робота	4,42	4,35	4,15	4,50	4,70
Любов	3,95	4,26	4,35	3,65	3,56
Наявність вірних і хороших друзів	4,22	4,00	3,80	4,35	4,55
Суспільне визнання	3,10	3,00	2,90	3,20	3,30
Рівність (в можливостях)	3,62	3,75	3,95	3,30	3,50
Свобода вчинків і дій	3,47	3,58	3,70	3,24	3,36
Творча діяльність	3,29	3,25	3,30	3,34	3,29
Отримання задоволення	3,12	3,25	3,25	3,00	3,00
Список інструментальних цінностей (засоби)					
Охайність	3,31	3,24	3,30	3,32	3,38
Життєрадісність	4,40	4,45	4,50	4,35	4,30
Неприміреність до своїх і чужих недоліків	3,39	3,56	3,38	3,62	3,80
Відповідальність	3,85	4,15	4,30	3,45	3,60
Самоконтроль	3,43	3,46	3,50	3,36	3,40
Сміливість у відстоюванні своєї думки	3,62	3,35	3,40	3,85	3,90

Продовження табл. 3.1

1	2	3	4	5	6
Терплячість до думки інших	3,24	3,18	3,20	3,28	3,30
Чесність	4,26	4,08	4,12	4,46	4,50
Вихованість	3,45	3,85	3,80	3,10	3,15
Старанність	3,04	3,18	3,20	3,00	2,98
Раціоналізм (вміння приймати обмірковані рішення)	4,27	4,29	4,35	4,24	4,30
Працьовитість	3,28	3,34	3,40	3,17	3,23
Високі запити	3,30	3,00	3,00	3,60	3,60
Незалежність	3,66	3,54	3,54	3,78	3,85
Освіченість	3,30	2,95	3,00	3,60	3,65
Тверда воля	3,35	3,00	2,95	3,70	3,75
Широта поглядів	3,64	3,44	4,00	3,84	3,28
Чуйність	4,10	4,20	4,25	3,95	4,00

Аналіз даних, отриманих по тесту М. Рокича виявив певні гендерні відмінності у визначенні життєвих цінностей підлітків.

Дівчатками I групи перші місця за списком термінальних цінностей були визначені такі цінності як «щасливе сімейне життя (4,55), «цікава робота» (4,35), «любов» (4,26). Лідируюче положення займають такі цінності, як «здоров'я» (4,20), «хороші і вірні друзі» (4,00). Середні місця в ієрархії цінностей відведені: «активній життєвій діяльності» (3,80), «рівності» (3,75), «пізнанню та інтелектуальному розвитку» (3,60), «матеріальному забезпеченню життя» (3,45). Найменш значущими цінностями для дівчаток є «життєва мудрість» (3,18), «суспільне визнання» (3,00). Решта цінностей не визначають життєву позицію дівчаток.

Дівчатками II групи, перші місця за списком термінальних цінностей були відведені цінностям таким, як «щасливе сімейне життя» (5,00), «любов» (4,35), «цікава робота» (4,15). Лідируюче положення займають такі цінності, як «краса природи і мистецтва» (4,00), «отримання задоволення» (3,25). Середні місця в ієрархії цінностей відведені: «активна життєдіяльність, інтелектуальний розвиток, вірні друзі» (3,80), «свобода» (3,70), «матеріальне забезпечення» (3,55). Найменш значущими цінностями для дівчаток є «суспільне визнання» (3,20), «життєва мудрість» (3,20).

Таким чином, можна сказати, що основні цінності-цілі у дівчаток різних

вікових категорій майже співпадають на 95%. Це такі цінності як «щасливе сімейне життя», «любов» і «цікава робота». Лідируюче положення цінностей у дівчаток I і II груп вже мають значні розбіжності, але середні місця ієрархії цінностей практично співпадають на 70% із лідируючими. Тому важливими для дівчаток є «здоров'я», «краса природи і мистецтва», «наявність вірних і хороших друзів». А цінність «активна життєдіяльність» співпадає на 100%. Навіть найменш значущі цінності дівчаток I і II груп співпадають це такі як «суспільне визнання» і «життєва мудрість»

Хлопчики I групи навпаки виявили велику орієнтованість на «цікаву роботу» (4,55) і «хороших і вірних друзів» (4,45). Серед провідних цінностей, що визначають ядро цінностей для хлопчиків даної групи, відзначенні «пізнання, інтелектуальний розвиток» (4,35), «здоров'я» (4,28). Також високо оцінюються «щасливе сімейне життя» (4,20), «незалежність суджень і оцінок» (3,80). Середні місця в ієрархії цінностей відведені «любов» (3,65), «впевненість у собі» (3,52), «активна життєдіяльність» (3,50), «матеріальне забезпечення» (3,47). Найменш значущими цінностями для хлопчиків I групи є «краса природи і мистецтва» (3,20), «спокій у країні» (3,00).

Хлопчики II групи перші місця за списком термінальних цінностей виділяють «здоров'я» (4,78), «цікава робота» (4,70), «наявність вірних і хороших друзів» (4,55). Також високо оцінюють «пізнання, інтелектуальний розвиток» (4,15), «щасливе сімейне життя» (3,75). Малооціненими цінностями хлопців II групи представляються такі цінності як «краса природи і мистецтва» (2,85) і «отримання задоволення» (3,00).

Таким чином, на відміну від дівчаток основні цінності хлопчиків I і II групи співпадають на 80%. Чим доросліші хлопці тим більше їх турбує вже цінність власного «здоров'я», зайняття спортом. Особливо наші діти люблять плавати в басейні, отримувати перемоги не тільки в нашій школі, але і за її межами. На жаль така цінність як «краса природи і мистецтва» стала найменш значущою цінністю для хлопчиків I і II групи і співпала на 100%.

В цілому по групі підлітків цінності розподілилися таким чином: найбільш значущі термінальні цінності - «цікава робота» (4,42), «сімейне життя» (4,35),

«наявність хороших і вірних друзів» (4,22), «здоров'я» (4,14) (рис.3.1).

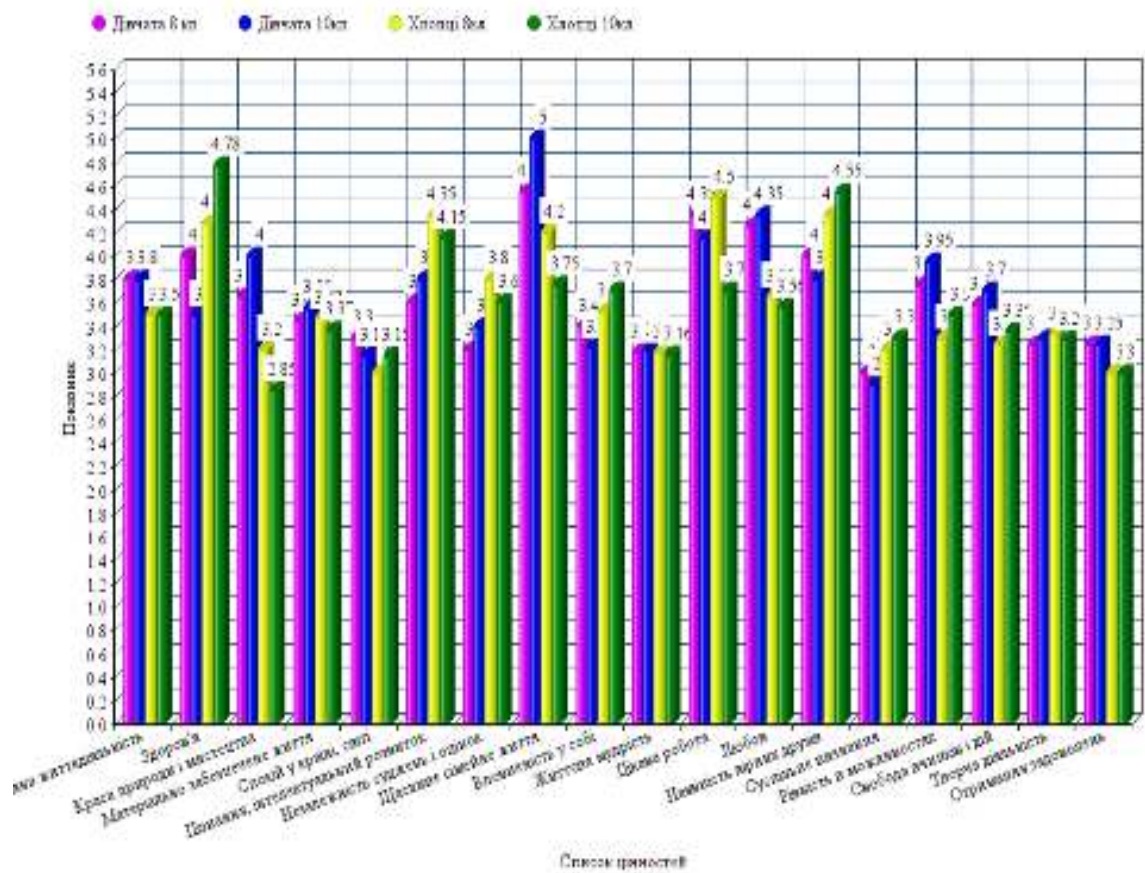

Рис. 3.1 - Середні показники значущості термінальних типів цінностей учнів 8 і 10 класів за методикою М. Рокича

Найменш значущі цінності «спокій в країні, світі» (3,15), «отримання задоволення» (3,12), «суспільне визнання» (3,10), що ще раз підтверджує нашу гіпотезу, що цінності особистості формуються відповідально свого віку, чим старше стають діти, тим ясніше виявляються певні гендерні відмінності у визначенні життєвих цінностей підлітків, які трансформуються в період їх соціалізації. Аналіз даних по «інструментальним цінностям» показав, що в підлітків вищий ранг займають «життєрадісність» (4,40), «раціоналізм(вміння приймати обмірковані рішення)» (4,27), «чесність» (4,26), «чуйність» (4,10), «відповідальність» (3,85) (рис. 3.2).

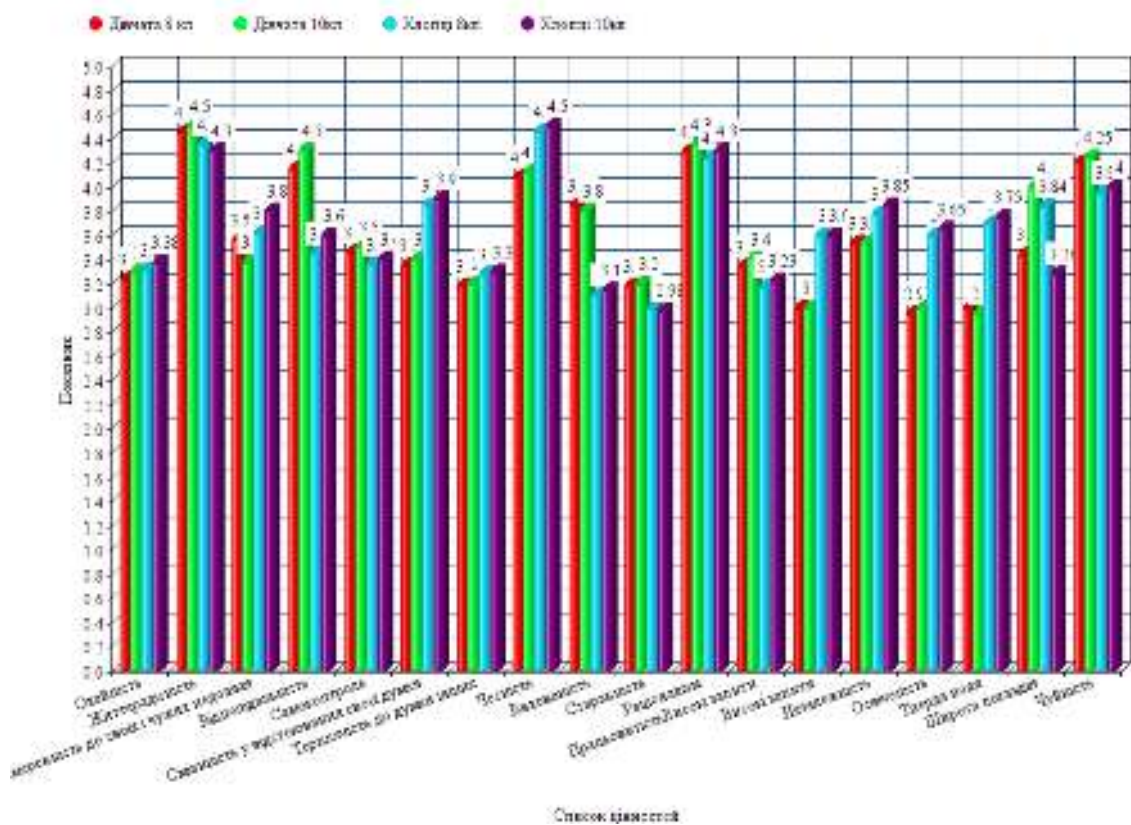

Рис. 3.2 - Середні показники значущості інструментальних типів цінностей за методикою М. Рокіча

Методика 2. «Вивчення цінностей особистості» Ш.Шварц і М.Рокіч

Наступне дослідження в поточному періоді було проведено з даною групою підлітків за методикою Ш. Шварца. Опитувальник Ш. Шварца для вивчення ціннісної сфери особистості складається з двох частин, що відрізняються діагностичними цілями.

Перша частина опитувальника («Огляд цінностей») призначений для вивчення нормативних ідеалів, цінностей особистості на рівні переконань, а також для виявлення структури цінностей, що надає найбільший вплив на особистість у цілому, але не завжди виявляються в реальній поведінці.

Дотримуючись думки про те, що зміст цінностей відображає типи мотиваційних цілей, які вони висловлюють, Ш. Шварц групує окремі цінності у відповідності зі спільністю цілей у ціннісні типи. Всього десять мотиваційних типів:

Влада. Центральна мета даного типу, на думку дослідника, полягає в

досягненні соціального статусу або престижу, контролю або домінування над людьми і засобами. Цінності влади фокусуються на соціальне повазі, досягнення домінантної позиції в рамках всієї соціальної системи.

Досягнення. Визначальна мета цього типу полягає в досягненні особистого успіху через прояв компетентності у відповідності з соціально-культурними стандартами (в безпосередній взаємодії), яка тягне за собою соціальне схвалення.

Гедонізм. Мотиваційна мета типу визначається як насолода або чуттєве задоволення.

Стимуляція. Даний тип цінностей є похідним від потреби в новизні, новим переживанням.

Самостійність. Визначальна мета цього типу цінностей, на думку Ш. Шварца, полягає в самостійності мислення у виборі способів дії, в творчості та дослідницької активності.

Універсалізм. Мотиваційною метою даного типу цінностей, що базуються на соціальних потребах, є розуміння, терпимість, захист добробуту всіх людей і природи в цілому.

Доброта. Є більш «вузький» терміна тип цінностей, порівняно з універсалізмом; він є похідним від потреби в позитивній взаємодії, потребі в афіляції. Його мотиваційна мета – збереження благополуччя людей, з якими індивід знаходиться в близьких контактах.

Традиції. Мотиваційна мета даного типу – повага, прийняття звичаїв та ідей, що існують у даній культурі, і слідування їм.

Конформність. Визначальна мета цього мотиваційного типу полягає у стримуванні та попередженні мотивів і дій, які можуть завдати шкоди іншим або не відповідає соціальним очікуванням. На думку Ш. Шварца, даний тип цінностей відбувається від вимоги стримувати схильності, що мають негативні соціальні наслідки.

Безпека. Мотиваційна мета типу – безпека для інших людей і себе, гармонія, стабільність суспільства і взаємин.

Нами була проведена групова форма опитування. Обробка результатів проводилася шляхом зіставлення відповідей кожного випробуваного з

відповідним ключем. В ньому вказані номери пунктів частин опитувальника, відповідні кожному типу цінностей. Середній бал за даним типом цінності показує ступінь її значимості.

При первинній обробці даних з кожної частини опитувальника «Огляд цінностей» і «Профілі особистості» обчислюється середній бал для обраних випробуваним відповідей у відповідності з ключем. Обробка проводилася окремо для кожного з 10 типів ціннісних орієнтацій. Величина цього середнього балу по відношенню до інших дозволяє судити про ступінь значущості цього типу цінностей для випробуваного, а середні показники типів цінностей за групами – про співвідношення значимості типів цінностей окремо для хлопчиків і для дівчаток.

Отримані нами дані зведені в табл. (3.2, 3.3, 3.4, 3.5)

Таблиця 3.2

Аналіз результатів дослідження за методикою Ш. Шварца «Середні показники значущості типів цінностей на рівні нормативних ідеалів»

Типи цінностей	Середні показники значущості типів цінностей				
	По всій групі в цілому	Дівчата		Хлопці	
		I гр	II гр	I гр	II гр
Конфорність	3,52	4,02	4,50	3,02	2,54
Традиції	2,45	3,00	3,05	1,89	1,89
Доброта	3,89	4,45	4,40	3,32	3,37
Універсалізм	3,89	3,27	3,25	2,51	2,53
Самостійність	3,94	4,68	4,50	3,20	3,38
Стимуляція	2,92	3,42	3,40	2,42	2,44
Гедонізм	3,75	4,45	4,40	3,05	3,10
Досягнення	4,11	4,70	4,65	3,52	3,57
Влада	3,03	3,65	3,70	2,41	2,36
Безпека	3,59	4,06	4,10	3,12	3,08

Таблиця 3.3

Аналіз результатів дослідження за методикою Ш.Шварца «Середні показники значущості типів цінностей на рівні індивідуальних пріоритетів»

Типи цінностей	Середні показники значущості типів цінностей				
	По всій групі в цілому	Дівчата		Хлопці	
		I гр	II гр	I гр	II гр
Конфорність	1,43	1,34	1,36	1,52	1,50
Традиції	0,89	0,87	0,90	0,90	0,87
Доброта	2,16	2,26	2,30	2,05	2,01
Універсалізм	1,66	1,76	1,70	1,56	1,60
Самостійність	2,54	2,43	2,50	2,64	2,57
Стимуляція	2,07	2,15	2,05	1,98	2,08
Гедонізм	2,30	2,51	2,50	2,09	2,10
Досягнення	2,03	2,18	2,10	2,00	2,08
Влада	1,57	1,65	1,70	1,50	1,45
Безпека	1,78	1,75	1,65	1,80	1,90

Таблиця 3.4

Аналіз результатів дослідження за методикою Ш.Шварца «Рангові значення типів цінностей на рівні нормативних ідеалів»

Типи цінностей	Середні показники значущості типів цінностей					
	По всій групі в цілому		Дівчата		Хлопці	
	I гр	II гр	I гр	II гр	I гр	II гр
Конфорність	6	5	3	3	3	2
Традиції	15	3	7	2	8	1
Доброта	3	9	1	6	2	3
Універсалізм	8	16	4	7	4	9
Самостійність	11	12	6	4	5	8
Стимуляція	18	12	9	5	9	7
Гедонізм	15	12	8	8	7	4
Досягнення	6	7	5	1	1	6
Влада	20	19	10	9	10	10
Безпека	8	15	2	10	6	5

Таблиця 3.5

Аналіз результатів дослідження за методикою Ш. Шварца «Рангові значення типів цінностей на рівні індивідуальних пріоритетів»

Типи цінностей	Середні показники значущості типів цінностей					
	По всій групі вцілому		Дівчата		Хлопці	
	I гр	II гр	I	II	I	II
Конформність	10	11	8	3	2	8
Традиції	19	13	9	4	10	9
Доброта	5	2	1	1	4	1
Універсалізм	14	12	7	5	7	7
Самостійність	6	14	5	9	1	5
Стимуляція	8	13	3	10	5	3
Гедонізм	14	14	6	8	8	6
Досягнення	5	4	2	2	3	2
Влада	19	17	10	7	9	10
Безпека	10	10	4	6	6	4

Аналіз показників, отриманих за методикою Ш. Шварца на рівні нормативних ідеалів (табл. 3.2) виявив, що найбільшою значущістю для представників досліджуваної нами групи мають такі типи цінностей, як «досягнення» (4,11), «самостійність» (3,94), «доброта» (3,89), а найменшою значимістю – «традиції» та «стимуляція».

Аналіз даних по другій частині опитувальника («Профіль особистості») показав, що на рівні індивідуальних пріоритетів найбільшою значущістю для піддослідних підлітків мають такі типи цінностей як «самостійність» (2,54), «гедонізм» (2,30) і «доброта» (2,16), а найменшою значимістю - «традиції», «комформність».

Аналіз гендерних особливостей показує, що на рівні нормативних ідеалів дівчата трохи вище оцінюють три, зазначені вище найважливіші цінності, особливо «досягнення» (рис. 3.3).

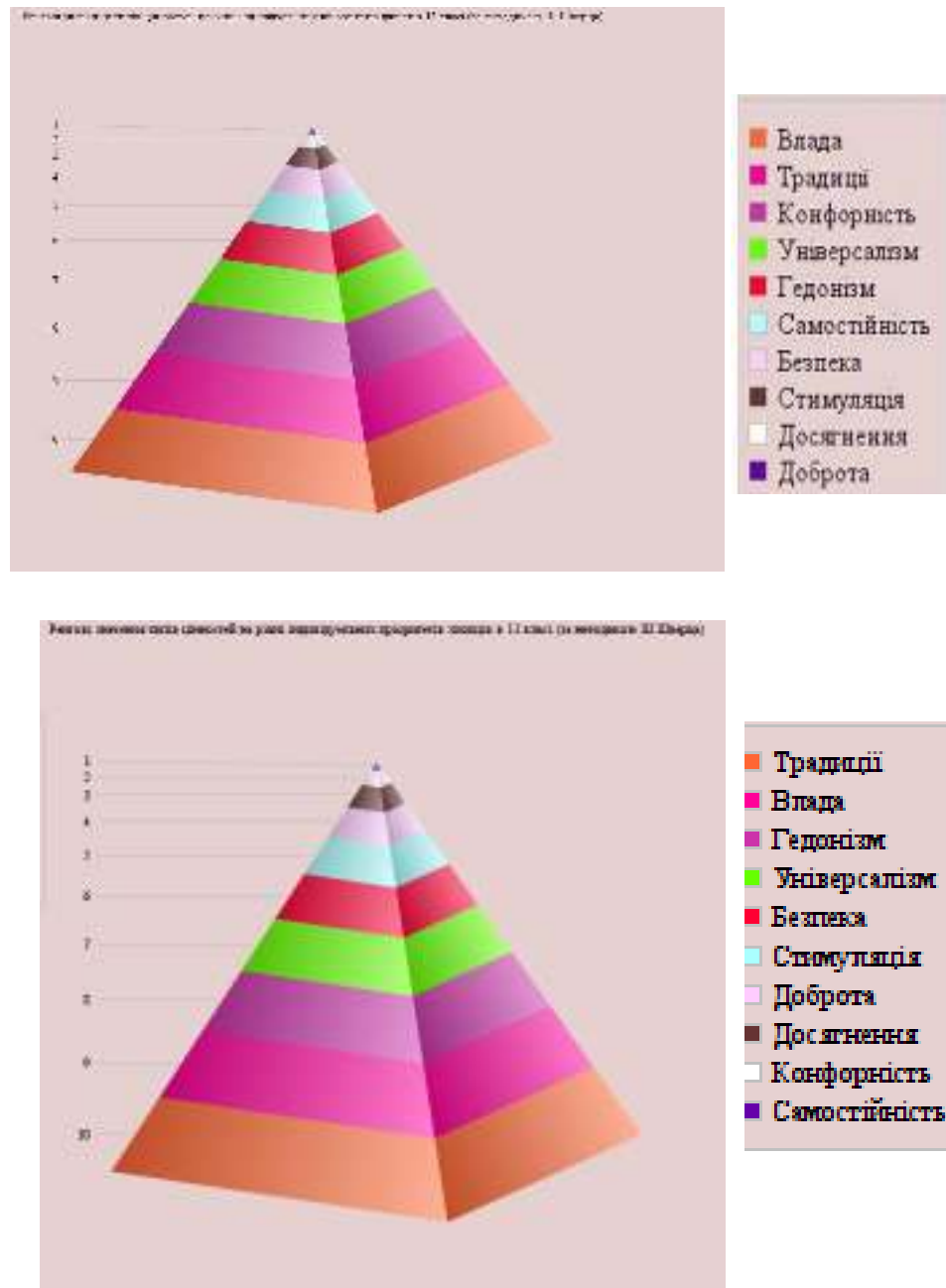

Рис. 3.3 - Рангові значення типів цінностей на рівні індивідуальних пріоритетів за методикою Ш. Шварца

Методика 3. «Ціннісні орієнтації» О.І.Моткова і Т. А. Огнєвої

Метою даної методики є вивчення ступеня значимості і реалізації ціннісних орієнтацій (ЦО) особистості, а також їх індивідуальної та групової структури (співвідношення між собою), конфліктності і атрибуції (приписування) причин їх здійснення. Поняття «ціннісна орієнтація» і «цінність» використовуються як синоніми. Реалізується дана методика вирішенням двох завдань:

Таблиця 3.6

Завдання 1

Оцініть ,будь ласка, значимість і ступінь здійснення можливих цінностей у вашому житті за наступною 5-бальною шкалою:

1		2		3		4		5			
Дуже низька		Низька		Середня		Висока		Дуже висока			
№	Цінність	Шкала «Значимість»					Шкала «Здійснення»				
1	Добре матеріальне благополуччя	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
2	Саморозвиток особистості	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
3	Популярність	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
4	Повага і допомога людям,чуйність	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
5	Фізична привабливість, зовнішність	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
6	Теплі, турботливі стосунки з людьми	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
7	Високе соціальне положення	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
8	Творчість	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
9	Розкішне життя	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
10	Любов до природи і дбайливе ставлення до неї	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
		А					В				
		Б					Г				

1. Оцініть значимість характеристики(цінності),закреслюючи одну з п'яти цифр, відповідного ступеня її значущості, в шкалі «Значимість».

2. Оцініть ступінь її здійснення, закреслюючи відповідну вашим вибором цифру в шкалі «Здійснення».

3. І так кожен з 10 характеристик оцініть, не роблячи пропусків.

4.Збереження таємниці гарантується.

Аналіз і інтерпретація отриманих даних.

Завдання 1

1.1 Вивчається ступінь значущості та здійснення оцінювання 10 ціннісними орієнтаціями. Вони відповідно до теорії 79абл.7979термінації

Л. І. Діси і Р. М. Руаян, розподілені на зовнішні і внутрішні цінності.Ключ:

Зовнішні цінності: 1, 3, 5, 7, 9.

Внутрішні цінності: 2, 4, 6, 8, 10.

Спочатку визначаються головні показники ціннісних орієнтацій випробуваного:

1 – Середня значимість зовнішніх цінностей (Сер А)

2 – Середня значимість внутрішніх цінностей (Сер Б)

3 – Середня реалізація зовнішніх цінностей (Сер В)

4 –Середня реалізація внутрішніх цінностей (Сер Г)

З урахуванням ключа спочатку підраховуються головні показники : середні арифметичні по кожному із чотирьох показників Сер А, Сер Б, Сер В, Сер Г.

Значимість зовнішніх цінностей (показник Сер А) визначаємо за формулою:

Сер А(середня значимість зовнішніх цінностей) дорівнює сумі балів за шкалою «Значимість» по №№ 1,3,5,7,9 поділених на 5.

Далі обчислюємо середнє значення по показнику Сер Б – значимість внутрішніх цінностей за шкалою «Значимість» по №№2,4,6,8,10.

Потім аналогічним чином обчислюємо – середні за показниками реалізації зовнішніх цінностей Сер В і реалізації внутрішніх цінностей Сер Г (за шкалою «Здійснення»).

1.2 Після цього проводимо розрахунок показників конфліктності здійснення цінностей,тобто величини різниці між значимістю і реалізацією окремо зовнішніх і внутрішніх ЦО,а також всіх ЦО.

Конфліктність здійснення зовнішніх ЦО: $K_{\text{зовн.}} = \text{Сер А} - \text{Сер В}$

Конфліктність здійснення внутрішніх ЦО: $K_{80\text{абл.80.}} = \text{Сер Б-Сер Г}$

Конфліктність здійснення всіх ЦО: $K = K_{\text{зовн.}} + K_{80\text{абл.80.}}$

Зразкові рівні конфліктності здійснення цінностей (табл 3.7):

Таблиця 3.7

Рівні конфліктності здійснення цінностей

Рівень	Діапазон (в балах)
Високий(В)	1,50-4,00
Середній(С)	0,90-1,49
Низький(Н)	0,00-0,89

Високим рівнем конфліктності здійснення будь якого виду ЦО є різниця між значимістю і реалізацією цінностей в 1,5 і більше бала: до >1,5 балів.

Дані кожного випробуваного експериментальної групи вписуються в загальну таблицю, в яку заносяться всі первинні числові відповіді по значущості і реалізації всіх 10 ціннісних орієнтацій, а також середні арифметичні за основними показниками значущості та реалізації зовнішніх і внутрішніх цінностей. Крім того в таблиці записуються дані за показниками конфліктності здійснення цінностей.

Результати дослідження представлені в таблиці.

Таблиця 3.8

Завдання 2

Оцініть ,будь ласка, за 5-бальною шкалою ступінь впливу різних причин на здійснення ваших можливих цінностей:

1	2	3	4	5
Дуже низька	Низька	Середня	Висока	Дуже висока

Продовження табл. 3.8

№ №	Цінність	Причини реалізації цінностей		
		Зовнішні обставини	Мої природні дані	Власні зусилля
1	Добре матеріальне благополуччя	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
2	Саморозвиток особистості	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
3	Популярність	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
4	Повага і допомога людям, чуйність	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
5	Фізична привабливість, зовнішність	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
6	Теплі, турботливі стосунки з людьми	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
7	Високе соціальне положення	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
8	Творчість	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
9	Розкішне життя	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
10	Любов до природи і дбайливе ставлення до неї, здоров'я	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5

1. Спочатку оцініть ступінь впливу «Зовнішніх обставин» на реалізацію вашої можливої цінності, закресливши у відповідному стовпці одну з п'яти цифр, пов'язану з вашим вибором.

2. Оцініть таким же способом вплив наступної причини «Мої природні дані» на здійснення даної цінності та вплив «Власних зусиль».

3. Будьте уважні, не пропускайте жодної цінності.

Аналіз і інтерпретація отриманих даних.

Обстежуваним учням пропонується виконати завдання 2, яке визначає атрибуцію (приписування, оцінку) причин здійснення цінностей, тобто їх суб'єктивні ступеня впливу кожної з трьох запропонованих причин на реалізацію цінностей.

Зовнішні обставини - (ЗО).

Мої природні дані (як фізичні так і психологічні) – (МПД).

Власні зусилля(по реалізації цінності) – (ВЗ).

МПД і ВЗ складають внутрішні причини здійснення цінностей, тоді як ЗО-зовнішні причини.

Аналізуємо оцінки впливу досліджуваних причин окремо на реалізацію зовнішніх (А) і внутрішніх (Б) ціннісних орієнтацій(ЦО):

Зовнішні цінності (А): 1, 3, 5, 7, 9.

Внутрішні цінності (Б): 2, 4, 6, 8, 10.

Спочатку визначаємо вплив причини «Зовнішні обставини» ЗО на здійснення зовнішніх цінностей А шляхом обчислення середнього арифметичного бала в колонці ЗО по пунктах зовнішніх цінностей 1, 3, 5, 7, 9, тобто показник впливу ЗО на реалізацію зовнішніх цінностей А: Зовнішні обставини $A = (\text{сума балів за шкалою ЗО по } 1, 3, 5, 7, 9): 5$.

Аналогічно обчислюємо показник впливу ЗО на реалізацію внутрішніх цінностей Б: Зовнішні обставини $B = (\text{сума балів за шкалою ЗО по } 2, 4, 6, 8, 10): 5$.

Таким же чином у відповідних колонках підраховуємо показники впливу внутрішніх причин МПД і ВЗ, МПД Б, ВЗ А і ВЗ Б.

Показник впливу зовнішніх причин ЗО на реалізацію всіх цінностей А+Б визначаємо шляхом обчислення середнього арифметичного бала за всіма десятьма цінностям:

$ЗО A+B = (\text{сума балів за шкалою ЗО по } 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10): 10$.

Аналогічно визначаємо у відповідних колонках показники впливу внутрішніх причин МПД і ВЗ на реалізацію всіх цінностей, тобто показники МПД А+Б і ВЗ А +Б додаткові показники.

Для порівняння впливу зовнішніх і внутрішніх причин на реалізацію зовнішніх, внутрішніх і всіх ЦО додатково можна підрахувати сумарний вплив внутрішніх причин (МПД і ВЗ) на реалізацію досліджуваних видів ЦО і співвіднести його з впливом на них зовнішніх обставин(ЗО).

Показник впливу внутрішніх причин на реалізацію зовнішніх цінностей А - це середнє арифметичне показників МПД А і ВЗ А:

Внутр. $PA = (\text{МПД А} + \text{ВЗ А}): 2$.

Цікаво співвіднести його з показником впливу зовнішніх причин ЗО на здійснення зовнішніх ЦО, з ЗО А. Аналогічно обчислюємо показник впливу внутрішніх причин на реалізацію внутрішніх цінностей Б:

$$\text{Внутр. ПБ} = (\text{МПД Б} + \text{ВЗ Б}): 2.$$

Співвідносимо його з показником впливу зовнішніх причин ЗО на реалізацію внутрішніх ЦО, з ЗО Б.

Далі визначаємо узагальнений показник впливу внутрішніх причин МПД і ВЗ на реалізацію всіх цінностей А+Б:

$$\text{Внутр. ПА Б} = (8\text{Забл.83. ПА} + 8\text{Забл.83. ПБ}): 2.$$

Співвідносимо цей показник впливу внутрішніх причин на здійснення всіх ЦО з показником впливу на них зовнішніх причин – з ЗО А+Б.

Дані групи випробуваних за показниками атрибуції – показниками оцінки впливу досліджуваних причин на здійснення їх ЦО внесено в таблицю № 3 і в таблицю №4, де А-зовнішні цінності;

Б-внутрішні цінності;

А+Б – всі цінності;

ПА-вплив внутрішніх причин на реалізацію зовнішніх цінностей;

Дані щодо апробації методики «Ціннісні орієнтації» представлені

в табл.(3.6; 3.7; 3.8; 3.9). Див. додаток (А; Б; В; Г)

Аналіз результатів дослідження визначення середніх показників значущості і здійснення оцінювання ціннісних орієнтацій з урахуванням показників конфліктності занесено до таблиці 3.9.

Таблиця 3.9

Аналіз результатів дослідження за методикою О.Моткова і Т.Огневої

«Середні показники значущості і здійснення оцінювання ціннісних

орієнтацій з показниками конфліктності впливу на вибір ЦО»

Показники	8 клас	10 клас	Середні значення
Сер. А (середня значимість зовнішніх ЦО)	3,726	3,841	3,783
Сер.В (середня значимість внутрішніх ЦО)	2,886	3,634	3,261
Сер.Б (середня реалізація зовнішніх ЦО)	4,171	4,354	4,263
Сер. Г (середня реалізація внутрішніх ЦО)	3,651	3,811	3,731

КЗ (конфліктність здійснення зовнішніх ЦО)	0,891	0,921	0,905
КВ (конфліктність здійснення внутрішніх ЦО)	0,521	0,549	0,534

Вибірка із 70 учнів двох вікових категорій учнів 8 і 10 класів. Для порівняння групи «10 клас» і групи «8 клас» між собою був використаний критерій Т-Стюдента для незалежних вибірок. Див. табл. (3.10; 3.11)

Таблиця 3.10

Аналіз результатів дослідження за методикою О. Моткова і Т. Огневої
«Показники конфліктності впливу на вибір ЦО»

	8 клас		10 клас		Середні показники	
	коефіцієнт	%	коефіцієнт	%	коефіцієнт	%
КЗС(В)	2,0	40	1,81	31	1,9	35,5
КЗС(С)	0,24	49	1,14	63	0,69	56
КЗС(Н)	0,8	11	0,8	6	0,8	8,5

Таблиця 3.11

Аналіз результатів дослідження за методикою О. І. Моткова і Т. А. Огневої
«Визначення емпіричних значень критерію впливу внутрішніх та зовнішніх причин на реалізацію ціннісних орієнтацій учнів 8 і 10 класів»

Назва шкал	Середнє значення в групі «10 клас»	Середнє значення в групі «8 клас»	Емпіричне значення критерію	Рівень значущості
Вплив внутрішніх причин на реалізацію ціннісних орієнтацій	0,617±0,063	0,631±0,132	-0,554	0,582**
Вплив зовнішніх причин на реалізацію ціннісних орієнтацій	0,618±0,068	0,615±0,064	0,144	0,886**

* $p < 0.05$

** $p < 0.01$

*** $p < 0.001$

Були виявлені значні відмінності між групами учнів 10 і 8 класів за шкалою впливу внутрішніх причин на реалізацію ціннісних орієнтацій ($T = -0,554$, $p < 0,01$). Середнє значення критерію впливу внутрішніх і зовнішніх причин в групі 10 класу менше середнього значення групи 8 класу ($X_1 = 0,617$; $X_2 = 0,631$).

Див. рис. (3.9; 3.10)

Були виявленні відмінності, але незначні між класами за шкалою впливу зовнішніх причин на реалізацію ціннісних орієнтацій ($T=0,144$; $p < 0,01$). Середнє значення в групі 8 класу більше середнього значення групи 10 класу ($X_1=0,618$; $X_2=0,615$) (рис 3.12)

Таблиця 3.12

Аналіз результатів дослідження за методикою О. І. Моткова і Т. А. Огневої «Визначення загального показника психологічного благополуччя зовнішніх і внутрішніх цінностей особистості»

Показник методики	Коефіцієнт кореляції r	Рівень значимості p
Сер А – Значимість зовнішніх цінностей	0,378	0,00004
Сер Б – Значимість внутрішніх цінностей	0,426	0,000001
Сер В- Реалізація зовнішніх цінностей	0,326	0,0003
Сер Г- Реалізація внутрішніх цінностей	0,373	0,00002

За всіма чотирма шкалами методики ми бачимо досить високу індивідуальність, стійкість результатів, високу тестову надійність.

В зв'язку із загальним показником психологічного благополуччя суб'єктивне благополуччя більше відчують діти з хорошим задоволенням базових психологічних потреб і з переважаючими внутрішніми цінностями. Було проведено дослідження трансформації зв'язку вираженості показників ціннісних орієнтацій із загальним показником психологічного благополуччя. Виявлено, що значущі кореляції з ним дають показники реалізації як зовнішніх, так і внутрішніх цінностей Сер В і Сер Г (відповідно $p=0,326$; $p < 0,025$; $p=0,373$; $p < 0,023$).

Чим вище реалізація будь-якого виду цінностей, тим вище оцінка свого психологічного благополуччя. Більш важливим для переживання благополуччя виявляється саме здійснення цінностей, а не їх значимість і змістовна орієнтація на зовнішню само детермінацію або на саморозвиток і зв'язок з природою. Реалізація внутрішніх цінностей вища, ніж зовнішні ЦО. Здійснення внутрішніх цінностей більше залежить від власної суб'єктної активності особистості, ніж від зовнішніх факторів. Тому їх реалізація у дітей вища. Дівчата достовірно вище оцінюють реалізацію своїх внутрішніх ЦО, ніж юнаки ($p < 0,03$). Тобто суб'єктна активність дівчат вище, як і оцінка ними значущості зовнішніх цінностей (за значимістю внутрішніх цінностей між хлопцями і дівчатами немає достовірних відмінностей). Відмінності між ними можна пояснити і тим, що хлопці взагалі більш стримані в оцінках майже всіх параметрів цінностей. Середні дані Ж і Ч серед учнів ясно вказують на це. По реалізації зовнішніх цінностей достовірних відмінностей між дівчатами і юнаками не виявлено.

Всі показники конфліктності здійснення ЦО знаходяться на середньому рівні ($0,85 + 1,45$ балів). $K_{\text{зовн.}} = 0,91$; $K_{\text{внутр.}} = 0,53$; $K_{\text{спільне}} = 0,72$.

Конфліктність реалізації зовнішніх ЦО вище, ніж конфліктність реалізації внутрішніх ЦО. Зовнішні ЦО сприймаються і оцінюються як більш гостро конфліктні, ніж внутрішні ЦО. Це видно з аналізу випадків високої конфліктності. Відсоток таких випадків щодо $K_{\text{зовн.}} = 41,94\%$, $K_{\text{внутр.}} = 16,13\%$. Цей факт можна пояснити тим, що в групі юнацького віку реалізація зовнішніх цінностей ще тільки починається і більше залежить від зовнішніх чинників, наприклад соціального становища батьків тощо. Конфліктність реалізації зовнішніх цінностей вище у дівчат ($K_{\text{зовн. Ж}} = 1,316$; $K_{\text{зовн. Ч}} = 0,96$), що може бути пов'язано з тим, що у них достовірно вище значимість зовнішніх цінностей, ніж у юнаків ($p < 0,05$). Дівчата сильніше прагнуть до матеріальних благ, популярності, розкішного життя, ніж юнаки.

Рівномірно високі показники значимості зовнішніх і внутрішніх цінностей частіше у дівчат. Всі показники рівномірно низькі частіше у хлопців.

Вираженою асиметрією показників цінностей характерне переважання значущості внутрішніх цінностей над зовнішніми, більше концентрація на само

розвиток. Переважання зовнішніх цінностей над значимістю внутрішніх, більше орієнтація на пред'явлення себе іншим, вони є з низькою загальною конструктивністю особистості.

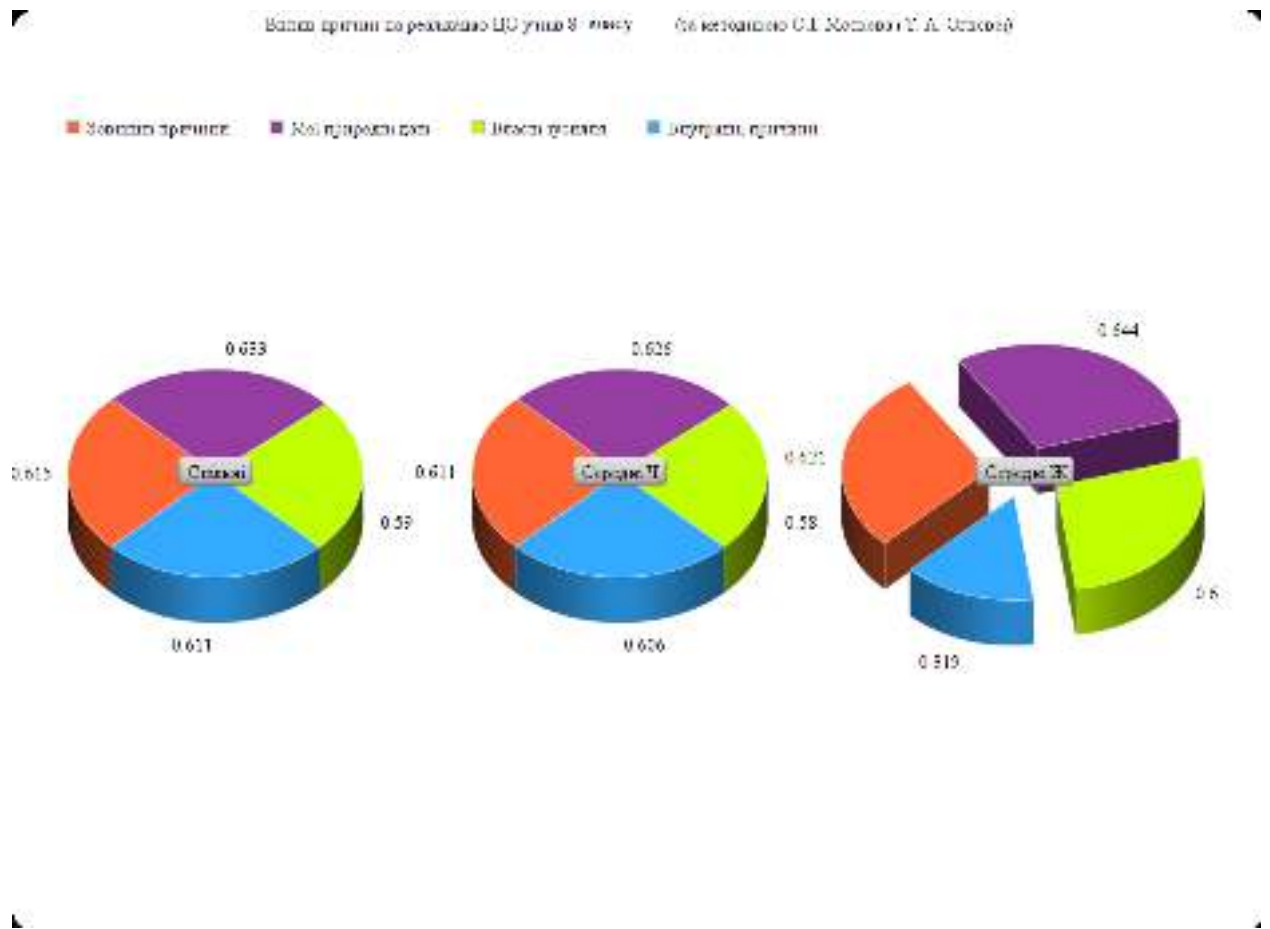

Рис.3.4 - Вплив причин на реалізацію ЦО учнів 8 класу (за методикою О. І. Моткова і Т. А. Огнєвої)

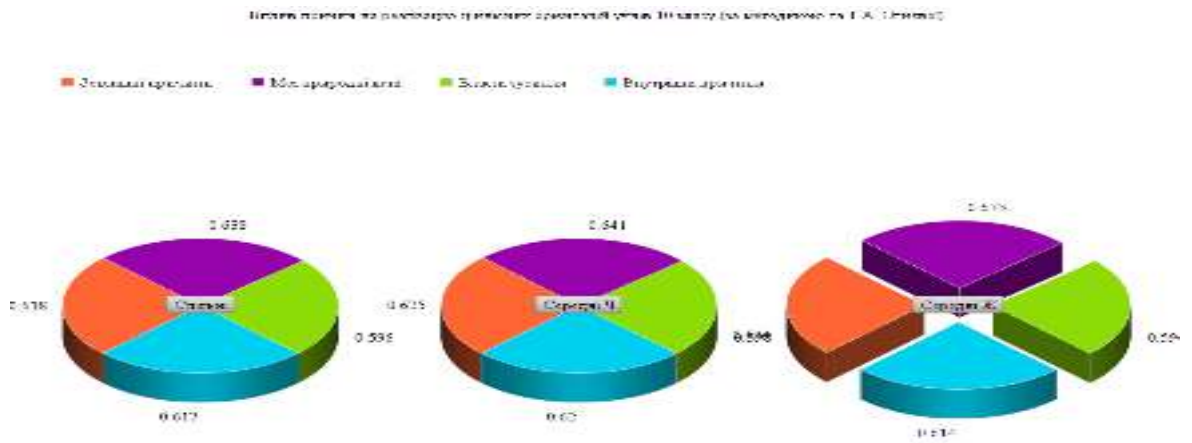

Рис. 3.5 - Вплив причин на реалізацію ЦО учнів 10 класу (за методикою О. І. Моткова і Т. А. Огневої)

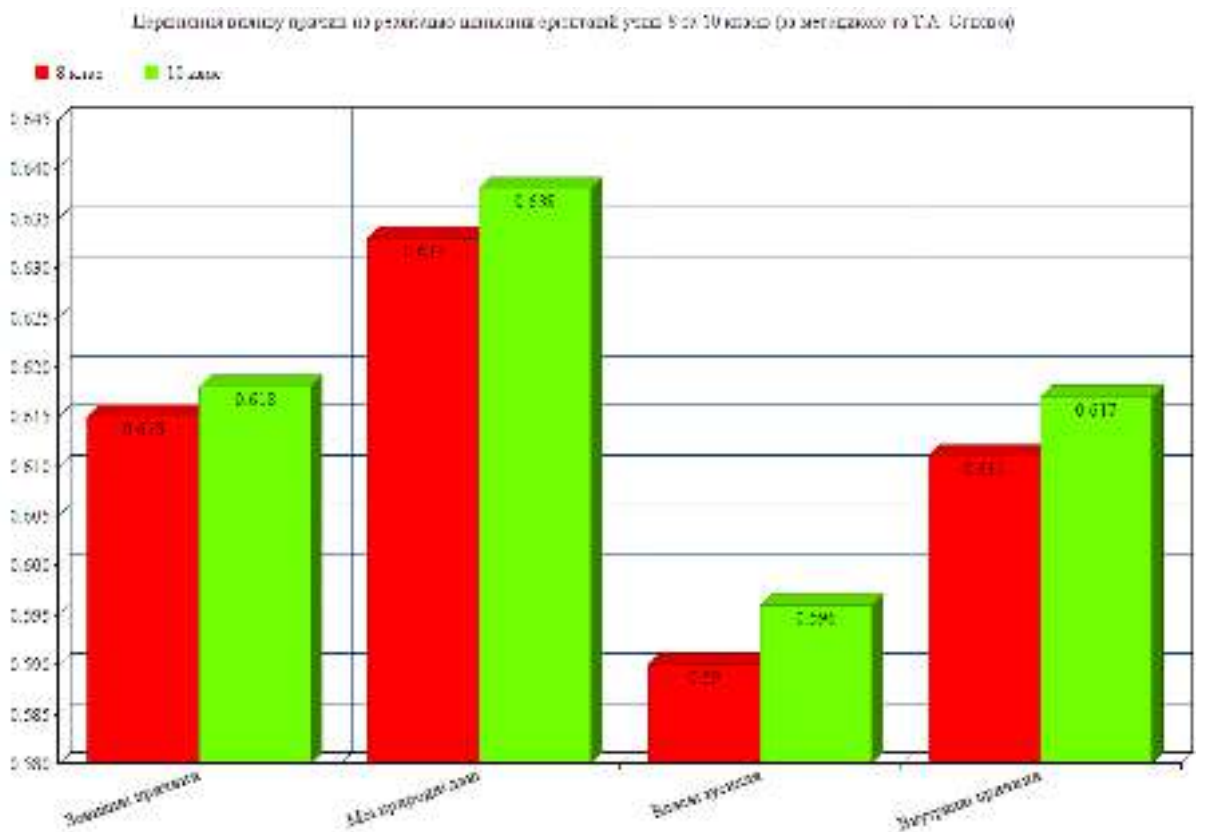

Рис. 3.6 - Порівняння впливу причин на реалізацію ціннісних орієнтацій учнів 8 та 10 класів (за методикою О. І. Моткова і Т. А. Огневої)

Методика 4. «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» С.С. Бубнова

Методика спрямована на вивчення реалізації ціннісних орієнтацій особистості в реальних умовах життєдіяльності, на дослідження особистості і відносин.

Ступінь виразності кожної з ціннісних орієнтацій особистості визначалася за допомогою ключа, представленого в бланку відповідей. Відповідно до цього підраховується кількість позитивних відповідей у всіх 11 основних цінностях:

1. Приємне проведення часу, відпочинок.
2. Високий матеріальний добробут.
3. Пошук і насолода прекрасним.
4. Допомога та милосердя до інших людей.
5. Любов.
6. Пізнання нового у світі.
7. Високий соціальний статус і управління людьми.
8. Визнання і повага людей і вплив на оточуючих.
9. Соціальна активність для досягнення позитивних змін в суспільстві.
10. Спілкування.
11. Здоров'я.

Інструкція: Даний опитувальник спрямований на дослідження вашої особистості і ваших відносин. Відповідайте по можливості швидко, довго не роздумуючи над кожним питанням. Хороших або поганих відповідей немає, є тільки ваша власна думка. Відповідати потрібно «так» або «ні». У бланку відповідей це відповідно «+» або «-», які потрібно проставити поруч з номером питання.

Тест

1. Чи любите ви лежати на дивані і нічого не робити?
2. Чи любите ви самі заробляти гроші і отримувати від цього задоволення?
3. Чи часто вас відвідує думка, що хочеться сходити в театр або на виставку?
4. Чи часто ви допомагаєте близьким по господарству?

5. Чи вважаєте ви, що любов-визначальне почуття в житті?
6. Чи любите ви читати книги про щось нове, щось не відоме вам?
7. Чи хочете ви стати босом(керівником якої-небудь компанії)?
8. Чи хочете ви ,щоб вас поважали друзі за ваші особисті якості?
9. Чи хочете ви брати участь у будь-яких громадських заходах?
10. Чи вважаєте ви ,що ваше життя без спілкування з друзями буде тьмяним і безрадісним?
11. Чи вважаєте ви, що було б здоров'я, а все інше додоється?
12. Чи часто вам хочеться розслабитися(послухати легку музику, наприклад?
13. Ви хочете обрати професію в основному тому, що вона може вам приносити великий матеріальний достаток?
14. Чи вважаєте ви, що в житті важливо вміти грати на музичних інструментах, малювати і т.п.?
15. Якщо хтось із ваших знайомих захворів, чи виберете ви час, щоб його відвідати?
16. Ваш шлюб буде укладено по любові?
17. Чи любите ви читати науково популярні книги?
18. Хотіли ви в школі стати будь-яким організатором?
19. Якщо ви зробили непорядний вчинок по відношенню до друзів, чи будете ви переживати з цього приводу?
20. Чи вважаєте ви, що шляхом громадських дій, можна що-небудь змінити в суспільному житті?
21. Чи можете ви спокійно обійтися без частого спілкування зі своїми знайомими?
22. Чи вважаєте ви, що необхідно будь-яким чином зміцнювати своє здоров'я?
23. Головне для вас – ваш настрій в даний момент, а що буде потім-не так важливо?
24. Чи вважаєте ви, що головне -це придбати будинок(квартиру),машину та інші матеріальні блага?

25. Чи любите ви гуляти по лісі, парку?
26. Як ви вважаєте чи потрібно допомагати матеріально тим, хто просить милостиню, чи ні?
27. Любов – це почуття, яке народжується і вмирає?
28. Хотіли б ви стати вченим або науковим співробітником?
29. Влада - це почесно і значимо або від неї більше клопоту і всяких неприємностей?
30. Хотіли б ви, щоб у вас було більше друзів?
31. Чи спадало вам на думку зайнятися перебудовою будь-якої громадської організації?
32. Чи багато свого вільного часу ви хотіли приділяти спілкуванню?
33. Чи часто ви замислюєтеся про своє здоров'я?
34. Чи вважаєте ви, що дуже важливо вміти робити собі приємність?
35. Якщо все почати спочатку, вибрали б ви зараз більш високооплачувану роботу, ніж справжня?
36. Хотіли б ви зайнятися фотографією?
37. Чи вважаєте ви, що потрібно обов'язково людині яка впала?
38. Почуття любові для вас-це першооснова життя чи ні?
39. Чи часто ви собі задаєте питання: «А чому саме так?»
40. Хотіли б ви «робити» політику?
41. Чи часто ваш внутрішній голос задає вам питання: «а чи поважають мене оточуючі?»
42. Чи є для вас суспільні явища предметом обговорення вдома або на роботі?
43. Якщо ви три дні проведете на безлюдному острові, помрете ви від самотності?
44. Катаєтеся ви на лижах, щоб зміцнити своє здоров'я?
45. Чи часто ви довго мрієте, лежачи з закритими очами?
46. Головне в житті – це робити гроші і створювати власний бізнес?
47. Чи часто ви купуєте картини та інші художні вироби або хотіли їх купити?

48. Якщо хтось із близьких досить довго хворіє, чи будете ви за нього виконувати його обов'язки по господарству смиренно і покійно?

49. Чи любите ви маленьких дітей?

50. Хотіли б ви створити якусь свою «теорію»(відносності, таблицю і т.п.)?

51. Чи хотіли б ви бути схожим на будь-яку відому людину(актора, політика, бізнесмена)?

52. Чи важливо вам, щоб вас поважали товариші по службі за ваші професійні знання?

53. Хотіли б ви в даний час що - будь самі зробити в політиці?

54. Ви людина рішуча?

55. Чи ходите ви в сауну, басейн, чи займаєтеся аеробікою для підтримки хорошого фізичного стану?

56. Нормальний відпочинок-це надзвичайно важливо, чи не так?

57. У житті надзвичайно важливо накопичити матеріальні засоби і передати їх дітям?

58. Чи хотілося вам коли-небудь самому намалювати картину або скласти музику?

59. Коли маленька дитина плаче-це «крик про допомогу»?

60. Для вас важливіше любити самому, ніж бути коханим?

61. «У всьому хочеться дійти до самої суті» - це про вас?

62. Ви хотіли б, щоб ваші діти стали знаменитими людьми?

63. Хотіли б ви, щоб товариші по службі зверталися до вас за допомогою особистому плані, як до людини?

64. У суспільному житті нехай залишається все як є?

65. Спілкування – це лише марна трата часу?

66. Здоров'я – це не найголовніше в житті, чи не так?

Ключ

Таблиця 3.13

Номери питань за 6-бальною системою

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI
---	----	-----	----	---	----	-----	------	----	---	----

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33
34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44
45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55
56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66

Цінності в узагальненому вигляді:

I. Приємне проведення часу, відпочинок.

II. Високий матеріальний добробут.

III. Пошук і насолода прекрасним.

IV. Допомога та милосердя до інших людей.

V. Любов.

VI. Пізнання нового у світі, природі, людині.

VII. Високий соціальний статус і управління людьми.

VIII. Визнання і повага людей, вплив на оточуючих.

IX. Соціальна активність для досягнення позитивних змін в суспільстві.

X. Спілкування.

XI. Здоров'я.

Отже ,наступним кроком нашого дослідження, було визначення рівня сформованості ціннісних орієнтацій у підлітків за мотиваційно-ціннісним критерієм, для цього було використано методіку С.Бубнової «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» Ступінь виразності ціннісних орієнтацій особистості за допомогою ключа підлітків I і II групи представлено в табл. 3.10; 3.12. (додаток Ж, 3)

Досліджуючи реальну структуру ціннісних орієнтацій особистості за даною методикою отримано результати, які наведено в таблицях (3.14; 3.15).

Таблиця 3.14

Аналіз результатів дослідження за методикою С.С.Бубнова
«Діагностування реальної структури ціннісних орієнтацій особистості»
для побудови графічного профілю результатів вибору цінностей
в узагальненому вигляді (I-XI) по 6 бальній системі учнів 8 класу

Бали	Види цінностей										
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI
1	0	2	7	6	8	3	11	3	8	3	0
2	4	6	5	5	6	10	5	14	8	6	7
3	11	11	7	12	9	9	6	6	9	10	15
4	11	11	5	6	5	6	3	4	4	8	7
5	7	4	6	2	4	4	2	2	3	4	4
6	0	0	0	0	1	0	0	0	0	2	0
A	5,5	5,6	5,0	5,2	5,5	5,3	4,5	4,8	5,3	5,5	5,5

Таблиця 3.15

Аналіз результатів дослідження за методикою С.С.Бубнова
«Діагностування реальної структури ціннісних орієнтацій особистості»
для побудови графічного профілю результатів вибору цінностей
в узагальненому вигляді (I-XI) по 6 бальній системі учнів 10 класу

Бали	Види цінностей										
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI
1	1	1	3	4	5	1	3	2	8	3	3
2	3	5	4	7	6	5	9	12	7	6	10
3	8	10	9	7	8	9	10	11	9	10	13
4	11	12	6	8	7	10	5	5	3	8	6
5	8	5	8	4	6	6	1	3	3	5	1
6	0	0	1	0	2	4	0	1	0	2	0
A	5,2	5,5	5,2	5,0	5,7	5,8	4,7	5,7	5,0	5,7	5,5

Значення А (результат вибору цінностей в узагальненому вигляді)
обчислюється за формулою: $A = (1+2+3+4+5+6) : 6$ – по кожній із цінностей.

Наприклад, $A(I) = (0+4+11+11+7+0) : 6 = 33 : 6 = 5,5$.

Відповідно робляться розрахунки по кожній із цінностей окремо.
Результати заносяться в таблицю.

Узагальнені дані ціннісних орієнтацій підлітків у балах і % наведені в
таблиці 3.22

Таблиця 3.16

Аналіз результатів дослідження за методикою С. Бубнової «Узагальнені
дані ціннісних орієнтацій учнів 8 і 10 класів у балах і %»

	Бал	Види цінностей										
	%	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
8 кл	A	5.5	5.6	5.0	5.2	5.5	5.3	4.5	4.8	5.3	5.5	5.5
	%	63.6	62.5	70.0	67.3	63.6	66	77.7	72.9	66	63.6	63.6
10 кл	A	5.2	5.5	5.2	5.0	5.7	5.8	4.7	5.7	5.0	5.7	5.5

Продовження табл. 3.16

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
	%	67.3	63.6	67.3	70.0	61.4	60.3	74.4	61.4	70	61.4	63.6
Сер.зн.	A	5.35	5.55	5.1	5.1	5.6	5.55	4.6	5.25	5.15	5.6	5.5
	%	65.5	63.1	68.6	68.6	62.1	66.2	76.2	67.2	68.0	62.5	63.6

Отримані результати розрахунку t-критерія Стьюдента при відхиленні від середнього та квадрату відхилень вказує на те, що при $t_{emp}=0$, $t_{кр}=\pm$ має значення при $p \leq 0.05$ -2,18; при $p \leq 0,01$ - 3.05 і знаходиться в зоні незначущості (рис. 3.7).

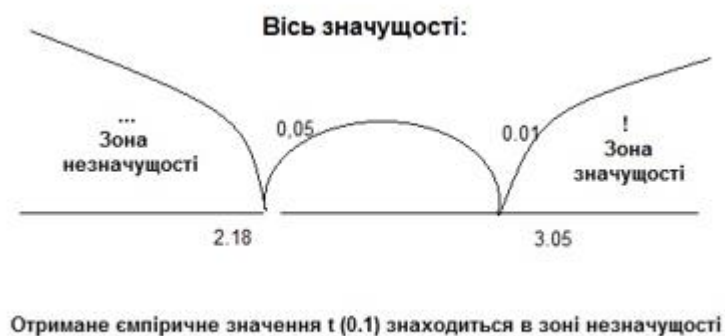

Рис. 3.7 - Результати розрахунку t-критерія ЦО по Стьюденту

Тобто, отримані результати свідчать, що в учнів 8 і 10 класів має місце фактично майже однакова тенденція в оцінюванні ціннісних орієнтацій (див.рис.3.8)

Найбільш значущими цінностями визнали учні 10 класу в порівнянні з учнями 8 класу: пізнання нового у світі 5.8(5.3), визнання поваги і впливу на оточуючих 5.7(4.3), високий соціальний статус 4.7(4.5).

Учні 8 класу навпаки, більше турбує високий матеріальний добробут 5.6 (5.3), відпочинок 5.5 (5.2), допомога та милосердя 5.2 (5.0). Цінність здоров'я є однаково важлива як для учнів 8 так і для 10 класів 5.5(5.5).

Найменш значущими є високий соціальний статус, управління, милосердя.

Отримані дані підтверджують результати попереднього тестування і свідчать про недостатній рівень розвитку ціннісних орієнтацій щодо особистісного вдосконалення.

Графічний профіль результатів вибору цінностей в узагальненому вигляді (I-XI) по 6-ти бальній системі учнів 8 та 10 класів (за методикою С.С. Бубнова)

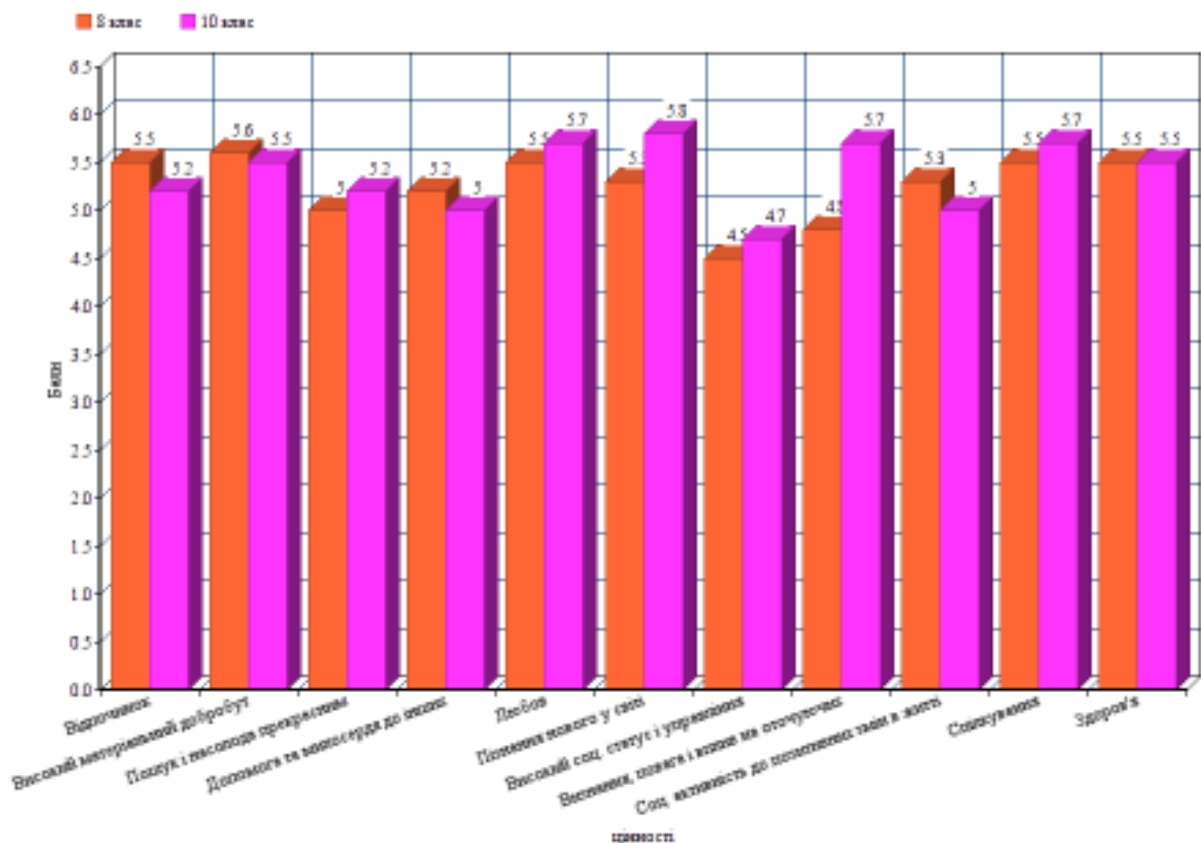

Рис.3.8 - Графічний профіль результатів вибору цінностей в узагальненому вигляді (I-XI) по 6-ти бальній системі учнів 8 і 10 класів

(За методикою С. С. Бубнова)

Методика 5. «Тест дослідження культурно-ціннісних орієнтацій» Дж. Таусенд

Тест культурно-ціннісних орієнтацій призначений для визначення основних тенденцій формування та становлення досліджуваної культури. Він допоможе згадати, чому учить вас сім'я, школа, релігія. Дані тестування представлені в табл. (3.14; 3.15)

Тест:

1.У моїй культурі найважливішим фактором при прийнятті рішень люди

вважають:

- а) минуле;
- в) сьогодення;
- с) майбутнє.

2. В моїй культурі люди зазвичай вважають, що вони:

- а) жертви природних сил;
- в) живуть в гармонії з природою;
- с) керують багатьма природними силами.

3. У моїй культурі вважається, що якщо людьми не управляти, то вони, ймовірно, будуть здійснювати:

- а) погані вчинки;
- в) як погані, так і хороші вчинки;
- с) хороші вчинки.

4. У моїй культурі вважають найголовнішим у своїх взаєминах:

- а) спадок і походження;
- в) велику сім'ю;
- с) індивідуальність, самобутність особистості.

5. У моїй культурі люди вважають, що:

- а) існування саме по собі досить для життя;
- в) зростання і розвиток особистості є найважливішою метою в житті;
- с) практична діяльність і досягнення досконалості-найкраща мета.

Таблиця 3.17

Ключ до тесту

Номер питання по розділах	Традиційна культура (ТК)	Сучасна культура (СК)	Динамічно розвинена культура (ДРК)
1.	а	в	с
2.	а	в	с
3.	а	в	с
4.	а	в	с
5.	а	в	с

Математична обробка тексту передбачає визначення відсоткового

співвідношення відповідей респондентів по розділах і середніх показників за типами культури. На цій основі робиться висновок про тенденції в приналежності досліджуваної культури до одного з трьох типів.

Перший тип – традиційна культура (ТК), характеризується орієнтацією людей на минуле, прихильністю традиціям, інтересом до історії. Люди цієї культури сприймають природу як таємницю буття, як нездійсненну загадку, відгадати яку вони не прагнуть. Людина розглядається як істота, залежна від найближчого соціального оточення. Велике значення надається сімейним зв'язкам, традиційності родинних рольових відносин релігійним орієнтаціям. У такій культурі не допускається внутрішня свобода людини. За його діями, вчинками, навіть думками здійснюється постійний суворий нагляд з боку спільноти. Процедура прийняття рішень проходить колективно, а результат рішення залежить від старших за віком. Діяльність людини строго регламентована. За успіхи в роботі і творче ставлення людини до справи, як правило, винагороджують не відразу, а через деякий час.

Другий тип-сучасна культура (СК)- характеризується орієнтацією людей на сьогодення, на сучасні їм події. Люди намагаються жити в гармонії з природою, берегти її, цікавляться екологічними питаннями. Людська натура розуміється як суперечливе явище. Цінності цієї культури зосередженні на людину, її права покликання; розвитку її здібностей, самореалізації і самоактуалізації. Відносини між людьми зазвичай формалізовані, чітко визначені їх статусом і роллю в соціальній системі. Дружні стосунки складаються повільно і відрізняються глибиною і відданістю один одному. Суспільство прагне регулювати поведінку людини за допомогою моралі, етичних норм і правил. У міжособистісному спілкуванні люди зазвичай стримані, намагаються дотримуватися соціальну дистанцію і рольові приписи. Ухвалення індивідуального рішення здійснюється у процесі узгодження взаємних потреб, інтересів і планів на майбутнє з групою, сім'єю, трудовим колективом. За результати своєї діяльності людина в основному прагне отримати не матеріальну, а моральну винагороду (слава, визнання, успіх).

Третій тип-динамічно розвиваюча культура (ДПК) – характеризується

орієнтацією людей на майбутнє, на досягнення швидких значних результатів. Люди будують короткострокові плани і намагаються їх реалізувати якомога енергійніше. Для людей даної культури «час-це гроші». Життя – це проблема, яку необхідно швидко і успішно вирішити, тому природа повинна підкоритися людині, а не бути загадкою. Всі її таємниці повинні бути розкриті, закони її розвитку встановлені і описані. Призначення людини полягає в управлінні природою. Людська натура волелюбна. Культивується індивідуальність, незалежність, автономність від соціального оточення. Процес прийняття рішення здійснюється самостійно. Признається значимість індивідуальних інтересів і цінностей. У спілкуванні люди відверті, безпосередні, орієнтовані не на ієрархію, а на рівність ролевих взаємин. Соціально визнаною цінністю є надання суспільством рівних можливостей для розвитку кожного члена. Основу громадського контролю становить не мораль, а законність, невідворотність покарання і обов'язковість матеріальної винагороди. Увага людей цієї культури зосереджено на ділі, завданні, роботі. Людина часто свідомо сама приносить себе в жертву справі, успіху, процесу, матеріальному достатку. Успішна діяльність передбачає, перш за все, швидку матеріальну винагороду.

Результати дослідження представлені в таблицях (додаток К, Л)

Для порівняння показників значущості типів культури в % між учнями 8 і 10 класів був приміненій критерій Т-Вілкоксона. Див. табл.3.23.

Таблиця 3.18

Аналіз результатів дослідження за методикою Дж.Таусенда «Показники емпіричних значень значущості типів культури по критерію

Т-Вілкоксона (U-Манна-Уїтні)

Назва шкал	Середнє значення в групі 8 клас	Середнє значення в групі 10 клас	Емпіричні значення критерія	Рівень значущості
Традиційна культура (ТК)	0.343	0.349	209.0	0.89
Сучасна культура (СК)	0.429	0.389	143.5	0.577
Динамічно розвиваюча культура (ДРК)	0.229	0.251	101.5	0.62

Між групою 8 класу і групою 10 класу існують значні відмінності.

При середніх емпіричних значеннях ($U=143,5, p<0.05$). Середнє значення в групі 8 класу ($X=0.343$) менше середнього значення в групі 10 класу ($X=0.349$). Сучасний період трансформації ціннісних орієнтацій у деяких підлітків породжує протиріччя, відсутність відповідальності. До того ж необхідно зважати на нестійкість ще не сформованого світобачення молодого покоління. А такий стан не лише реально існує, але і може посилюватися в ситуації ігнорування традиції та переосмислення історії. Формування духовного світу особистості-процес складний і тривалий; процес узагалі залежить як від духовного багатства особистості, так і від різноманіття її соціальних зв'язків і відносин, характеру відносин, які панують у суспільстві.

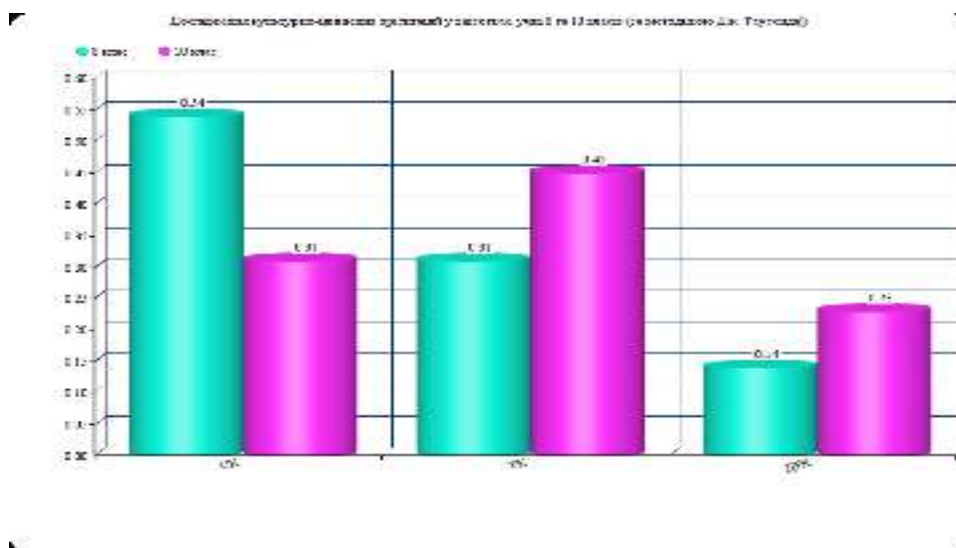

Рис. 3.9 - Дослідження культурно-ціннісних орієнтацій учнів 8 та 10 класів у відсотках (за методикою Дж.Таусенда)

Методика 6. «Діагностика особистості на мотивацію до успіху» та «Діагностика особистості на мотивацію до уникнення невдач» Т. Елерса

Інструкція для учасників дослідження 1. «Діагностика особистості на мотивацію до успіху»

Оцініть міру своєї готовності мотивації до успіху. Вам пропонується 41 питання, на кожне з яких потрібно дати відповідь «так» чи «ні», «+» чи «-».

Текст опитувальника.

1. Коли є вибір між двома варіантами, то краще, не відкладаючи, зробити вибір.

2. Я нервую, коли помічаю, що не можу виконати завдання на 100 відсотків.
3. Коли я працюю, то так виглядає, ніби я ставлю усе для здобуття успіху.
4. Якщо виникає проблемна ситуація, я здебільшого приймаю рішення одним з останніх.
5. Коли в мене два дні підряд немає чим зайнятися, то я втрачаю спокій.
6. У певні дні мої успіхи є нижчими за «норму».
7. Стосовно себе я більш вимогливий, ніж щодо інших людей.
8. Я є більш привітний, ніж інші.
9. Коли я відмовляюся від важкого завдання, то згодом собі дорікаю, бо переконаний, що зміг би справитися із завданням.
10. Під час виконання роботи я потребую невеликих перепочинків.
11. Старанність – головна риса моєї вдачі.
12. Мої досягнення не завжди однаково успішні.
13. Мені до душі інша праця, ніж та, якою я тепер займаюся.
14. Зауваження більше сприяють моїй активності, ніж похвала.
15. Я переконаний в тому, що колеги сприймають мене добрим спеціалістом.
16. Перешкоди допомагають мені приймати більш тверді рішення.
17. Іншим не важко зачепити почуття моєї гідності.
18. Коли я працюю без особливого бажання, це легко помітити.
19. Під час виконання роботи я не розраховую на допомогу інших.
20. Інколи я на потім відкладаю роботу, яку повинен виконати тепер.
21. Слід покладатися лише на власні сили.
22. У житті мало речей, які більш важливіші за гроші.
23. Завжди, коли я маю виконати важливе доручення я не відволікаюся на інші проблеми.
24. Почуття мого честолюбства є меншим, ніж в інших.
25. Наприкінці відпустки я переважно з радістю повертаюся до роботи.
26. Коли робота мені до вподоби, я виконую її більш якісно, ніж іншу працю.

27. Мені приємніше мати справу з людьми, які здатні інтенсивно працювати.

28. Коли у мене немає заняття, я відчуваю дискомфорт.

29. Мені доводиться виконувати відповідальну роботу частіше за інших.

30. Коли мені доводиться приймати рішення, то я стараюся знайти найкращий спосіб вирішення завдання.

31. Мої товариші деколи вважають мене ледачим.

32. Мої успіхи певною мірою залежать від моїх колег.

33. Немає сенсу іти всупереч волі керівника.

34. Деколи я не знаю яку роботу доведеться виконувати.

35. Коли щось не вдається зробити, то я втрачаю терпіння.

36. Я переважно не надаю значення своїм досягненням.

37. Коли я працюю разом з іншими, то результати моєї праці є вищими.

38. Багато за що я брався і не доводив до завершення.

39. Я заздрю людям, які є менш завантаженими ніж я.

40. Я не рівняюся на тих, хто прагне влади і посад.

41. Коли я переконаний у вірності власної позиції, я здатний зробити все, щоб довести власну правоту.

Щоб отримати результати по цій методиці, слід оцінити отримані вами відповіді згідно Ключа (табл. 3.19).

Таблиця 3.19

Ключ до тесту

Номери запитань з відповіддю «ТАК» (+)	Оцінка в балах	Номери запитань з відповіддю «НІ» (-)	Оцінка в балах	Номери запитань відповіді яких не враховуються
2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 14, 15, 16,17, 21, 22, 25, 26,27, 28, 29, 30, 32,37, 41.	1	6, 13, 18, 20, 24, 31, 36, 38, 39.	1	1, 11, 12, 19, 23,33, 34, 35, 40.

Отримані оцінки слід підсумувати.

Таблиця 3.20

Кількісні результати

01 -10 балів	Мотивація до успіху низька, особа не прагне досягти перемоги, не схильна докладати власних сил у працю, апатична, пасивно ставиться до життя.
11 -16 балів	Середня мотивація до успіху. При такій мотивації людина не боїться ризикувати, вона не є скованою у своїх діях, бо можлива невдача не надто хвилює її.
17 -20 балів	Висока мотивація до успіху. Такі особи здатні йти на середнього рівня ризик для досягнення бажаного, схильні орієнтуватися на власні сили, гнучко і наполегливо добиватися поставленої мети.
вище від 21 балу	Мотивація до успіху надто висока. Це може спричинити надмірну самокритичність до власних можливостей. При цьому особа може зазнавати невдачі. Підсвідома невіра у власні сили викликає в людини меншу готовність до ризику, особистісну скованість. у результаті при надмірній мотивації до успіху людина може втрачати віру в те,що вона доб'ється бажаного.

Кількісні результати мотивації учнів 8 і 10 класу до успіху по методиці Т. Елерса відображені в табл. (додаток М, Н)

Інструкція для учасників дослідження 2. «Діагностика особистості на мотивацію до уникнення невдач» за методикою Т. Елерса.

Вам пропонується список слів з 30 рядків,по три слова в кожному рядку. У кожному з рядків виберіть тільки одне з трьох,що найбільше точно характеризує вас і відзначте його.

Таблиця 3.21

Бланк для відповідей

1	Сміливий	Пильний	Підприємливий
2	Покірливий	Боязкий	Упертий
3	Обережний	Рішучий	Песимістичний
4	Непостійний	Безцеремонний	Уважний
5	Нерозумний	Боягузливий	Бездумний
6	Спритний	Жвавий	Передбачливий
7	Холоднокровний	Нерішучий	Молодецький
8	Стрімкий	Легковажний	Боязкий
9	Невдумливий	Манірний	Непередбачливий
10	Оптимістичний	Сумлінний	Чуйний
11	Меланхолійний	Невпевнений	Нестійкий
12	Боязкий	Недбалий	Схвильований
13	Необачний	Тихий	Боязкий
14	Уважний	Нерозсудливий	Сміливий
15	Розсудливий	Швидкий	Мужний
16	Підприємливий	Обережний	Передбачливий
17	Схвильований	Неуважний	Боязкий

Продовження табл. 3.21

18	Малодушний	Необережний	Безцеремонний
19	Полохливий	Нерішучий	Нервовий
20	Старанний	Відданий	Авантюрний
21	Передбачливий	Жвавий	Відчайдушний
22	Приборканий	Байдужий	Недбалий
23	Обережний	Безтурботний	Терплячий
24	Розумний	Дбайливий	Хоробрий
25	Передбачливий	Безстрашний	Сумлінний
26	Поспішний	Полохливий	Безтурботний
27	Неуважний	Необачний	Песимістичний
28	Обачний	Розсудливий	Підприємливий
29	Тихий	Неорганізований	Боязкий
30	Оптимістичний	Пильний	Безтурботливий

Ключ:

Ви отримуєте по одному балу за наступні вибори, наведені в ключі (перша цифра-перед дефісом-означає порядковий номер відповіді). Наприклад, 1-2 означає, що слово, яке отримало один бал в першому рядку у другому стовпці - «пильний». Інші вибори балів не отримують. 1-2, 2-1, 2-2, 3-1, 3-3, 4-3, 5-2, 6-3, 7-2, 7-3, 8-3, 9-1, 9-2, 10-2, 11-1, 11-2, 12-1, 12-3, 13-2, 13-3, 14-1, 15-1, 16-2, 16-3, 17-3, 18-1, 19-1, 19-2, 20-1, 20-2, 21-1, 22-1, 23-1, 23-3, 24-1, 24-2, 25-1, 26-2, 27-3, 28-1, 28-2, 29-1, 29-3, 30-2.

Таблиця 3.22

Сума балів

Бали	Рівень мотивації до уникнення невдач
2 - 10	Низький
11 - 16	Середній
17 - 20	Високий
Понад 20	Дуже високий

Кількісні результати мотивації учнів 8 і 10 класу до уникнення невдач по методиці Т. Елерса відображені в табл. 3.18. (додаток II)

Дослідження на рис 3.14 показали, що діти з помірно високою орієнтацією на успіх надають переваги середньому рівню ризику. Ті ж, хто побоюються невдач надають переваги малому чи, навпаки, надто завеликому рівню ризику.

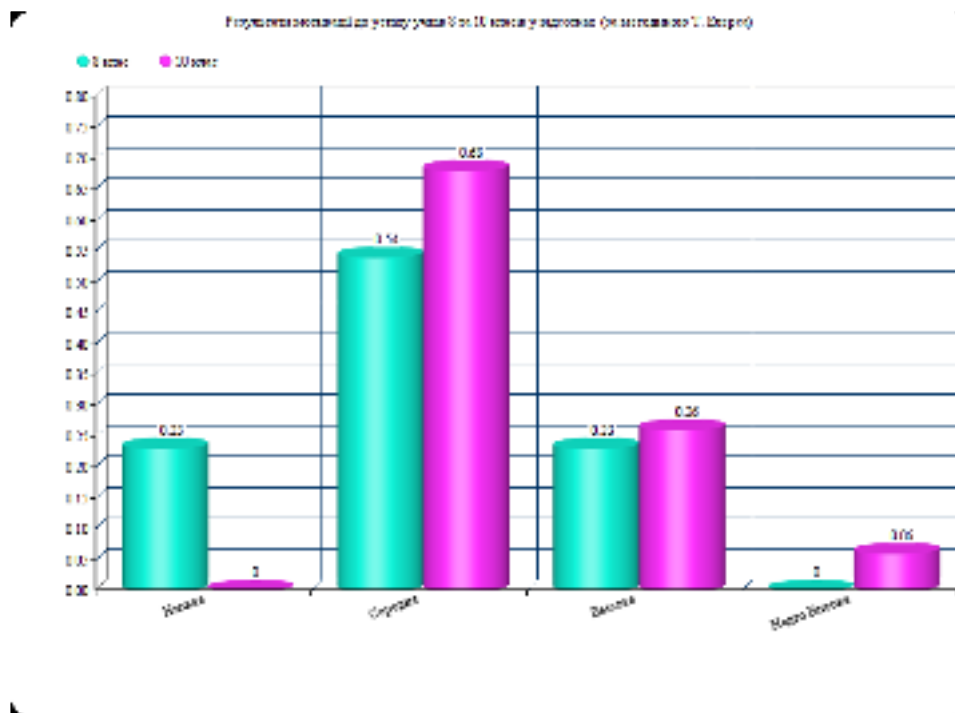

Рис.3.10 - Результати мотивації до успіху учнів 8 і 10 класів (За методикою Т. Елерса)

Чим вища мотивація дитини до успіху - досягнення мети, тим нижчий показник готовності до ризику. При цьому мотивація до успіху впливає і на сподівання на успіх: при сильній мотивації до успіху надії на успіх зазвичай більші, ніж при слабкій. До того ж дітям, мотивованим на успіх і тим, що мають великі на нього надії, притаманно уникати великого ризику.

Ті, хто сильно мотивований на успіх і має високу готовність до ризику, рідше потрапляють в незручні ситуації, ніж ті діти, що мають високу готовність до ризику, але високу мотивацію до уникнення невдач. І навпаки, коли у дитини є висока мотивація до уникнення невдач, це є перешкодою мотиву до успіху – досягнення мети.

Дослідження на рис 3.15 показали, що люди з високим рівнем захисту, тобто страхом перед нещасними випадками, частіше потрапляють в подібні неприємності, ніж ті, хто має високу мотивацію до успіху.

Дослідження також показали, що люди, котрі бояться невдач (високий рівень захисту) надають переваги малому, або ж навпаки, надто великому ризику, де психіка не загрожує престижу.

Установка на захисну поведінку в роботі залежить від трьох факторів:

1. Ступеня потенційного ризику.
2. Переважаючої мотивації.
3. Досвіду невдач.

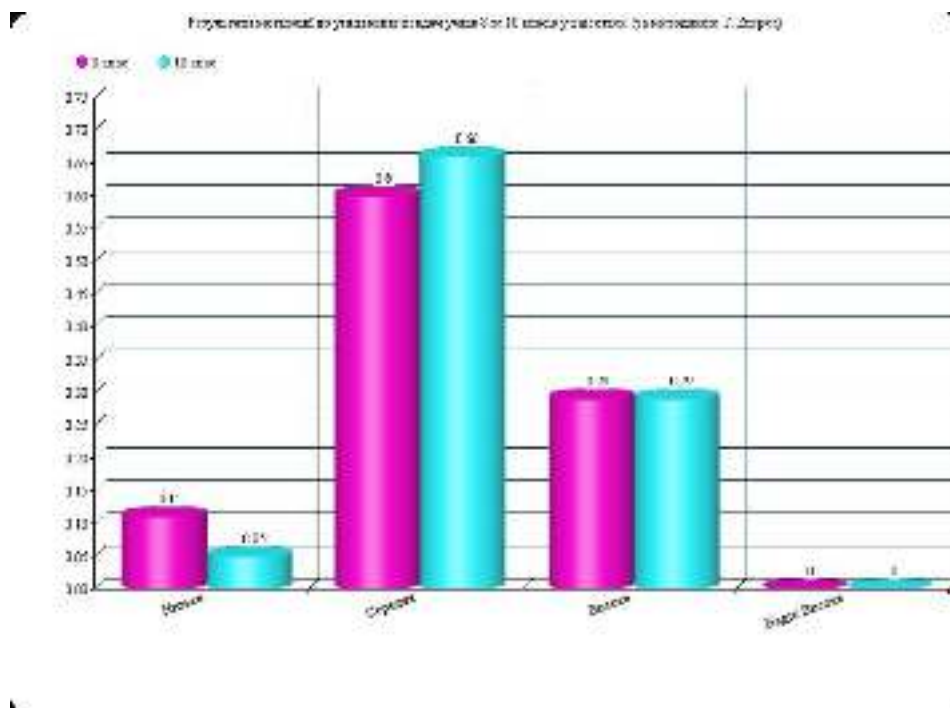

Рис.3.11 - Результати мотивації до уникнення невдач учнів 8 і 10 класів (за методикою Т.Елерса)

Посилюють установку на захисну поведінку:

1. Ступеня потенційного ризику.
2. Переважаючі мотивації.
3. Досвіду невдач по роботі.

Посилюють установку на захисну поведінку дві обставини:

1. Коли без ризику вдається отримати бажаний результат.
2. Коли ризикована поведінка призводить до нещасного випадку.

Досягнення ж безпечного результату при ризикованій поведінці, навпаки, послаблює установку на захист, тобто мотивацію до уникнення невдач.

Методика 7. «Діагностика психологічної статі» С. Бем

Методика була запропонована Сандрою Бем (Sandra L. Bem, 1974) для діагностики психологічної статі і визначає ступінь андрогінності, маскулітності і фемінності особистості. Опитувальник містить 60 тверджень (якостей), на

кожне з яких випробовуваний відповідає «так» або «ні», оцінюючи тим самим наявність або відсутність у себе названих якостей.

Текст опитувача:

1. Вірить в себе
2. Той, хто вміє поступатися
3. Здатний допомогти
4. Схильний захищати свої погляди
5. Життєрадісний
6. Похмурий
7. Незалежний
8. Сором'язливий
9. совісний
10. Атлетичний
11. ніжний
12. Театральний
13. Наполегливий
14. ласі на лестощі
15. Щасливий
16. Сильна особистість
17. Відданий
18. Непередбачуваний
19. Сильний
20. Жіночний
21. Надійний
22. аналітичність
23. Той, хто вміє співчувати
24. Ревнивий
25. Здатний до лідерства
26. Піклується про людей
27. Прямий, правдивий
28. Схильний до ризику

29. Розуміє інших
30. Скритний
31. Швидкий в прийнятті рішень
32. співчувати
33. Щирий
34. Належний тільки на себе (самодостатній)
35. Здатний втішити
36. Марнолюбний
37. Владний
38. Хто має тихий голос
39. Привабливий
40. Мужній
41. Теплий, серцевий
42. Урочистий, важливий
43. Хто має власну позицію
44. М'який
45. Той, хто вміє дружити
46. Агресивний
47. Довірливий
48. Мало результативний
49. Схильний вести за собою
50. Інфантильний
51. Адаптивний, пристосовується
52. Індивідуаліст
53. Чи не любить лайок
54. Чи не систематичний
55. Хто має дух змагання
56. Люблячий дітей
57. Тактичний
58. Амбіційний, честолюбний
59. Спокійний

60. Традиційний, схильний до умовностей

Ключ до тесту:

Маскулінність («так»): 1,4, 7, 10,13, 16, 19, 22, 25, 28, 31, 34, 37,40,43,46,49,52,55,58

Фемінність («так»): 2, 5, 8, 11, 14, 17, 20, 23, 26, 29,32, 35, 38,41,44,47,50,53,56,59

За кожний збіг відповіді з ключем нараховується один бал. Потім визначаються показники фемінінності (F) і маскулінності (M) відповідно до таких формул.

$F = (\text{сума балів по фемінінності}) : 20$ $M = (\text{сума балів по маскулінності}) : 20$
Основний індекс IS визначається як:

$$IS = (F - M) \times 2,322$$

Якщо величина індексу IS укладена в межах від -1 до +1, то роблять висновок про андрогінність. Якщо індекс менше -1 ($IS < -1$), то робиться висновок про маскулінність, а якщо індекс більше +1 ($IS > 1$) - про фемінність. При цьому, в разі коли $IS < -2,025$ говорять про яскраво виражену маскулінність, а якщо $IS > +2,025$ - кажуть про яскраво виражену фемінність.

Результати представлені в таблиці 3.23

Таблиця 3.23

Аналіз результатів дослідження за методикою Сандри Бем «Результат діагностики психологічної статі та ступеню андрогінності, маскулінності та фемінності (у %) учнів 8 і 10 класів.

Психологічна стать	Дівчата		Хлопці	
	I гр.	II гр.	I гр.	II гр.
Андрогінність	14,28	13,15	19,05	20,05
Фемінність	23,82	23,82	4,76	3,75
Маскулінність	4,76	5,78	33,33	33,12

Як ми бачимо з рис. 3.12, переважаючим типом серед дівчат є фемінний, а серед хлопців маскулінний. Андрогінний тип серед дівчат та хлопців має середнє значення.

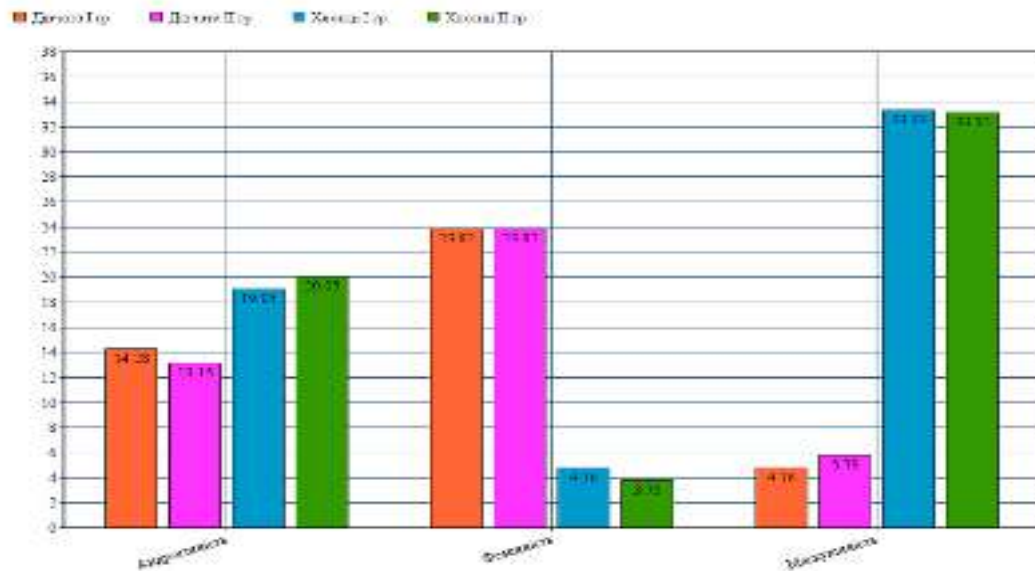

Рис. 3.12 - Значення ступіню андрогінності, фемінності та маскулінності серед старшокласників

Маскулінність до типово чоловічим рисам традиційно відносяться такі, як незалежність, наполегливість, домінантність, агресивність, схильність до ризику, самостійність, впевненість у собі та ін. В спеціальних дослідженнях було встановлено (Christiansen K., Knusmann R., 1987), що генералізована спонтанна агресивність, а також сексуальна агресія корелюють з рівнем вмісту андрогенів (чоловічі статеві гормони) в сироватці крові. В іншому дослідженні було показано (Lau Sing, 1989), що маскулінних індивідів відрізняє більше самоповагу в цілому, а також більш висока самооцінка в області академічних досягнень і власної зовнішності - фізичне Я.

До типово жіночих рис традиційно відносяться такі, як поступливість, м'якість, чутливість, сором'язливість, ніжність, сердечність, здатність до співчуття, співпереживання та ін. Соціальні стереотипи фемінності менше стосуються статевих сторін особистості і успішності ділової кар'єри, але при цьому приділяють значну увагу емоційним аспектам.

Андрогінність. Відповідно до існуючих уявлень індивід не обов'язково є носієм чітко вираженої психологічної маскулінності або фемінності. В особистості можуть бути на паритетних засадах представлені істотні риси як

маскулінного, так і фемінного типів. При цьому передбачається, що у андрогіна ці риси представлені гармонійно і взаємодоповнюваність. Вважається, що така гармонійна інтеграція маскулінних і фемінні рис підвищує адаптивні можливості андрогінного типу. При цьому велика м'якість, стійкість в соціальних контактах і відсутність різко виражених доміантно-агресивних тенденцій в спілкуванні ніяк не пов'язані зі зниженням впевненості в собі, а навпаки проявляються на тлі збереження високого самоповаги, впевненості в собі і самоприйняття. Андрогінов не поступаються маскулінного типу ні за рівнем самоповаги в цілому, ні за рівнем самооцінок академічних досягнень і власті.

Таким чином, аналізуючи дослідження культурно-ціннісних орієнтацій за методикою Дж.Таусенда, які вказують на визначення основних тенденцій формування та становлення досліджуваної культури, можна сказати ,що середні показники значущості типів культури в % співвідношенні результатів опитування учнів I і II групи по розділах і показниках приналежності даній культурі див.табл.3.14 розподілились наступним чином: на першому місці - сучасна культура (0.54%; 0.31%)- яка характеризує на орієнтацію підлітків на сьогодення, на сучасні їм події, їх права, покликання, на розвиток їх здібностей, самореалізацію і само актуалізацію.

На другому – традиційна культура (0.32%; 0.45%) – характеризує орієнтацію підлітків на минуле, прихильність традиціям, інтересам до історії.

На третьому – динамічно розвиваюча культура (0,14%; 0.23%) - характеризує орієнтацію підлітків на майбутнє, на досягнення швидких значних результатів. Такі діти будують короткострокові плани і намагаються їх реалізувати якомога енергійніше. Для людей даної культури «час-це гроші», успішна діяльність передбачає, перш за все,швидку матеріальну винагороду.

ВИСНОВКИ

Таким чином на підставі вивчення та аналізу наукової психологічної літератури були зроблені наступні висновки:

Цінності – це суспільно значущі для особистості, суспільства в цілому, матеріальні, соціальні об'єкти, духовна діяльність людини та її результати; соціально схвалені і розділені більшістю людей уявлення про те, що таке добро, справедливість, патріотизм, романтична любов, дружба і т. п.

Ціннісні орієнтації – це вибіркове ставлення людини до матеріальних та духовних цінностей, система її установок, переконань, уподобань, виражена в свідомості і поведінці, спосіб диференціації людиною об'єктів за їх значущістю.

Ціннісні орієнтації – найважливіші елементи внутрішньої структури особистості, закріплені життєвим досвідом індивіда, всією сукупністю його переживань. Вони відмежовують істотне і важливе для даної людини від несуттєвого. В силу цього ціннісні орієнтації виступають важливим фактором, що обумовлює мотивацію дій і вчинків особистості. Ціннісні орієнтації – це внутрішній компонент самосвідомості особистості, який впливає на мотиви, інтереси, установки, потреби особистості.

Усвідомлення того, що є цінністю, є одним з найважливіших і вирішальних факторів, які зумовлюють розвиток особистості.

Проблема формування ціннісних орієнтацій особливо актуальність набуває в юнацькі роки. У підлітка вперше, пробуджується інтерес до свого внутрішнього світу, який проявляється в самозаглибленні і роздумі над власними переживаннями, думками, кризі колишнього дитячого ставлення до самого себе і до світу, негативізмі, невизначеності, краху авторитетів. У підлітковий період здійснюється перехід від свідомості до самосвідомості, «викристалізовується» особистість.

У сучасній Україні спостерігається деяке падіння моральності молоді, що означає зміну ціннісних орієнтацій людей під впливом різних обставин. Можна сказати, що на сьогоднішній день в країні складається нова морально-етична

атмосфера. Відбувається переоцінка цінностей, їх творче переосмислення. Розгорнулися суперечки про перетворення у багатьох сферах людського життя, в тому числі і духовно-етичної, моральної поведінки. У цьому зв'язку стає зрозумілим особливе значення ціннісних орієнтацій молоді. Тому виникає завдання цілісної організації освітнього простору, яка створювала би умови для наповнення внутрішнього світу підлітка ціннісним змістом. Особлива роль в її вирішенні належить духовно-моральному вихованню, спрямованому на формування емоційно-мотиваційної сфери особистості.

Виходячи з цього, зроблено емпіричне дослідження, спрямоване на вивчення ціннісних орієнтацій підлітків.

Дані, отримані в результаті проведеного дослідження на базі учнів 8 і 10 класів достовірно показали, що в результаті проведення психокорекційних заходів, спрямованих на посилення професійної мотивації, етичних і моральних норм взаємин змінилися як у середніх показниках по групі в цілому, так і у гендерному аспекті.

Таким чином, висунута гіпотеза про те, що структура ціннісних орієнтацій сучасних підлітків може змінитися при проведенні психокорегуючих заходів, а показники значимості типів цінностей залежать від статевої приналежності підлітків підтвердила, що практична цінність, проведеного дослідження полягає в тому, що показала дієвість цілеспрямованої педагогічно-виховної роботи профорієнтаційної і духовно-моральної спрямованості на формування і зміни ціннісних орієнтацій підлітків.

В наш час, коли так багато безладу і хаосу, напруженості, комплексно-педагогічний і виховний вплив життєво необхідні підліткам для формування у них пріоритету загальнолюдських цінностей для глибокої насолоди здоровим і врівноваженим життям, багатим красою і гармонією всіх живих істот, навіть в наші складні часи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безсмертна О. В. Погляд на освітнє середовище класичного університету як на символ естетичного потенціалу країни. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2012. № 4 (51). С. 11–18.
2. Безугла М. В. Духовно-культурні цінності освіти і духовна безпека особистості. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2017. № 4 (79). С. 34–45.
3. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / под ред. В. Л. Иноземцева. М.: Academia, 1999. 787 с.
4. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку: навч. посіб. К.: Академвидав, 2012. 256 с.
5. Білик Л. І., Чемерис І. А. Духовно-моральне виховання студентської молоді – запорука розвитку нації. *Наукові записки НУ «Острозька академія» Серія «Психологія і педагогіка»*. 2014. Вип. 27. С. 11–13.
6. Білодід Ю. М. *Духовність: сутність, структура, функції: монограф.* Житомир: Редакційно-видавничий відділ ІПСТ, 2003. 192 с.
7. Бліхар М. П. Духовные ценности украинского студенчества как исследовательская проблема (по результатам экспертного опроса). *Новый университет. Серия «Актуальные проблемы гуманитарных и общественных наук»*. 2014. № 7. С. 57–64.
8. Бліхар М. П. Вищий навчальний заклад як середовище формування духовності студентської молоді. *Соціальні технології. Актуальні проблеми теорії та практики*. 2017. Вип. 73. С. 136–147.
9. Бліхар М. П. Духовні цінності сучасної студентської молоді (за результатами експертного опитування). *Вісник Одеського національного університету. Серія Соціологія і політичні науки*. 2013. Том 18. Вип. 2 (18). Ч. 2. С. 164–172.
10. Бліхар М. П. Духовність як провідна характеристика вищої освіти в період трансформаційних змін. *Соціальні технології. Актуальні проблеми теорії та практики*. 2016. Вип. 71. С. 97–107. 211

11. Бліхар М. П. Нова духовність у глобалізаційному вимірі. *Scientific discussion*. (Praha, Czech Republic). 2018. № 16. Vol. 2. P. 35–42.
12. Бліхар М. П. Окремі аспекти розвитку духовності українського студентства: досвід емпіричного дослідження. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2015. Вип. 9. С. 190–199.
13. Бліхар М. П. Основні аспекти формування ціннісних орієнтацій сучасної студентської молоді в процесі виховання. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. Зб. наук. праць*. 2012. Вип. 8. С. 130–140.
14. Бліхар М. П. Ціннісні орієнтації студентської молоді України: соціологічний аналіз проблеми. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2011. Вип. 5. С. 116–125.
15. Бліхар М. П. Цінність освіти в умовах інформаційного суспільства. *Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах*. 2012. № 3 (83). С. 82–86.
16. Бодрийяр Ж. *Общество потребления. Его мифы и структуры* / пер. с фр., послесл. и примеч. Е. А. Самарской. М.: Республика; Культурная революция, 2006. 269 с.
17. Бондаренко О. В. *Сутність, історія та сучасність української та західноєвропейської ментальності*. Запоріжжя: ЗНТУ, 2005. 253 с.
18. Боришевський М. Й. *Духовні цінності як детермінанта громадянського виховання особистості. Цінності освіти і виховання: наук.-метод. зб. / за заг. ред. Сухомлинської О. В.; АПН України. К., 1997. С. 21–25.*
19. Брагіна Т. М. *Формування цінностей у концепції Баденської школи. Теорія та історія культури (філософські й культурологічні виміри). Культура України*. 2010. Вип. 31. URL: http://www.ic.ac.kharkov.ua/nauk_rob/nauk_vid/rio_old_2017/ku/kultura31/10.pdf (дата звернення: 26.03.2017).
20. Буко С. Л. *Исследование ценностей и современный менеджмент. Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: зб. наук. праць*. Харків: Вид. центр ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2005. С. 400–403.

21. Бутиліна О. В. Студентська молодь у суспільстві, що трансформується. Український соціум. 2007. № 4 (21). С. 20–25.
22. Буяльська Т. Б. Робота кураторів академічних груп у вищому навчальному закладі: метод. посібн. Вінниця: ВНТУ, 2010. 154 с.
23. Вебер М. Избранное: Протестантская этика и дух капитализма. М.: РОССПЭН, 2006. 651с.
24. Вебер М. Избранные произведения / пер. с нем., сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; предисл. П. П. Гайденко. М.: Прогресс, 1990. 808 с. 25. Вербець В. Феноменологічні засади духовності студентської молоді. Філософія. Педагогіка. Суспільство: зб. наук. праць Рівненського державного гуманітарного університету. 2012. Вип. 2. С. 121–133.
26. Воловодова О. В. Про необхідність наукового забезпечення переходу України до духовно-екологічної моделі сталого розвитку. Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. 2010. Вип. 16. С. 505–511.
27. Воропаєва В. Г. Формування духовних цінностей як субстанційна основа становлення особистості в умовах кризового соціуму. Соціальні технології. Актуальні проблеми теорії та практики. 2011. № 51. С. 364–373.
28. Выпускник вуза в современном социокультурном пространстве: монограф. / под общ. ред. Е. А. Подольской. Х: Изд-во НУА, 2010. 416 с.
29. Гаврилишин Б. До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє: доповідь Римському Клубові. Вид. 3-тє, допов. К.: Унів. вид-во «ПУЛЬСАРИ», 2009. 248 с. 213
30. Гаврілова Н. С. Релігійна свідомість сучасного студентства в контексті світоглядного плюралізму (на матеріалах України): автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.11 / Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. К., 2007. 18 с.
31. Галецька І., Семків І. Індивідуальні цінності в дискурсі психологічних теорій. Соціогуманітарні проблеми людини. 2006. № 2. С. 192–203.
32. Герчанівська П. Е. Культурологія: термінологічний словник. К.: Національна Академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2015. 439 с.

33. Гірліна Н. Ю. Духовна культура та процес соціалізації. Грані. 2016. № 3 (131). С. 32–36.
34. Головатий М. Глобалізація як засіб знищення національних держав. Персонал. 2004. № 11. С. 58–63.
35. Головатый Н. Ф. Социология молодежи: курс лекций. К.: МАУП, 1999. 224 с.
36. Головаха Є. І. Модернізація й зміна системи цінностей в українському суспільстві. Економіка і прогнозування. 2013. № 1. С. 130–131.
37. Головаха Є. І. Ціннісні засади і бар'єри модернізації в Україні. Ціннісна складова модернізаційних процесів у сучасному соціумі України: кол. монограф. / за ред. О. М. Балакіревої, О. П. Шестаковського. К.: НАН України, ДУ «Ін-т економіки та прогнозування НАН України». 2014. С. 83–97. 214
38. Гордієнко С. Г. Формування духовності дітей та молоді засобами християнської моралі (сучасний погляд). Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: педагогіка, психологія і соціологія. Вип. 3 (145). Донецьк, Дон НТУ, 2009. URL: <http://ea.donntu.org:8080/jspui/bitstream/123456789/17782/4/gordienko.pdf> (дата звернення: 10.09.2017).
39. Гусаківська С. С. Духовні цінності у формуванні особистості майбутнього вихователя ДНЗ. Проблеми загальної та педагогічної психології. Т. XIII. Ч. 4. 2011. С. 120–126.
40. Гжегорчик А. Вступ до раціоналістичної філософії / пер. з польськ. О. Гірний, Б. Домбровський. Варшава-Львів.: Scholar. Wydawnictwo naukowe, 1997. 263 с.
41. Гжегорчик А. Спроба змістового опису світу цінностей та її етичні наслідки. Філософія освіти. *Philosophy of Education*. 2017. № 2 (21). С. 115–152.
42. Данилевська С. А., Каткова Т. А. Особливості дослідження рівня сформованості духовної культури молоді. Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки. 2015. Вип. 1 (46). С. 111–117.

43. Данилова Т. В. Теорія ціннісних орієнтацій Ф. Клакхона і Ф. Стродтбека. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/12514> (дата звернення: 24.12.2018)
44. Детермінанти соціально-економічної нерівності в сучасній Україні: монограф. / за ред. О. М. Балакіревої. К.: НАН України; Ін-т екон. та прогнозув., 2011. 592 с.
45. Джеджела К. В. Духовний розвиток особистості майбутнього фахівця як проблема професійної підготовки. Освіта регіону. 2010. № 1. С. 106–111. 215
46. Джигун Л. М., Цвяк Л. В. Духовно-моральні цінності і орієнтація особистості. Педагогічна освіта: теорія і практика. 2011. Вип. 8. С. 26–31.
47. Долинська Л. В. Психологія ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя: навч. посіб. Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О. В., 2008. 124 с.
48. Дудченко В. Д. Духовні цінності в контексті соціокультурного розвитку сучасного українського суспільства. Філософські обрії. 2012. № 27. С. 60–68.
50. Духовні цінності в умовах глобальних цивілізаційних трансформацій: монограф. / за ред. Т. І. Власової, Т. М. Талько. Дніпропетровськ: Видавництво Маковецький, 2009. 404 с.
51. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремень. К.: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
52. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества. URL: http://www.polisportal.ru/files/File/puvlication/Starie_publicakcii_Polisa/I/1997-4-2-Ingleheart_Postmodern.pdf (дата звернення: 11.12.2018). 216
53. Іванкова-Стецюк О. Формування духовно-релігійної ідентичності студентів гуманітарно-теологічного вишу. Наукові записки. Серія «Культурологія». 2011. Вип. 7. С. 256–263.
54. Інформаційний звіт за результатами моніторингу щодо з'ясування особливостей ставлення студентів ЛНУ ім. І. Франка до цінностей їхнього життя. Львів, 2017. 173 с.
55. Кавалеров А. А. Цінність у соціокультурній трансформації: монограф. Одеса: Астропринт, 2001. 224 с.

56. Кадієвська І. А. Гуманістичні цінності освіти в контексті глобалізації суспільства: монограф. Одеса: Астропринт, 2010. 176 с.
57. Карандашев В. Н. Концепция ценностей культуры Ш. Шварца: теория и методика. URL: <https://studfiles.net/preview/5535073/> (дата звернення: 17.08.2018)
58. Карпенко З. С. Аксиологічна психологія особистості. ІваноФранківськ: Лілея-НВ, 2009. 512 с.
59. Кирьякова А. В. Теория ценностей – методологический базис аксиологии. URL: <http://www.orenport.ru/axiology/docs/3/3.pdf> (дата звернення: 30.01.2011).
60. Кислинська Д. М., Мілорадова Н. Е. Цінності та ціннісні орієнтації в психологічних теоріях. Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Психологія. 2018. Вип. 53. С. 64–73.
61. Колісник О. В., Скіннер Б.-Ф. та Д. Деннет Способи розуміння ментального. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. № 1 (3). URL: <https://www.cceol.com/search/journal-detail?id=1732> (дата звернення: 12.06.2014).
62. Кононов І. Ф. Етнос. Цінності. Комунікація (Донбас в етнокультурних координатах України). Луганськ: Альма-матер, 2000. 494 с.
63. Концепція державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016-2020 рр. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2015-%D1%80> (дата звернення: 14.09.2018).
64. Концепція духовного розвитку України: Єдність духу в союзі миру. URL: https://risu.org.ua/ua/index/monitoring/society_digest/38735/ (дата звернення: 14.09.2018).
65. Коpecь Л. В. Психологія особистості: навч. посіб. К.: Вид. дім «КиєвоМогилянська академія», 2008. 458 с.
66. Костик Є. В. Проблема формування духовних цінностей у майбутнього спеціаліста: URL: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/ppmb/texts/2009_9/09kyvvfs.pdf (дата звернення: 22.10.2012).

67. Коханова О. П. Цінності та ціннісні орієнтації, їх роль у розвитку особистості. URL: http://pj.kherson.ua/file/2015/psychology_03/ukr/21.pdf (дата звернення: 06.09.2016).

68. Кравченко А. І. Цінність як духовний стрижень особистості в процесі її становлення та життєдіяльності: концептуально-постановочний аспект. Наукові праці МАУП. 2014. Вип. 42 (3). С. 237–242.

69. Кравченко П. А. Ціннісні орієнтації соціальної архітекτονіки глобальних соціальних мереж у сучасному соціумі. Філософські обрії. 2016. № 35. С. 10–18.

70. Кравчук С. Л. Психологічні особливості духовних цінностей та неконструктивних форм поведінки в юнацькому віці у політико-правовій сфері в умовах воєнного конфлікту. Науковий вісник Херсонського державного університету Серія Психологічні науки. 2017. Вип. 3. Том 1. С. 104–108.

71. Крамаренко А. М. Сутність поняття «соціоприродні цінності майбутніх фахівців початкової освіти»: теоретичний аспект. URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Pfto/2011_20/files/P2011_30.pdf (дата звернення: 14.06.2017).

72. Кротюк В. А., Малярчук С. Г. Духовна безпека суспільства та освіта. Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. 2012. № 4 (14). С. 57–66.

73. Кузнецов А. Ю., Пустовіт Н. В. Феномен аксіосфери інформаційного суспільства крізь призму соціальних трансформацій футурологічної концепції Е. Тоффлера. Гуманітарний часопис. 2013. № 4. С. 42–55.

74. Кулешов О. В. Теоретичні передумови сучасної аксіології. Вісник Черкаського університету. Серія філософія. 2009. Вип. 154. С. 126–134.

75. Лазарук А. Цінності людини у науково-психологічному осмисленні. Психологія і суспільство. 2003. № 2. С. 19–37.

76. Левківська К. В. Ціннісні засади діяльності освітніх закладів: навч.-метод. посіб. Житомир: Вид-во ЖДУ, 2017. 136 с.

77. Левковська Н. Д. Філософські та соціологічні підходи до дослідження цінностей та ціннісних орієнтацій. Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Серія Соціологія. Психологія. Педагогіка. 2005. № 22–23. С. 56–65.

78. Лучанінова О. П. Духовна культура студентів вищих навчальних закладів в умовах соціально-гуманітарної кризи. Вісник Дніпропетровського університету ім. Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і Психологія». Педагогічні науки. 2015. № 2 (10). С. 15 – 20.

79. Магун В., Руднев М. Жизненные ценности населения Украины в европейском контексте. URL: <https://polit.ru/article/2007/07/16/10values/> (дата звернення: 23.07.2009).

80 Малахова О. М. Трансформація традиційних цінностей в період глобалізації URL: <https://www.sworld.com.ua/index.php/ru/philosophy-andphilology-413/philosophical-anthropology-413/20039-413-1281> (дата звернення: 18.04.2018).

81. Малахова О. М. Цінності культури в умовах глобалізації. Філософія і політологія в контексті сучасної культури. 2014. Вип. 7. С. 116–121.

83. Мейжис І. А. Цінності і соціальна еволюція суспільств. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Соціологія. 2008. Т.

84. Вип. 71. С. 18 – 28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdusoc_2008_84_71_5 (дата звернення: 24.09.2013).

85. Михайлева Е. Г. Интеллектуальная элита в матрице современных цивилизационных изменений: монограф. Х.: Изд-во НУА, 2007. 576 с.

86. Молодиченко В. В. Модернізація цінностей в українському суспільстві засобами освіти: (філософський аналіз). К.: Знання України, 2010. 383 с.

87. Молодиченко В. В. Система освіти: ціннісний контекст. Нова парадигма. Вип. 91. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. С. 31–39.

88. Молодиченко В. В. Ціннісний контекст духовного світу сучасної студентської молоді. Мультиверсум. Філософський альманах. 2009. Вип. 80. К., 2009. С. 207–217.

89. Морозова Л. П. Соціальні механізми формування цінностей молоді в перехідний період: соціально-філософський аналіз: автореф. дис... докт. філософ. наук: 09.00.03 / Академія педагогічних наук України. К., 2006. 42 с. 90. Москаленко О. В. До історії дослідження проблеми розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості. Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. 2010. Вип. 1. С. 125–129.
91. Москалець В. П. Психологія релігії. навч. посіб. К.: Академвидав, 2004. 240 с.
92. Мудрік В. І. Стан проблеми цінностей у сучасних зарубіжних дослідженнях. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/3809/1/70.pdf> (дата звернення: 16.08.2015).
93. Мукомел С. А. Формування духовних цінностей старшокласників в умовах соціально виховуючого середовища: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Луганський національний педагогічний університет ім. Т. Шевченка, 2005. 20 с.
94. Нагорний Б. Г., Яковенко М. Л., Яковенко А. В. Студентство і сучасність. К.: Арістей, 2005. 164 с.
95. Невідома Я. Г. Особливості впливу культури на економічну поведінку людей. Зб. наук. праць. Психологічні науки. 2014. Вип. 2. 13 (109). С. 167–171.
96. Неперервна професійна освіта: філософія, педагогічні парадигми, прогноз: монограф. / В. П. Андрущенко та ін. Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. К.: Наук. думка, 2003. 852 с.
97. Новікова Л. Ціннісні відмінності поколінь в сучасному українському суспільстві. URL: visnyk.soc.univ.kiev.ua/index.php/soc/article/download/11/5 (дата звернення: 11.05.2012).
98. Носенко Э. Л., Фролова Н. В. Трансформация ценностных ориентаций молодежи на современном этапе развития общества (Психологический аспект): монограф. Днепропетровск: Изд-во «Навчальна книга», 1999. 168 с. 99. Ордіна Л. Л. Демократичні цінності як фактор мотиваційного забезпечення культуротворчого середовища ВНЗ. Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. 2009. Вип. 3. С. 142–146.

100. П'янзін С. Д. Генеза поняття «цінність» в античній філософії: методологічний аспект. Вісник Черкаського університету. Серія філософія. 2009. Вип. 154. 159 с.

101 Яницкий М. С. Ценностные ориентации личности как динамическая система. URL: <http://hpsy.ru/public/x2754.htm> (дата звернення: 25.09.2008). 228

102. Dubis M. Wartości i style życia młodzięzy. URL: <http://www.ejournals.eu/Jagiello%C5%84skie-Studia> Socjologiczne/2014/Numer1/art/3753 (дата звернення: 15.07.2016).